

ԶՄԻԱԾԻՒ

1973

Ե

Լ
ՏԱՐԻ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ամս 11-ի

1973

882. ՍՄԻԹ ԼԵՔՍԱՆԴՐ.—Հայ դատին համար ձեռնարկության Սմիթի խոստումը: [Հայկական դատի Ամերիկյան համահայտնի միջամեծությունը]: Պաշտոնը կայացած է, սեպտեմբերի 25-ին, սոթի Պոլսկըն, Նեոս ժողովում, ուղարկված է Միացյալ ազգերի ժողովի Թյուրին Լիին: Թարգմ. Ա. Շավյան: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 77:

883. ՍՈՒՐՄԵՐՈՆ ԼԵՎՈՆ Է (Կալիֆորնիա):—Լեոն Զ Սյուրմերոնի ծանկը սովետահայ գրողների երկրորդ համագումարին: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 88—89:

Սյուրմերոնի դիմանկարով:
884. ՐԱՅՈՒՄԵՐՈՆ ԱՐՏԱՎԱՋԳ ԱՐՔԵՊԻՍ-ԿՈՊՈՍ.—Երազ քայտյալ: սիրտ ձեռ սրտերում հետ: [Ողջերի ֆրանսիայի Ողջադողներին]: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 80—81:

885. ՐԱՅՈՒՄԵՐՈՆ ԱՐՏԱՎԱՋԳ ԱՐՔԵՊԻՍ-ԿՈՊՈՍ.—Հագա՛ր քարն, հագա՛ր արև Խորհրդային Հայաստանի 28-րդ տարեդարձին: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 86:

886. ՍՈՎԵՏԱՆԿԱՆ գրող: հրատարակչություն: [Կազմակերպվել է Հայաստանի Սովետական գրողների միության կից]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 78:

887. ՍՈՎԵՏԱՆԿԱՆ Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի տոնակատարությունը արտասահմանում: Նյու-Յորք:—Հոկտեմբեր:—Բեյրութ:—Կահիրե: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 17—18:

888. ՍՈՎԵՏԱՆԿԱՆ Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի տոնակատարությունը: Երևանի քաղաքային Սովետի համադասարան դիտող ճկրված Սովետական Հայաստանի 27-րդ տարեդարձին: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 18—17:

889. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆՔ ՎՐԻՂՎԵՍ.—Ս. Էջմիածնի վերաշինության խնդիրը: (Նորին վեհապետության կաթողիկոսին մերոյ և հայրապետին Ամենայն Հայոց Տեառն Տեառն Մատթեոսի երկրորդի: Ամենախոնարհ զեկուցումն յաղագս վերանորոգության Տաճարին Սր. Էջմիածնայ): 1947, հունվար-փետրվար, էջ 85—88:

Սյուրմերոնի դիմանկարով:
890. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆՔ ՎՐԻՂՎԵՍ.—Նկարիչ Վարդես Սյուրմերոնի ձեռագրված վերանորոգության տաճարին սր. Էջմիածնայ զեկուցումը:

Ձեկուցումը պահպանվում է ՀՍՍՀ պետական կենտրոնական արխիվում:

891. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆՔ ՎՐԻՂՎԵՍ.—Դեպի վերջին հանգրվածը: [Բեյրութից ծանուցած հայ ուսուցչի երախտագիտության խոսքը]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 11—12:

892. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆՔ ՎՐԻՂՎԵՍ.—Վերա՛յն մ'ի Հայաստան: [Սիոն եպիսկոպոս Մանուկյանի հույանում գրած գրախոսությունը]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 80—82:

Սիոն եպիսկոպոսի դիմանկարով:
893. ՍՈՒՐՔ ՎԵՐԱՎԵՍՈՒՅՆ ԱՆՎԵՐՃԱՅԻ ԸՆԴՈՒՄՈՐ ԺՈՂՈՎԻ ԽՈՍՔԻՆ սեսիան: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 83:

894. ՍՈՒՐՔ ՄԻՆԻՍՏՐՈՆԻ ՍՈՎԵՏՈՒՄ: [1948 թվի գիտական նշանավոր աշխատանքների համար պետական մրցանակների շնորհում. Խաչատուր Սեդրակի Կոչումացին, Արտեմ Իվանի Միկտանին, Ռոբերտ Արեգյանին, Սերգեյ Արմենակի Կալուսյանին, Նորայր Գրիգորի Գրիգորյանին, Համիկ Ավետի Ենգիբարյանին, Սյուրեն Խորենի Կորինյանին, Լիպարիտ Սեդրակի Շուրաբյանին, Ռուբեն Նիկոլայի Միմոնովին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 78:

895. ՍՈՒՐՔ-Ի հետ կոլտնտրական կապի Առանձնական ընկերության ղեկավարին Երևանում: [Տպարկություններ]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 79—80:

896. ՎԻՆԵՆՍԿԱՆ ՄԻՊԻՊԱՐԿԱՆ միաբանության կյանքը: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 88:

897. Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ ծայրագույն պատրիարք և

կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: [Դիմանկարը: Անվանակազմության տունի արխիվ]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 89:

898. ՏԱՆԵՆ ԿԻԽԻԿԻ կաթողիկոս Տ. Տ. Գարեգին Ա-ի մամառու կենսագրությունը: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 14—18:

[Լուսանկարներ] 1945 թվի կաթողիկոսական ընտրության և ձեռնադրության Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տ. Տ. Գևորգ Զ և Տանեն Կիլիկի կաթողիկոս Տ. Տ. Գարեգին Ա դուրս են գալիս Մայր Տաճարից: ...Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ, Տանեն Կիլիկի կաթողիկոս Տ. Տ. Գարեգին Ա և Երուսաղեմի պատրիարք Ն. Կյուրեղ Բ վեհապետի պարտնեցի:— 1945 թվին հայրենիք ծանցելով Տ. Տ. Գարեգին կաթողիկոսը վերադարձավ Երևան և իր սիրած Խուշաբանները:— Գարեգին Ա Բեյրութի ճակատագրությունը տեղերի է մարդու առաջին կարգավորված մեկուկ հայրենադարձներին: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 15—18:

899. ՏԱՆԵՆԻՔ ԶԱՍԻՐ սենյակ: [Ծիմարարության գաղափարը Սովետական Հայաստանում]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 78:

900. ՏԵՐ-ՍՈՒՐՄԵՐՈՆ ԱՐՍԵՆ:— Էջմիածին: [Հախաճ]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 85:

901. ՏԵՐ-ՍՈՒՐՄԵՐՈՆ Ա.:—Հայ և եզրագրական եղբայրության փառահեղ ցույց մը Գաղիքի մեջ: [Մասնակցությունը Ներակցության հայտագրի Հայկական փառային և կառավարական քաղաքատնային աճանքի, ինչպես նաև Սովետական և Խորհրդային դեսպաններին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 85:

902. ՏԵՐ-ՍՈՒՐՄԵՐՈՆ Ա.:—Սեպտեմբերի համար: [Երևանում]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 78—80:

903. ՏՈՒՄԵՐՈՆ Ք.:—Աշխատում ենք կրկնապատիկ եռանդով: [Կիրականացնելու կարի ֆաթրիկությունը աշխատող հայրենադարձ հայերի մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 18—19:

904. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 48:

905. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 12:

906. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

907. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

908. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

909. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

910. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

911. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

912. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

913. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

914. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցու վարչության ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

(Փարունակելի)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի և օրհնության խոսքը Միացյալ Նամանգաց արևելյան թեմի պատգամավորական ժողովին	8
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ողջույնի և օրհնության խոսքը Միացյալ Նամանգաց մոզևորականաց Քամագումարին	11
Քաղվածքներ Գերագույն Ռուզեր խորհրդի Գիտերի արձանագրություններից	22
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՐՈՒՄ	25
Ա. ՀԱՏԻՏԵԱՆ—Ս. Ներսես Ընդհալի Հայրապետ	26
ՀԵՆՐԻԿ ԲԱՆՉԻՆՑԱՆ—«Հաստատվ խոստովանիմ»-ը աշխարհարար	37
Սարդարապատի Ռևոսամարտում զոհվածների Ռիշատակը ոգեկոչելու օր	41
Հ. ԹՈՒՐՇԱՆ—Հայության մեծ գոյամարտը	42
ՄԻՀՐԱՆ, ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ—Սարդարապատի և Բաշապարանի Ռևոսա- մարտերի Ռուզևորական մասնակիցներ	45
Մատենագիտություն «Էջմիածին» ամսագրի	49

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՇԻՆ

«ԷՋՄԻԱՇԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzme, Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 14/V 1978 թ.: Ստորագրված է տպագրության 12/VI 1978 թ.:

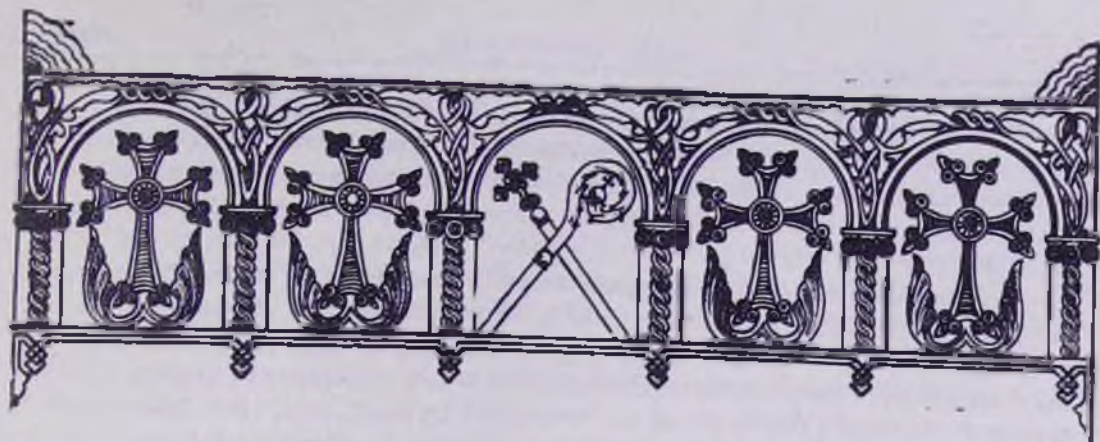
Տպագրական 4 մամուլ, թուղթ 80×84¹/₈, պատվեր 878

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին տպարան, 1978 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՑՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԵՎ
ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԸ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳԱՑ
ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԹԵՄԻ ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ
(1973 թ. մայիսի 4, Ուստր)

Հայրական սիրով կողջունենք ձեր այս տարեկան ժողովը և Մեր օրհնությունը կբերենք բոլորիդ:

Ամերիկահայոց թեմի հերթական այս ժողովը, բացառիկ նշանակություն կստանա, որովհետև կգուգադիպի այս երկրին մեջ հայ եկեղեցվո թեմական կազմակերպության սկզբնավորման 75-ամյակին:

Երեք քառորդ դար անցավ այն օրեն երբ Մեր երանելի նախորդներեն՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հայրիկը, ստորագրեց 2 հուլիս 1898 թվակիր կոնդակը, որուն հիման վրա ստեղծվեցավ ու կազմակերպվեցավ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց հայոց թեմը, վերին իշխանությանը ներքո Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի:

Ամերիկահայ եկեղեցիին ու հավատացյալ Մեր զավակներուն համար, այս պատմական հանգրվանին, անհրաժեշտ կգտնենք պահ մը կանգ առնել, ակնարկ մը նետելու դեպի ետ, դեպի անցյալ ժամանակները, ու ապա Մեր ուշադրությունը կենդրոնացնել՝ ձեր թեմական ու համայնքային կյանքի ապագային հետ առնչվող քանի մը կենսական հարցերու վրա:

Մայր հայրենիքեն դեպի նոր աշխարհ հայոց գաղթը սկսավ պատմական ժամանակաշրջանի մը, երբ անոնց կյանքը հետզհետե անընչելի կդառնար մայր հողին վրա, Օսմանյան կայսրության դաժան տիրապետության ներքո: Իբրև հետևանք այդ իրադրության, սկիզբ առավ հայ ազատագրական շարժումը, շարժում, որ արագությամբ փոթորկեց ամբողջ հայության գիտակցությունը:

Անցյալ դարում, Հայաստանի արևելյան և արևմտյան շրջաններուն մեջ զարգացող հայ ազատագրական, հեղափոխական շարժումը՝ բնական, արդար և անհրաժեշտ երևույթ էր: Թե այդ տարիներուն կատարվեցան ճակատագրական սխալներ, իբրև հետևանք քաղաքական միամիտ դատումներու և շատ զգացական գործելակերպերու, չեն կրնար փոխել այսօր մեր ընդհանուր

Այսօր երկու միլիոնի հասնող հայությունն Վր կապրի ի սփյուռս աշխարհի, որմե ավելի քան 800.000-ը ձեր երկրին մեջ: Միացյալ Նահանգաց և Կա-նադայի հայոց թիվը աճեցավ ի հետևանք առաջին և երկրորդ համաշխարհային պատերազմներուն հաջորդող գաղթականական ալիքներուն՝ Թրքա-հայաստանեն, Միջին Արևելքի երկիրներեն, Բալկաններեն և Պարսկաստա-նեն:

Ամերիկահայությունը այսօր արտասահմանի հայության ամենաբազմա-
մարդ, ամենակենսունակ, իր ուժականությամբ ու նյութական հնարավորու-
թյուններով ամենակարևոր գաղութներեն մին կհանդիսանա, եթե ոչ ամենա-
կարևորը:

Այս կացության վրա ողբալու ժամանակը անցած է արդեն: Հայ սփյուռքը
այլևս ժամանակավոր երևույթ չէ: Մեր խոսքը կեղծոճացնելով Միացյալ Նա-
մանգներուն վրա, վստահությամբ կրճաճ ըսել թե ամերիկահայությունը
այլևս մնայուն երևույթ է: Ինչքան ալ մեր սիրտը չուզե հաշտվիլ, մեր մտա-
ծումը սակայն պետք է մեզ հաշտեցնե վերջնապես, ներկա առարկայական
կացության հետ:

Հետևաբար պետք է ըլլալ՝ իմաստուն, համարձակ և կորովի, տեսնելու
իրողությունները այնպես ինչպես կան, և տվյալ պայմաններու մեջ կազմա-
կերպել մեր կյանքը՝ ապրելու, գոյատևելու և զարգանալու համար իբրև եկե-
ղեցի և իբրև ազգային մշակույթ կրող հավաքականություն:

Եվ բարեբախտաբար ժողովուրդ մըն ենք որ զրահված է այս երկու ար-
ժեքներով, մեկը կրճական, մյուսը մշակութային, ստեղծված ու նվիրագործ-
ված ավելի քան երկու հազար տարիներու պատմությամբ և ազգային ոգեկա-
նության փորձով:

Ամբողջական դարձնելու համար Մեր գնահատականը հայ ժողովուրդի
մասին, հարկ է ավելցնել նաև թե, մեր ժողովուրդը ոչ միայն հնագույն քրիս-
տոնյա և մշակույթ ստեղծող ժողովուրդներեն մին կհանդիսանա, այլև մեկը
այն քիչերեն, որ տևապես մարտնչած է ու զոհված, և հավատքի փայլուն
վկայություններու և մշակութային հարուստ գանձերուն հետ միասին, մեզի
ժառանգ թողած է՝ արյունով գրված հերոսական սխրագործությանց էջեր, ի
խնդիր իր ազգային ոգեկան արժեքներու պահպանման և արդարության ու
օգտատության իդեալներու հաղթանակին:

Այսօր ալ մեր ազգը, թե իր մայր հողին վրա և թե ի սփյուռս աշխարհի,
տնայայտ ու հպարտ, տերն ու արթուն պահապանն է իր նախնյաց կրոնական
և մշակութային ժառանգության, տերն է և քաջակորով պաշտպանը իր նախն-
յաց իդեալներուն: Եվ ավելին տակավին. մեր ժողովուրդը այդ նույն ժառան-
գությանց և իդեալներու ոգեկանության ճանապարհով հառաջ կընթանա՝ նոր
արժեքներով, նոր սխրագործություններով հարստացնելով մեր ազգային
կյանքն ու պատմությունը:

Այսպես է ահա. որ մենք հայերս, մեր առաքելական Մայր եկեղեցիով,
մեր մշակութով և մանավանդ արդի Հայաստանի պայծառ իրականությամբ
զմեզ կզգանք հպարտ, զորավոր ու լավատես:

Ամերիկահայությունը անբաժան մասը ըլլալով հայ ժողովուրդի, անբա-
ժան մասն է հայ եկեղեցիին և հայ մշակույթին: Հետևաբար դուք ևս, սիրեց-
յալ զավակներ Մեր, իրավունքը և պարտականությունը ունիք մնալու՝ հպարտ,
զորավոր և լավատես:

Այսպես ուրեմն, ձեր առաջ դրված հիմնական հարցն է՝ ամերիկյան երկ-
րի և կյանքի արդի պայմաններուն մեջ, ձեր համայնքային կյանքը ապրիլ
Հայաստանյայց Մայր եկեղեցիի հովանիին տակ, հաղորդակից մնալով հայ
ժողովուրդին և նոր զարգացող ազգային մշակույթի արժեքներուն: Այլ խոս-
քով, գոյատևել իրրև հայկական հավաքականություն՝

ա. Պահպանելով նախնյաց կրոնական հավատքը, Հայաստանյայց Եկե-
ղեցվո ձեներուն մեջ:

բ. Հայորդ մնալով հայ մշակույթի արժեքներուն, ինչպիսիք ևն՝ հայոց

պատմությունը, հայ լեզուն, հայ գրականությունը, հայ թատրոնը, հայ երաժշտությունը և մյուս արվեստները, որոնք նոր փառքով կճառագայթեն այսօր մեր վերածնած մայր հայրենիքի մշակութային կեդրոններեն:

զ. Կենդանի կապ պահպանելով և մշտապես հաղորդակցության մեջ գտնվելով մեր կրոնական հավատքի օրրան Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի հետ, պատմական Աթոռ Հայոց Ընդհանրական Հայրապետության: Այնտեղ և միմյանց աջակցել, սուրբ գրական Հայաստան աշխարհի և սուրբ Էջմիածնի մեջ են ձեր կրոնական և մշակութային կյանքի արժատները:

դ. Կենդանի կապ պահպանելով սփյուռքի հայոց եկեղեցական և մշակութային կեդրոններում հետ ի խնդիր ամբողջ մեր եկեղեցիին և ժողովուրդին ներքին միության ամրապնդման:

Այս նպատակները կենսագործելու համար քննականաբար անհրաժեշտ կդառնա՝ առավել ամուր հիմքերու վրա կազմակերպել թեմական-եկեղեցական կյանքը, զարկ տալ եկեղեցասեր երիտասարդաց կազմակերպությանը, ընդարձակել ու առավել նպատակաշատ դարձնել կրթական հաստատություններու ցանցը, այսինքն ամենօրյա և կիրակնօրյա հայ վարժարանները, քաջալերել՝ հայոց պատմության, գրականության և մշակույթի ծանոթացման ու տարածման նպատակով ամեն ձեռնարկ, զորավիճ կանգնիլ հայ մամուլին և հայ բարեսիրական, մշակութային և մարզական միություններում:

Այսպիսի նպատակադրում և ծրագիր, անշուշտ նորություններ չեն ձեռք համար: Ամերիկահայ զաղութը իր գոյության առաջին իսկ օրերեն, այս մտահոգությունները ունեցած է և տարիներու ընթացքին ջանք չէ խնայած ի խընդիր իր կրոնական, մշակութային և ազգային գոյատևման:

Այսօր ալ ձեր կյանքի պատկերը հստակ վկայություն մըն է՝ ծրագրված ու կազմակերպված հավաքական աշխատանքի, հետգհետե առավել դրսևվորվող արդյունավետության: Այս բոլորի վրա Մենք պիտի կամենայինք ավելցնել մեր համոզումը թե ամերիկահայ մեր ժողովուրդը, ավելին, շատ ավելին կարող է իրականացնել իր գոյատևման, իր հոգևոր-մշակութային հավաքական կյանքի ամրապնդման ճանապարհին վրա:

Նախ՝ թեմական կեդրոնները, առաջնորդարանները և եկեղեցիները պետք է առավել ապահովվին մնայուն եկամուտներով: Անոնք պետք է ազատին ամեն տարի իրենց քյուջեները հավասարակշռելու մղձավանջեն:

Երկրորդ՝ ծրագրված կերպով պետք է աշխատանք տանիլ ապահովելու համար եկեղեցիները հոգևոր սպասավորներով, որոնք ըլլան լրջորեն պատրաստված և արժանի իրենց կոչումին ու նաև թրծված հայ ոգեկանությամբ, հայ մշակույթի արժեքներով: Մենք չենք կրնար երևակայել հայ հոգևորական մը որ քաջատեղյակ չլլա հայերեն լեզվին, հայ եկեղեցական մատենագրության և հայոց պատմության:

Երրորդ՝ ամենայն լրջությամբ պետք է հետապնդել ամենօրյա վարժարաններու կազմակերպումը հայաշատ բոլոր մեծ կեդրոններում մեջ: Լոս-Անջելոսի փորձը քաջալերական եղավ: Պետք է համառ պայքար մղել այս ուղղությամբ և հասնիլ այն արդյունքին որ ամերիկահայ մանուկներում զոնե 10 տոկոսը հայկական կրթություն ստանա: Մեր կարծիքով, ձեր երիտասարդներն տասնե մեկը եթե հայեցի կրթություն ունենա, իր ետեն կրնա տանիլ մյուս ինն ալ, եկեղեցական-ազգային կյանքին մեջ:

Նարևորությամբ կընդգծենք, թե շեշտելով հայ մշակույթի արժեքներում պահպանման կարևորությունը, չենք մտածեր ամերիկահայ երիտասարդության անջատումի մասին ամերիկյան ընկերային և մշակութային կյանքեն: Ոչ

միայն հնարավոր, այլև անհրաժեշտ կնկատենք որ ամերիկահայը ինքզինքը նկատն երկու մշակույթներու պատկանող ամերիկյան քաղաքացի: Այո, ապրելու և գործելու այս եղանակը հնարավոր է և անհրաժեշտ մանավանդ ձեր երկրին մեջ, ուր, ինչպես քաջ գիտեք, բնակչության տարբեր համայնքները ոչ միայն որևէ արգելքի առջև չեն գտնվիր, ամերիկյան պետության մշակութային քաղաքականության կողմն, այլ նույնիսկ կքաջալերվին անոնք՝ անկաշկանդորեն պահպանելու և զարգացնելու իրենց կրոնական և ազգային-մշակութային կյանքն ու կազմակերպությունները:

Երկու մշակույթներու պատկանելու վերաբերյալ, թույլ տվեք այստեղ մեջբերել պարբերություն մը 1940-ին Պուլքերշ հրատարակած «Մուսա լերան հայերը» Մեր գրքեն (էջ 52—55)՝

«Մենք հաճախ թյուր հասկացողություն ունինք Եվրոպայի մասին: Մեր մեջ կան երկու ծայրահեղություններ: Կան ոմանք որոնք բացարձակ կարհամարհեն ամեն ինչ որ արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի արդյունք է, ու կհամառին փակված մնալ իրենց պատյանին մեջ հանուն հայապահպանության: Կան ուրիշներ ալ որոնք հանկարծական ուստումով մը, երես կդարձնեն այն ամենուն, ինչ որ հայկական է ու կսկսին ապրիլ մակերեսային, թեթև կյանք մը որ իր սնունդը կառնե Եվրոպայի քաղաքակրթության թափփոփուկներեն: Մանավանդ մեր նոր սերունդին մեկ մասին մեջ է որ տարածված է այս տգետ և ուիվանդագին լսմունքը: Ասոնք «Եվրոպականանալ» ըսելով կհակընդհան ջազն ու պարը, աժան վեպերը, թեթև հաճույքները, իրենց ազգային բարքերը արհամարհելը, հայ լեզուն արհամարհելը և այլն, մեկ խոսքով հայկական համայնքի ծոցեն ու կյանքեն մեկուսացումը:

Ու այս երկու ծայրահեղ վերաբերմունքները, հակառակ արտաքին երեվույթներուն, ավելի իրարու մոտ են քան թե իրարմե հեռու: Որովհետև իրականության մեջ, այն հայ մարդը որ ինքն իր պատյանին մեջ քաշուած կապրի՝ արհամարհելով մշակութային շրջապատը, շատ հաճախ մեկ ծայրահեղությունեն կիյնա մյուսը: Եթե այդ բանը իրեն չպատահի, անպայման կպատահի իր զավակին:

Նկատելի է որ այն հայ մարդը, որ այդ արհամարհական և անհաղորդ կեցվածքը ունի հանդեպ արևմտյան մշակույթի բարիքներուն, կուզե իր զավակն ալ նույն վիճակին մեջ պահել, հանկարծ որոշ տարիքի մը, իր երիտասարդ տղան կամ աղջիկը ձեռքեն կփախի ու կդառնա այնքան օտար հայության հանդեպ ինչքան իր հայրը օտար մնացեր էր Եվրոպայի հանդեպ: Շրջապատեն բացարձակ մեկուսացումը, մշակութային կյանքի արտաքին աղբյուրներեն կամովին զրկվիլը անխուսափելիորեն կտանի դեպի այլասերում:

Առողջ ճամպան ուրեմն մեկուսացումին մեջ չէ, այլ ընդհակառակը՝ Եվրոպայի մշակույթին—իսկական մշակույթին—հաղորդակից ըլլալուն մեջ: Եվրոպայի մշակույթը ըսելով սակայն չենք հասկնար այն մակերեսային մտայնությունները կամ թեքնիք բարիքները զոր Եվրոպան կու տա մեզի, այլ այն տեսական և կենդանի արժեքները որոնք Արևմուտքի հիմունքները կկազմեն ու փառքը միաժամանակ: Չենք ըսեր, բնական է, որ հայ երիտասարդը մասնակից չըլլա իր շրջապատի հաճույքներուն և քաղաքակրթության թեքնիք բարիքներուն, բայց Մենք կպնդենք թե պետք չէ ատով միայն գոհանալ, պետք չէ տեսնել էվրոպականությունը լոկ այդ կարգի բարիքներու մեջ: Մանավանդ, որ ատոնք են որ հայը կօտարացնեն ու ազգային հարագատ, լինական հոգին կդժգունենցնեն, կայլասերեն և ոչ թե արևմտյան իսկական մշակույթը: Մշտնապես մշակույթը չօտարացնեն, այլ ընդհակառակը՝ կզո-

րացնեն քու մշակույթդ: Ան կմոտեցնեն մեզ մեր ազգային, սեփական, մնայուն արժեքներուն: Եթե հալը իր ազգային արժեքներով զինված ծանոթանա, օրինակ, Արևմուտքի ճարտարապետության հրաշալիքներուն և գնահատել զիտնա զանոնք՝ չի կրնար չսիրել ու չհպարտանալ հայ ճարտարապետության հրաշալիքներով:

Եթե հայ երիտասարդը ճանչնալ ու հասկնալ սորվի եվրոպական երաժշտությունը, գրականությունը, պատմական-քաղաքական դեպքերը, և ալլն, այն ատեն լավ գնահատել պիտի գիտնա իր սեփական ազգին երաժշտությունը, գրականությունը, պատմությունը և ալլն: Անշուշտ կենթադրենք որ հայ երիտասարդը, նախ իր ազգային արժեքներու մասին, հստակ գաղափար մը պիտի ունենա:

Զորրոգդ՝ հույժ անհրաժեշտ կզտնենք և կմաղթենք որ հաջողությամբ պսակվին ձեր ճիգերը՝ վերականգնելու ներքին միությունը ձեր եկեղեցական կյանքեն ներս, վերամիավորումովը այն հատվածին, որ ինքզինքը բաժանյալ կնկատե՝ Հայոց Ընդհանրական Հայրապետության Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնեն: Ձեր տիրախնամ թեմի կազմավորման 75-րդ տարեդարձի սեմին, Մենք՝ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, անգամ մը ևս կողքենք խոստովանիլ թե Մեր հոգին չի կրնար հաշտվիլ որևէ բաժանումի և երկփեղկումի հետ: Ոչ մեկ հայ եկեղեցի և ոչ մեկ հայ հավատացյալ չենք նկատեր բաժնված հայոց Մայր Աթոռեն: Սուրբ Էջմիածինը չի կրնար բաժնվիլ իր զավակներեն: Հայ մարդը չի կրնար բաժնվիլ սուրբ Էջմիածնեն: Ոսկյա կանոնն է այս հայության կյանքին, ի մասնավորի սփյուռքի պայմաններուն մեջ: Մեր կյանքի սահմաններեն թող հեռանան ու անհետ չքանան քոլոր տեսակի հակակրթություններն և հակամարտությունները, կամ կողմնակի նկատումները կամ հին դեպքերու տխուր հիշատակները:

Հայոց պատմության այս ժամանակաշրջանին, երբ մեր ժողովուրդի կենսունակությունը կզտնվի մայր երկրի սահմաններեն դուրս, ավելի քան երբեք հրամայական կդառնա ամրապնդել և ամխորտակելի միաձույլ ժայռի մը վերածել հայ քրիստոնեությունը, իր մեկ ու անբաժան Մայր եկեղեցիով ու նվիրապետական կառույցով, որպեսզի ան առավել արդյունավետությամբ կարողանա շարունակել հոգևոր շինության և ազգապահպանման իր պատմական առաքելությունը:

Ամերիկահայ եկեղեցին կարիք ունի առավել նպատակասլաց ու շինարար աշխատանքի ծավալման, համահայկական համերաշխ ու խաղաղ մթնոլորտի մեջ, մեկտեղումովը և գործակցությամբը բոլոր հավատավոր, գաղափարապաշտ, կենսունակ ուժերու:

Ահա Մեր հայրական սրտեն բխած քանի մը մաղթանքներ և հորդորներ՝ ուղղյալ ձեզի և ձեր միջոցավ համայն ամերիկահայ Մեր զավակներուն անխըտիր:

Վերջին տարիներու ընթացքին մանավանդ, Մենք միշտ անկեղծ գոհունակությամբ կարդացած ենք ձեր թեմական խորհուրդներու տարեկան զործնությանն տեղեկագրությունները և թեմական-պատգամավորական ժողովներու ատենագրությունները: Այս փաստաթուղթերը հստակ ու խոսուցիչ արտահայտություններն են ձեր թեմական-եկեղեցական կյանքի կազմակերպվածության, կենսունակության և շինարար հառաջընթացի:

Այսօր Մեզի համար հաճելի է անձամբ ներկայացնել Մեր անկեղծ գնահատանքը և սերը ձեր թեմակալ առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպ. Մանուկյանին, որ իր անձնավորությունը հատկանշող ջերմ եռանդով, հոգևոր ներշնչ-

չումներով ու հավատարմությամբ դեպի Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածին, իր պարտքը կկատարեն իբրև ուխտյալ սպասավոր եկեղեցվո և հոգևոր առաջնորդ ժողովուրդի:

Մեր գնահատանքը և սերը կբաշխվի նաև բոլոր անոնց, որոնք հոգևվորական թե աշխարհական, ամենիջական գործակիցներն են թեմական սրբազան առաջնորդին, ինչպես և թեմի բոլոր եկեղեցիներու հոգևոր հովիվներուն, որոնք զինվորյալ մարմին մը կազմած, ձեռք-ձեռքի տված, իրենց լավագույնը կնվիրուքերեն մեր Մայր եկեղեցիին ու ժողովրդյան ծառայության ճանփուն վրա:

Այստեղ խոր գնահատանքով ու սիրով կուզենք ողջունել նաև այն ազնիվ մարդիկ, որոնք Մեր երանելի նախնյաց բարեպաշտ հոգիով տոգորված, իբրև հարազատ ներկայացուցիչներ ժողովուրդի, հիանալի եռանդով ու բարոյական հեղինակությամբ իրենց աշխատանքի բաժինը կբերեն, որպեսպի թեմը հաստատ ու անասանք մնա, որպեսզի ձեր եկեղեցիները շեն ու պայծառ մնան, որպեսզի քարձր հնչեն այս քրիստոնյա մեծ երկրին մեջ, սուրբ անունը մեր Մայր Լկեղեցիին և բարի համբավը մեր ժողովուրդի զավակներուն իբրև շինարար ու հավատարիմ քաղաքացիներ:

Այս ազնիվ անձնավորությունները դուք եք, հարգարժան պատգամավորներ և դուք՝ հարգարժան անդամներ թեմական խորհուրդի: Շնորհակալություն ձեզի, օրհնություն ձեզի:

Հայրապետական գնահատանք և օրհնություն նաև առաջնորդարանի և եկեղեցական համայնքներու կողքին գործող բարեհոգի տիկնանց և քրիստոնյաներ երիտասարդաց միությանց անդամներուն և կիրակնօրյա հայ վարժարաններու ղեկավար մարմիններուն և ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն և մյուսոնցարույր աշակերտության:

Թող հավետ առատ ու պայծառ լույսի մեջ շողան ձեր Լկեղեցիները բոլոր և սուրբ Հոգվո շնորհները բաշխեն հայոց հոգիներուն:

Այս հանդիսավոր պահուն, Մեր խոսքը փակելն առաջ, Մեր հայացքը կուղղենք նաև դեպի այն մեծահոգի, ստեղծարար ժողովուրդը, որուն ծոցին մեջ կապրիք՝ ազատ, անվրդով ու բարգավաճ: Թող Աստված խաղաղ հառաքյունքի մեջ պահե ամերիկյան ժողովուրդը, աշխարհի մեջ իր կոչումին կենսագործման ճանապարհին վրա, համայն աշխարհի խաղաղության և ժողովուրդներու բարեկամության պայմաններու մեջ:

Մեր խոսքը կփափագինք վերջացնել երանաշնորհ Խորհյան Հայրիկի հորդորներով:

«Պանդուխտ և սիրեցյալ ժողովուրդ, այժմ այս է իմ պատվեր առ քեզ, ինչ որ մեր Փրկիչ կտակեց իր աշակերտներին «այս է պատուել իմ զի սիրես՝ քիչ զմիմեանս, որպէս և ես զձեզ սիրեցի» այո, այս է իմ պատվեր, որ դուք իրար սիրեք, ինչպես ես ձեզ սիրեցի. սորանով թող ճանաչեն զձեզ, որ դուք իմ զավակներս եք, ո՞հ ո՞ տայր ինձ զթեւ արծվո զի պացյալ առ քեզ հասնեի և կենդանի բանիվ խոսեի և մխիթարեի, բայց ես ձերացած, ձերության կապանքներով կաշկանդված և բազմաթիվ հոգսերով ծանրաբեռնված, միմիայն այս թույլտվ կարող կլինեմ իմ պարտիս կատարել:

Ավետարանի սիրո հետ ավանդում եմ ձեզ, սիրելի ժողովուրդ, Փրկչի խաղաղությունը «զխաղաղություն զիմ տամ ձեզ, որ որպէս աշխարհս տամ ես ձեզ» զի աշխարհիս խաղաղություն անկայուն է: Աստուծո խաղաղություն է, որ հավիտեական է և մարդուս կերջանկացն: Խաղաղությամբ և սիրով ապրեցեք միմյանց հետ, որ կսրող լինիք այդ օտար երկրում, այդ բազմալեզու

աշխարհում ձեր գոյությունը պահպանել, ձեր պարկեշտ կյանքը և քաղաքավարի ընթացքը թող ձեզ պատկառելի կացուցանեն հաշս օտարաց: Մի և մի հրքեք տաք տեղի խոտվության և ատելության: Միաբան, միասիրտ և միակամ եղեք գործի, աշխատանաց, կենցաղավարության և աստվածաշտության մեջ: Սիրեցեք ձեր ամարատ Մայր ս. Կաթողիկե եկեղեցին, որ ծնավ զձեզ ս. ավագանավ և դիեցույց յուր անխարդախ և մաքուր կաթով, այն է ուղիղ վարդապետությամբ և պարզ ուղղափառ դավանությամբ, որ ավանդված էր ս. Լուսավորչեն և մորա երանելի հաջորդներեն:

Եվ արդ, սիրելիք Մեր, «Գոհացարուք յամենայն ժամ ի վերայ ամենայնի, յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ Հօրն և Աստուծոյ. հնազանդ լերուք, միմեանց երկիւղին Քրիստոսի» (Եփս. Ե 20—21). ամեն:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

1973 թվականի մայիսի 4—5 օրերին ԱՄՆ-ի Ուստր քաղաքում գումարվել է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց արևելյան թեմի 71-րդ տարեկան թեմական պատգամավորական ժողովը՝ առաջնորդ տ. Թորգոմ արք.-ի նախագահությամբ, ուր և ժողովի բացումից հետո, մայիսի 4-ին, ընթերցվել է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սույն ողջույնի և օրհնության գիրը:

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԵՎ
ՕՐՀՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔԸ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆԳԱՑ
ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆԱՑ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ

(1973 թ. մայիսի 1, Ուստր)

Այսօր հույժ երջանիկ ենք ձեր մեջ գտնվելու և բերելու Մեր հայրական սերն ու հայրապետական զնահատանքը ձեզի բոլորիդ՝ ուխտյալ սպասավորների մեր սուրբ եկեղեցվո, սրտաբուխ մաղթանքով որ Տերը ձեզ միշտ պահե պահպանե Քաստատուն ձեր նվիրական առաքելության մեջ, մշտանորոգ ուժերով ու ներշնչումներով շարունակելու համար ձեր աշխատանքը ի շինություն և ի ծաղկումն մեր հավատացյալ ժողովուրդի հոգևոր կյանքի, Ամենիկայի Միացյալ Նահանգաց քրիստոսասեր այս մեծ երկրին մեջ:

Ձեզի ողջուն և օրհնություն Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնեն և Մեր սրտեն:

Մեր սույն զրույցով ձեր ուշադրությունը կկամենանք հրավիրել երևույթի մը վրա որ ամտարակույս առարկան է նաև ձեր մտահոգություններուն և խորհրդածություններուն:

Խոսքը կվերաբերի կրոնական հավատքի և բարոյական արժեքներու տազնապիճ, որ առավել կամ նվազ չափով կդրսևորվի գրեթե բոլոր քաղաքակիրթ երկիրներուն մեջ, երիտասարդ սերունդներու կյանքին ու գործնելության մակարդակի վրա մանավանդ: Արևմուտքի մեջ չեն պակսիր մեր օրերուն, մտածողներ, որոնք այս տազնապիճ կուտան տեսական հիմնավորումներ ու արդարացումներ:

Ինչպես հայտնի է ձեզի, սույն տազնապը բնորոշող արտահայտություններն են՝ ժխտում կրոնական, ոգեկան արժեքներու, ժխտում բարոյական սկզբունքներու, ժխտում ընտանեկան կարգապահության, ժխտում սեռային զսպվածության ու ամոթխածության, երբեմն նույնիսկ ժխտում դաստիարակության և նկարագրի առաքինության:

Ժխտական այս արտահայտությունները, ինչպես հիշեցինք, արդարացնողներ ալ կան, որոնք կջատագովեն անկաշկանդ սանձագերծումը մարդկային բնական մղումներու, բնազդական մղումներու, ազատության նշանաբանին ներքև, վերադարձ դեպի բնություն, դեպի բնականություն կարդախոսնե-

յով, մարդկային կյանքի համար օրինակ ծառայեցնելով բնության ծոցին մեջ ապրող ու զարգացող կենդանական աշխարհը: Պարզապես նմուշ մը տալու համար նման մտածելակերպի, մեջքերենք վերջերս լույս տեսած հոգվածաշարքն մը, ուր հեղինակը քննադատելով քաղաքակիրթ արդի աշխարհի ընկերային, քարոյական ու կրոնական սկզբունքները, մորմերը, բառացի կըսեն՝ «Այս կեղծիքին գիտակից, այս դարավոր խաբեության իրազեկ, քաղաքակրթության քողարկված չարիքներուն դեմ ծառացող երիտասարդը կուզե վերադառնալ իր հավաքական ենթագիտակցության, մախամարդու կյանքին, ուր ազատ շարժում կար, որ ավելի անկեղծ էր և ավելի արտահայտիչ իր բնականության մեջ...» և այլն («Բագին», սեպտ., 1972 թ.):

Տարբեր ձևերով նման արտահայտություններ, ոչ միայն տեսական մակարդակի վրա, այլև գործնական կյանքի մեջ, ծանոթ իրողություններ ու կացություններ են: Վերլուծել ու մեկնել տազնապալի այս իրադրությունը իր բոլոր երեսներով և անոնց ծնունդ տվող բոլոր պատճառներով, չափազանց բարդ աշխատանք է: Անհրաժեշտ պիտի ըլլար վերլուծման ենթարկել արդի կյանքի վիճակները, ձգտումները, անոնց հառաջացման ու զարգացման պայմաններն ու պատճառները՝ պատմական, ընկերային, տնտեսական, մշակութային, հոգեբանական և այլ տեսակետներ:

Մի սպասեք որ նման բազմակողմանի վերլուծում մը փորձենք կատարել այստեղ, մոտ մեկ ժամ տևող այս զրույցի ընթացքին: Ինչ որ պիտի կամենանք ձեզի ըսել այսօր, պիտի վերաբերի վերև հիշված հարցերեն մեկուն: Իհարկ, որ սակայն կխորհինք թե որոշ չափով կրնա լույս սփռել արդի կյանքի տազնապալ քննարկելու և հասկնալու ճանապարհին վրա:

Մեր օրերուն կխոսվի ուրեմն և կջատագովվի՝ մարդկային բնական մղումներուն և ձգտումներուն ազատ սանձազերծումը, դեպի բնություն նշահաքանդ, հետևելով կենդանական աշխարհի կյանքի ձևերուն, ուր ինչպես կհավաստիացվի մեզի ջատագովներու կողմն՝ ոչ մեկ կաշկանդում կա, ոչ մեկ մախապաշարում կա, ոչ մեկ հաստատված կարգ ու կանոն, ոչ ընկերային, ոչ կրոնական, ոչ ընտանեկան, ոչ սեռային, ոչ քարոյական տեսակետներ: Հետևաբար պետք է փշրել բոլոր նման կաշկանդումներն ու մախապաշարումները, բոլոր պայմանականություններն ու քարացած մտայնությունները: Ազատություն, ամբողջական ազատություն, տեսական ազատություն: Վերջին հաշվով, արդի աշխարհի տազնապալ առավելապես կվերաբերի ազատությունը ընթռնելու կերպին մեջ: Կապրինք տազնապալ շրջանը ազատության գաղափարին:

Կանգ առնենք այստեղ ու քննարկենք «մարդկային ազատության» գաղափարի հասկացողությունը, բնախոսական և հոգեբանական տեսակետներ: Խոսելն առաջ թե ի՞նչ կնշանակե մարդկային ազատություն, գործնական կնկատենք նաև խոսիլ թե ի՞նչ չի նշանակեր ազատություն:

Կենդանական աշխարհի մեջ տիրող ու ղեկավարող կյանքի ձևը, ամուր ու անխախտ պահպանվող կարգը՝ բնազդներու համակարգն է:

Ամեն կենդանի, համաձայն իր տեսակի նյարդային համակարգի զարգացման աստիճանին, ունի ապրելու, գործելու և արտաքին աշխարհի հետ հարաբերվելու՝ կայուն, անփոփոխ և ճշգրիտ կերպեր, զորս ան կծառանգե իր ծնունդով, իրեն մախորդող սերունդեն և նույնությամբ կփոխանցե իրեն հաջորդող սերունդին: Այդ դրությունը կկոչվի բնազդներու համակարգ: Կենդանական կյանքը ղեկավարող կարգը՝ բնազդն է: Ոչ մեկ կենդանի իր ընտանոսական կառուցվածքեն, իր նյարդային համակարգի համապատասխան

բնագոյներու ցանցն լուրս կրնա կելն: Այն մեկ կենդանի իր բնագոյներու դրոշմներն և արտահայտութեան ձևերն կրնա շեղիլ: Կենդանիներու կյանքի յոյժը արտահայտութեան ձևերն, անխտիր, բնագոյական ձևերու մեջ կադապարված են: Ոչ մեկ կենդանի չի կրնար փշոնել իր բնագոյներու շղթաները: Այս կնշանակե՝ ոչ մեկ կենդանի ազատ է կենդանակա՞ն աշխարհի մեջ ազատութեան մասին կարելի չէ խոսիլ: Բոլոր կենդանիներու վերաբերվելու և գործելու կերպերը, արտահայտութեան ձևերն են (պատասխաններն են) իրենց տեսակի (ցեղի), և ոչ թե իրենց անհատական արտահայտութեան ձևերը:

Ազատութեան մասին կարելի է խոսիլ միայն այնտեղ և այն չափով, ուր և ինչ չափով հնարավորութիւն կա՝ վերաբերվելու և գործելու կերպերու մեջ անհատական ընտրութիւն կատարելու, այս կերպ կամ այլ կերպ վերաբերվելու, ուսկից կամ այլ կերպ գործելու: Միմիայն մարդը ազդ հնարավորութիւնը կարող է ունենալ, հետևաբար բնութեան մեջ միայն մարդը կրնա ազատ ըլլալ: Ազատութիւնը միայն մարդկային կյանքին բնորոշ երեւոյթ է:

Այդ իսկ պատճառով ոչ մեկ կենդանի պատասխանատու է իր արարքներուն համար, որովհետեւ ազատ չէ այլ կերպ վարվելու: Ոչ մեկ կենդանի ոչ բարի է և ոչ ալ չար: «Մարդը մարդուն զայն» ասացվածքը, միգուցե ավելի ճշմարիտ կդառնար եթէ շրջվեր, որովհետեւ իրողութիւնը այն է, որ զայնքը զիրար կսպանեն շատ հազվադեպ պարագաներու մեջ:

Մենք՝ քրիստոնյաներս, բնորոշելու համար մարդու այս դիրքը և գոյութեան ձևերն ու իմաստը տիեզերքի մեջ, կհավատանք թե ոգեկան ուժ մը, ի վերուստ տրված է մարդուն իր ծնունդէն իսկ, ուժ մը զոր կկոչենք հոգի, որ կբնակի սեռ մյութեղէն մարմնին մեջ մինչև անոր մահը, ուժ մը որ ամբողջ կյանքի ընթացքին կդառնա մղիչ ու առաջնորդող գործիքներ մարդու ապրելու և գործելու բոլոր ձևերուն, բոլոր արտահայտութեան ձևերուն: Հոգովն մեր գործողութեամբ է որ մարդը դուրս կելլէ բնագոյներու շղթայավորումէն, կադապարավորումէն և կստանա անհատական գիտակցութիւն, կդառնա՝ անհատական գործելակերպ, անհատական ապրումներ ու կամեցողութիւն ունեցող էակ, այսինքն՝ ազատ էակ, այսինքն՝ մարդ, այսինքն՝ անձնավորութիւն: Քրիստոնեայ Աստվածը անձնավորութիւն մըն է, նույնպէս և Անոր ստեղծած մարդը: Մարդը անձնավորութիւն է ըստ նմանութեան Աստուծոյ, այսինքն՝ ազատ, ստեղծարար և բարոյական գիտակցութեամբ օժտված անհատականութիւն:

Գիտութիւնը, հետազոտութեանց այլ ճանապարհներով կուգա ի վերջոյն եզրակացութեան: Օրինակի համար, հիշենք եզրակացութիւնը մարդաբաններու, ըստ որոյ մախամարդուն բնագոյներէն ձերբազատման ընթացքը (process) սկսած է շուրջ 8—400.000 տարի առաջ, երկրագունդի կլիմայական պայմաններու մեծ հեղաշրջումի մը հետեւանքով, երբ այսպէս կոչված սառուցյալ (glacial) շրջանը սկսելով, մախամարդը ծառերու վրա կապիկներու նման ապրելու դրութեանց անցած է հողի վրա ապրելու դրութեան, ստիպվելով ապրիլ բոլորովին մոտ պայմաններու մեջ, պայմաններ, որոնք բազմաբազար սեռունդներու ընթացքին պարտադրած են անոր ապրելակերպի հիմնական փոփոխութիւն, հարմարվելու համար այդ մոտ պայմաններուն: Եվ այսպէս է որ մարդիկ սկսած են տակաւ փոփոխվիլ և անցումը կատարել մախամարդէն դեպի մարդ: Այդ հեղաշրջումի հետեւանքով է որ տակաւ մարդը սկսած է իր բնագոյական մեքենականութիւնը օգտագործել տարբեր ձևով քան առաջ, հետզհետեւ դուրս ելլելով կույր մեքենականութենէն և դարձնելով

զայն գործելու՝ անհատական և գիտակցված կերպ: Այն պահուն, երբ մարդը հաջողած է բնագոյներու մեքենականության կաղապարներէն դուրս ելլել, ալո պահէն սկսած է ամոր ազատության ճանապարհը, անհատական կյանք ապրելու ուղին, որ, իր հերթին, հարյուրավոր դարերու բարեշրջման պատմություն մը ունեցած է:

Ուրեմն ըստ գիտական տեսությանց, բնագոյներու մեքենականութենէն մարդու ազատագրումը սկիզբ առած է այն երկրաբանական դարաշրջանին, երբ կլիմայական հիմնական փոփոխությանց հետեանքով մախամարդը զրկված է ծառերու վրա ապրելու և ծառերու պտուղները հանգիստ ու խաղաղ ճաշակելու հնարավորություններէն և դատապարտված է հողի վրա ապրելով, շատ ավելի ծանր ու վտանգավոր նոր պայմաններու մէջ իր գոյությունը պահպանել իր տկար ուժերով:

Նոր, դաժան պայմաններում հարմարվելու և գերազույն ճիգեր ի գործ դնելու հարկադրանքին տակ, մախամարդը սկսած է տակավ հեղաշրջվիլ բնախոսական և հոգեբանական տեսակետէ: Գերմանացի հայտնի մարդաբան, Հանց Վայներդ, Քիլի համալսարանէն, 1986-ին հրատարակած իր մեկ աշխատության մէջ, համադրումը կատարելով մինչ այդ Արեւմուտքի գիտնականներու տեսակետներում, վերոհիշյալ եզրակացության կհանգի, մարդու ծագման հարցի վերաբերյալ:

Կտարվինք պահ մը խորհելու թե Ադամի և Եվայի դրախտէն արտաքսումը, արդյոք շատ հեռավոր մեկ արձագանքը չէ՝ գիտության մեզի ներկայացուցած այս վարկածին:

Համեմայն դեպս անկախ այն պարագայէն թե ինչքան հավատք պիտի ընծայենք ման տեսությանց, Մենք այժմ պետք է հաստատենք թե՝ և մեր կրոնական ըմբռնումը մարդու հոգեկանի մասին, և գիտության տվյալները, կուզան մեզի ըսելու թե մարդը հիմնովին կտարբերի կենդանական աշխարհի էակներէ՝ իր նոր որակի, նոր մակարդակի կյանքով և կգրավէ ուրույն տեղ, դիրք և իմաստ աշխարհի մէջ:

Հետեաբար բոլորովին միամիտ ու մակերեսային են այն բոլոր տեսակետները թե մարդկության ազատագրումը կարող է իրականանալ բնության ծոցին մէջ ապրող ու զարգացող կենդանական աշխարհի կյանքի օրինակով:

Մարդը կամենա իսկ, չի կրնար վերադառնալ դեպի կենդանական բնականություն: Մարդը դատապարտված է բնագոյներու համակարգէն դուրս մնալու, բնագոյներու կաղապարավորումներէ տարբեր ձևերու մէջ ապրելու, ուրիշ խոսքով՝ մարդը դատապարտված է անհատական կյանք ապրելու:

Սակայն, որովհետև ազատ է մարդը բնագոյներու կաղապարներէն, ան ազատ է նաև աջասերելու: Եթե կուզէք, բնության կարգի տեսակետէն, մարդը աջասերած կենդանի մըն է, միակ աջասերած կենդանին է, այս բառին ոչ բարոյական, ալ բնախոսական իմաստովը, այսինքն՝ միակ կենդանին է որ փոխած է իր տեսակը:

Կենդանական աշխարհի բոլոր բնագոյներու արմատները թեև կան ու կմնան նաև մարդու մէջ, սակայն անոնք դարձած են անհատական գիտակցված գործելակերպեր, ենթակա մարդու կամքին: Մարդը հնարավորություն ունի, այսինքն ազատությունը ունի իր բնագոյներում տալու տարբեր արտահայտության ձևեր և կամ արգելափակումներ: Մարդը ինքն է ղեկավարը իր բնագոյներու մղումներում և ոչ թե կույր և անգիտակից ենթարկվող էակ մը բնագոյներու մեքենականության: Ճշմարիտ է, թե կան մարդու մէջ նաև ենթագիտակցական գործոններ, որոնք կամքին չեն ենթարկվի և հաճախ ինչ-

ինչ պայմաններու մեջ, ուղղակի կերպով իրենց սփռեցությունը ի գործ կոչեն, և իրենց նույնիսկ վճռական կերպով, մարդու կյանքի և գործնության ընթացքին վրա, սակայն այդ կացությունը տարբեր պարագա է և համեմայն դեպս չի ժխտեր բնագոյներու մասին ընդհանուր տեսությունը: Ուրեմն, մարդը բնության բնական կարգն շեղած, ազատագրված էակ մըն է, իր բնական վիճակը, իր տեսակը հիմնովին փոխած ըլլալով:

Մարդու այս վիճակը կոչուստովի անոր կյանքի բոլոր արտահայտություններուն մեջ, բայց մանավանդ անոր սեռային կյանքին մեջ, որ դադրած է գուտ բնագոյան, բնախոսական մեքենականություն մը ըլլալէ և դարձած է անհատական ուրույն հուզականության, ուրույն զգացումի աղբյուր, որ երկար դարերու հեղաշրջմամբ ծնունդ տված է անսահմանորեն բազմազան ու բազմաթիվ երանգավորումներով այն քաղ զգացումին զոր կկոչենք սեր (սեր երկու սեռերու միջև):

Մարդկային բոլոր հուզումները և քաղ զգացումները ծնունդ առած են նման հեղաշրջման ճանապարհով, բազմահազար տարիներու ընթացքին:

Այս կարևոր ճշտումները կատարելն հետո, այժմ հարց տանք թե՛ իր տեսակը փոխելով և ձերբազատվելով բնագոյներու շղթաներէն, ի՞նչ կացություն, ի՞նչ ճակատագիր ստեղծված է մարդուն համար աշխարհի վրա:

Պատմությունը և նախապատմական շրջաններէն մնացած տվյալները ստուգապէս ցոյց կուտան թե բնագոյներու մեքենական շղթայավորումն ձերբազատվելու երկար դարերու հեղաշրջումի ընթացքին զուգահեռ, հետզհետէ ծնունդ առած ու զարգացած են անհատական և մանավանդ հավաքական կյանքի ապրելակերպի դրություններ, որոնց ենթարկված են մարդիկ, հետզհետէ առավել գիտակցված կերպերով: Այսպիսով, բնագոյներու մեքենական համակարգին կուգան փոխարինել այլ տեսակի դրություններ, անհատական ու ընկերային՝ ապրելու և գործելու դրություններ: Այսպէս ահա ծնունդ են առած նախապատմական ժամանակաշրջաններէն սկսյալ մինչև պատմական ժամանակաշրջանները և մինչև մեր օրերը՝ մարդկային կյանքի մեջ կազմավորված ապրելու և գործելու տարբեր դրությունները: Նախապատմական շրջաններու բոլոր տեսակի թափու-ները (արգիլված քաներ), ընտանեկան հավաքական կյանքի վերաբերյալ նախնական կանոնները, ապա ավելի ուշ պատմական շրջաններու բոլոր տեսակի կրօնական կանոններն ու պատվիրանները, բոլոր տեսակի ընկերային, քաղաքացիական հաստատված կարգերը, պետական ու միջազգային օրենքները, նաև քարոյական, դաստիարակչական կանոնները, նորմերը, ուրիշ բան չեն եթէ ոչ բնական կերպով ու անհրաժեշտորեն ծնունդ առած ու զարգացած ապրելու և գործելու կերպեր, ձևեր, մարդկային անհատական ու ընկերային կյանքի փոխհարաբերությունները ճշտող, որոնք կուգան փոխարինելու մարդկային կյանքին մեջ բնագոյներու մեքենականությունը և որոնք կհամապատասխանեն բնագոյներէն շղթայազերծված մարդու վիճակին ու ապրելու և գործելու նոր պայմաններուն:

Տասնյակ հազարավոր տարիներու մարդկային կյանքի անցյալը, աստիճանական զարգացում մը, բարեշրջում մըն է դեպի հետզհետէ առավել կատարելագործված, ավելի քարոյական ու արդար՝ ապրելու և գործելու դրություններու և օրենքներու հաստատում, հետզհետէ առավել կատարյալ ու ներդաշնակ ձևերով կենսագործում՝ մարդու ազատության:

Բնության տիեզերական օրինաչափության համաձայն, ինչ որ գոյություն ունի, որպէսզի իր գոյությունը պահպանէ, պետք է՝ զո ըլլալու և ապրելու ու գործելու համակարգի մը, դրության մը ենթարկվի:

Ինչպես մեծ տիեզերքի (մաքրոքոսմոս) և փոքր տիեզերքի (միքրոքոսմոս) մեջ, այնպես ալ կենդանական աշխարհի մեջ գոյության պայմանը՝ կայուն դրության մը ենթակա ըլլալն է։ Եվ քանի որ մարդը, ինչպես վերև տեսնուց, բնական հեղաշրջումով, բնագոյներու կայուն համակարգին ձերբասանք, բնական հեղաշրջումով, բնագոյներու կայուն տիեզերական օրենքին, իր գոյությունը պահպանելու հրամայականին ենթակա, կատեղծել իր համար՝ գո մնալու, ապրելու և գործելու նոր դրություն, նոր համակարգ, որ կընդորոշե մարդու կյանքի նոր մակարդակը, այսինքն մարդկային կյանքի մարդկայնացումը։ Բազում հազարամյակներու պատմություն ունի մարդկային կյանքի մարդկայնացման ընթացքը, որ կնույնանա մարդու հետզհետե առավել բարոյական կատարելաբար, որ կնույնանա մարդու հետզհետե զարգանալ, հեղաշրջվիլ ու կատարելագործվիլ, այն չափով, ինչ չափով տակալ ձերբասանվեցավ կենդանական բնագոյներու համակարգին և այն չափով ինչ չափով զուգահեռաբար բնագոյներու համակարգը փոխարինվեցավ՝ կրոնական, ընկերային, քաղաքական օրենքներու, նորմերու դրություններով։

Մարդու գոյության ազատ պահպանման պայմանն է՝ ապրիլ ու գործել գիտակցված ոգեկան բարոյական-ընկերային դրության մը համաձայն։ Մարդու ճշմարիտ ազատությունը կապահովվի ապրելու և գործելու ոգե-բարոյական նորմերով։ Հիշենք ճշմարտ խոսքը մեծ մտածող բանաստեղծ Գյոթեի՝ «Միայն օրենքը կրնա մեզի ազատություն տալ»։ Այստեղ օրենք բառը պետք է հասկնալ մանավանդ բարոյական օրենք իմաստով։

Այսօր ալ մույնը պետք է հիշեցնել մեր օրերու աշխարհին, մանավանդ էրիտասարդ սերունդներուն։ Մարդու համար կա երկու ճանապարհ՝ կամ մնալ ազատ, այսինքն՝ մնալ բարոյական օրենքի մեջ և կամ հետադիմել, իյնալ կույր բնագոյներու տիրակալության ենթե, այսինքն կորսնցնել բարոյական ազատությունը։ Մեր օրերուն, ի տես որոշ իրողություններու կմովինք հաստատելու թե՛ մարդիկ իրենց ազատությունը ի գործ կոցեն, կորսնցնելու համար գայն։

Կարելի է ըսել թե, մարդը որպեսզի իր անհավասարակշիռ վիճակեն դուրս ելլե, բնական զարգացումով և երկարատև փորձով հաջողած է ձեռք բերել ապրելու և գործելու նոր կարգ, նոր դրություն որ կփոխարինե բնագոյական համակարգի հավասարակշռության։ Այդ նոր կարգը, նոր դրությունը՝ կրոնական-բարոյական ու ընկերային կյանքի կարգն է, իր կանոններով, իր օրենքներով, իր մտածելու, զգալու և գործելու կերպերով։

Մարդուն կմնա ընտրել՝ կամ հպատակիլ բարոյական օրենքին, կարգին և մնալ մարդկային, և կամ գլորիլ աղասերած վիճակներու մեջ, գերից դառնալով բնագոյական միտմներուն։ Մարդու կյանքը տեսապես պայքար է, մեկ կողմէ՝ մարդկային մակարդակի վրա մնալու և ազատ ապրելու ու գործելու, և մյուս կողմէ՝ աղասերումներու և մոլություններու մեջ գլորվելու, հակամարտ ձգտումներու միջե։ Մարդիկ ենթակա են հավասարապես, թե բարոյապես բարձրանալու, թե գլորվելու, թե ազատ մնալու, թե բնագոյական կապանքներու, այսինքն՝ մոլությամբ գերից դառնալու։ Ամեն մոլություն ազատագրկումն է՝ մարդուն։ Մոլությունը սկիզբ կառնե ազատության պատրանք և եթե չհանդիպի բարոյական ընկերային գործունեներու արգելակող և կանոնավորող ներգործության, կհասնի մարդու ազատության ոչնչացումին։ Մեր օրերու սանձարձակությունները, մարդկային ազատության աղասերած վիճակներն են։

Կօզմագործենք «բարոյական ազատություն» արտահայտությունը, հա-

մոզված ըլլալով թե իրավ ազատությունը միշտ բարոյական է, և իրավ բարոյականը անբաժան է ազատության գաղափարէն և վիճակէն: Այս ոգիով է որ էմմանուէլ Քանք բացականչած է թե երկու բան կհիացնեն զինք՝ աստղազարդ երկինքը և մարդու մեջ բարոյական օրենքի հրամայականը: Այս ճշմարտությունը կարտահայտեց նաև Պետրոս առաքյալ, երբ պատվեր կուտա և կզգուշացնէ մեզ՝ «իբրև զազատ լինել և մի իբրև պատրուակ չարութեան ունել զազատութիւն» (Ա. Պետրոս Բ 18): Հիշենք նաև Պողոս առաքյալի պատգամը՝ «Զի դուք յազատութեան կոչեցեալ էք եղբարք. միայն զի ազատութիւն ձեր ոչ լինիցի ի պատճառս մարմնոյ. ալ սիրով ծառայեցէք միմեանց» (Գաղատ. Ե 18):

Մարդը կդառնա մարդկային, գերազանցելով բնության կարգը և ստեղծելով իր համար նոր վիճակ, նոր ճակատագիր, հաստատելով իր անհատական ու հավաքական կյանքի մեջ ապրելու և գործելու ոգե-բարոյական կարգ: Այժմ հարց կծագի բնականաբար, թե ի՞նչ պետք է հասկանաք մենք՝ այսօրվաններս բարոյական օրենք, բարոյական դրություն կամ կարգապահություն ըսելով և ո՞րպիսի բարոյական օրենքի կենսագործման պետք է ոգտինք:

Վերև նշեցինք թե մարդկային կյանքի ընկերային-բարոյական դրությունները զարգացած են՝ երկար, շատ երկար, տասնյակ հազարամյակներու ուղիով, և տարբեր ձևեր են ստացած տարբեր ժամանակաշրջաններու ընթացքին, տարբեր հավաքականություններու մեջ: Այսպես է որ ծնունդ առած ու զարգացած են տարբեր կրոնական դրություններ, տարբեր ընկերային հասարակարգեր, տարբեր օրենսդրություններ, տարբեր սովորություններ ու ավանդություններ:

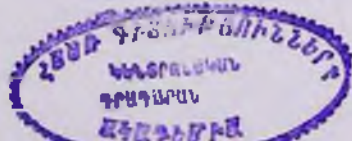
Այսօր ալ արդի աշխարհի մեջ, տարբեր ժողովուրդներու և պետություններու ծոցին մեջ, տարբեր կրոններու մեջ, կան տարբեր բարոյական ըմբռնումներ, տարբեր օրենքներ, ապրելու և գործելու տարբեր բարոյական ձևեր, դրություններ:

Կարևորությամբ կընդգծենք այստեղ թե մեր խոսքը կվերաբերի ոչ թե ընկերային-քաղաքական դրությանց, որոնք բնականաբար ենթակա են տեւական հեղաշրջումներու, ալ ի մասնավորի բարոյական սկզբունքներուն և արժեքներուն, որոնք իրենց էությամբ կմնան մշտապես ի գորու, մշտապես այժմեական, մանավանդ՝ կատարելության կատարներու հասած քրիստոնեական գաղափարներու ձևին մեջ:

Մենք չենք պաշտպաներ մուլցիսկ բարոյական սկզբունքներու և հասկացողություններու անփոփոխելիության և քարացումի տեսակետը: Մենք կպաշտպանենք միայն այն, որ անհնար է և անըմբռնելի խորհիլ ու խոսիլ մարդու վերադարձի մասին դեպի բնություն և բնականություն, կենդանական աշխարհի օրինակով, դեպի ամեն կարգ կանոն և սկզբունքներն զերծ ապրեցականի մը վիճակը:

Ուրեմն, երբեք կարելի չէ խոսիլ ընկերային, քաղաքական, կամ բարոյական սկզբունքներու, կանոններու միատուրի և անոնց վերացման մասին, ալ միայն անոնց հեղաշրջման և բարեփոխման մասին:

Հետևաբար կրկնենք Մեր հարցումը, ո՞ր բարոյական դրության պետք է ձգտինք մենք՝ քրիստոնյաներս, մենք՝ հայ քրիստոնյաներս այսօր: Չենք վախճիլ պատասխանելու թե կմնանք հավատարիմ այն բարոյական դրության որ մեզի ավանդ թողուց Հիսուս իր Ավետարանով և որուն համար մենք Զինք կկոչենք ու կպաշտենք իբրև Որդի Աստուծո և Փրկիչ մարդկության: Համոզ-

ված ենք թե Քրիստոսի Ավետարանը կատարն է, բյուրեղացումն է մարդկային բարոյականության կատարելության:

Քրիստոնեությունը իր ոգե-բարոյական գաղափարախոսությամբ, ուսմունքով հզորագույն գործոնն է և նեցուկը մարդուն, որպեսզի ան բարձրամաս և կարողանա ինքզինքը պահպանել մարդկայնության մակարդակին վրա: Այդպես է որ Աճ նաև հավիտենական է: Այդպես է որ ժամանակները չեն ծերացուցած զայն: Տեղին է կխորհինք սուրբ Ավետարանի պարագային պատշաճեցնել անգլիացի մեծ մտածող Ֆրենսիս Գեյջընի խոսքը թե՝ «Ժամանակներու ծերությունը աշխարհի երիտասարդությունն է»: Այո, ճշմարիտ է այս մանավանդ Քրիստոսի Ավետարանի մասին, որ ինչքան ծերանա, այնքան ավելի այժմեական, արդիական կդառնա: Մեր օրերու կյանքի հրամայալկանն է՝ հոգնած, հուսախաբ, ուղեկորույս մարդկության ցույց տալ ճանապարհը վերածնունդի, ճանապարհը ապրելու և գործելու իրավ բարոյական կյանքի մը, գոր սուրբ Ավետարանի լույսով կրնանք գտնել ու արգասափորել:

Ծշմարիտ է որ կեցությունը կորոշե գիտակցությունը, սակայն ճշմարիտ է նաև այն որ գիտակցության իդեալական պատկերացումները և հուզական թոփախումները մղիչ ու իրագործիչ ուժ կհանդիսանան կեցության հեղաշրջման ընթացքի վրա:

Մենք կհավատանք քրիստոսակեդրոն սկզբունքի կենսագործման անհրաժեշտության և հնարավորության, ի խնդիր մարդկային ոգեկան և բարոյական կյանքի վերելքի ու ծաղկումի, բոլոր ընկերային-քաղաքական վարչակարգերու ներքո: Եվ երբ կխոսինք քրիստոսակեդրոնության մասին, բնականաբար երբեք չենք ըմբռներ զայն միջնադարյան հավատաքնության և աստվածապետական ընկերային-քաղաքական դրությանց իմաստով, որոնք շատ հեռու եղան Ավետարանի ճշմարիտ ոգիեն և շատ տխուր հիշատակներ թողուցին պատմության մեջ:

Ազատ ըլլալ կնշանակե մարդ ըլլալ, մարդ ըլլալ կնշանակե մարմնական բնության կարգեն դուրս գտնվիլ ու ենթարկվիլ անհատապես գիտակցված ոգե-բարոյական օրենքի մը, դրության մը, որուն գերագույն և բացարձակ երաշխավորումը մարդ կգտնե Աստուծո գոյության գաղափարին մեջ: Աստված գերագույն գրավականն է մարդու մարդկայնության ու բարոյականության, հետեվաբար ամոր ճշմարիտ ազատության: Այսպես միայն մարդ կդառնա բարոյական անձնավորություն: Ծշմարիտ է գիտականորեն իսկ, Թովմաս Ագվեմացիի դաստիարակ թե՝ «Անձնավորությունը ամենակատարյալ իրականությունն է բնության մեջ»:

Մեր կարգախոսը պետք է ըլլա՝ հավատարմություն Քրիստոսի Ավետարանին, սեր ազատության և հարգանք կարգապահության: Ուր կարգապահություն կա, այնտեղ ազատություն կա, ուր ազատություն կա, այնտեղ կարգապահություն կա: Եվ ազատությամբ ու բարոյական կարգապահությամբ կգտնենք Աստուծո ճանապարհը, Ավետարանի լույսը:

Զի բավեր սակայն տեսականորեն, խոսքով ու մտածումով միայն հռչակել Քրիստոսի Ավետարանի այժմեությունը և անոր բարոյական պատվիրաններու կենսագործման անհրաժեշտությունը, այլ էականը զանոնք իրապես, գործնապես կյանքի կոչելն է, մեր անհատական և ընկերային կյանքին մեջ: Հիսուս ինքը Աստուծո Որդի ըլլալով հանդերձ, իր աշակերտները և շրջապատը հմայեց, ոգեշնչեց՝ իբրև մարդ ապրելով ու գործելով Աստուծո պատվիրաններուն համաձայն: Առաքյալները և առաջին դարերու սուրբերը ևս

ամբոխները հմայեցին մանավանդ իրենց վարքով, իրենց կրանքի օրինակով, իրենց առօրյա ապրելակերպով ու գործելակերպով:

Կրոնական հավատքից անկեղծ ու խոր ապրումը, եթե անձնական կյանքի օրինակով արտահայտվի, կդառնա անդիմադրելի ուժ որով կհամակվին լրացմություններու հոգիները: Առանց սուրբերու կյանքի օրինակին, դժվար թե քրիստոնեությունը հաղթանակեր: Առաջին մարտիրոսի, ս. Ստեփանոսի նահատակության լուրը, առաջին սերմը եղավ նոր հավատքի տարածման: Ընդհանրապես ըստի՞մ՝ «Եթե Քրիստոսի համար մարդ մը կամովին իր կյանքը զոհեց, ուրեմն ճշմարիտ է որ Քրիստոս հարություն առած է»: Գուցե Դամասկոսի նամիլուն, Պողոս առաքյալին պատահածը ևս պտուղն էր նույն դատողության:

Այդ ոգիով և այդ ապրելակերպով հաղթեց քրիստոնեությունը: Այդ ոգեկան գործության առաջ է որ ծուկի եկավ աշխարհակալ Կայսրությունը Հռոմեական: Այդ նույն ոգեկան գործությամբ է որ Հայաստան աշխարհի մեջ Տրդատ արքան հայոց, ծուկի եկավ սուրբ Հռիփսիմեի և սուրբ Գրիգորի առաջ:

Այն ինչ որ կապսի մեր օրերուն, ոչ թե կրոնական հավատքն է, այլ առավելապես այդ հավատքը կենդանի ապրումով ու գործերով վկայելու իրողությունը: Քրիստոնեական հավատքի և բարոյական մեկ գործնական օրինակ, ավելի կարծե քան տասը փառք քարոզ: Եվ տասը փառք քարոզ անհաղորդ ու անգոր կմնան եթե քարոզիչ հոգևորականը, իր կյանքի օրինակով, իր խոսածին հակառակ ուղղությամբ կապրի ու կգործե: Երանի թե մեր օրերուն ալ, մենք՝ հոգևոր սպասավորներս եկեղեցվո, ի վիճակի ըլլալինք մեր հոգիներուն մեջ կրելու մասնիկ մը գոնե այդ ոգեկան գործունեան, կենդանի հավատք և բարոյականություն ջամբելու համար մեր ժողովուրդին, ոչ միայն խոսքով, ոչ միայն քարոզությամբ՝ այլ մանավանդ անձնական կյանքի օրինակով: Այդ առեւ է միայն որ հավատքը կվերածնի, քրիստոնեությունը կերիտասարդանա:

Այստեղ կուզենք մեջբերել մշտմ մը՝ հրատարակված 1887-ին Պուրբեշ «Հերկ» ամսագրին մեջ, որ կվերաբերի հայ հոգևորականներուն:

«Կարդացիմք Էջմիածնա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հղած վերջին կոնդակը և զեկույցը մեր եկեղեցվո բարենորոգության մասին:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսը իր դարերու բարձունքի վրայեն կխոսի... կզգաս թե ինչպես անոր խոսքը կհասնի մինչև անձանոթ, անթափանցելի և խորհրդավոր խորքերը հոգիիդ...

Հոն կհիշվին Աշտիշատի հայ եկեղեցվո ժողովը 885-ին, Շահապիվանի ժողովը 447-ին, Պարտավի ժողովը 767-ին, Երուսաղեմի ժողովը 1651-ին և այլն: Հոգիդ կարծես կմեծնա, կխորանա, կերկարի ժամանակին մեջ, դեպի մեր ժողովուրդին այդ 1651-ը, 768-ը, 447-ը ու պահ մը մեջդ կզգաս վերակենդանացած ամբողջ անցյալը, ամբողջ հայ ժողովուրդը...

Կասկած չկա, թե մեր եկեղեցին միակ հաստատությունն է որ ամենամբողջական ձևով հայ ազգին հազարամյա միավորությունը կներկայացնե որպես կենդանի վեմ: Հայ եկեղեցվո բարենորոգության մասին կարծիք հայտնելու որևէ հեղինակություն չունինք բնականաբար: Սակայն Էջմիածնի զեկույցը կարդալով, հանդիպեցանք հոն քանի մը մտքերու զորս ընդգծել կուզենք, նկատելով զանոնք շատ շահեկան և հատկանշական:

Ահա այդ խոսքերը.— «Նպատակին ծառայելու համար՝ նոր հոգևորականությունը զինված պիտի լինի նորագույն գիտությամբ, ունենա փիլիսոփա-

լական և քրիստոնեական լայն աշխարհայացք»։ «Նա հիմնականորեն ծանոթ պիտի լինի ներկա բնական գիտությունների, իմաստասիրության և սոցիալական գիտությունների եզրակացություններին, ուսումնասիրած լինի քրիստոնեական կրոնի հիմնական սկզբունքները։ Նոր հոգևորականությունը կառույցումը պիտի ունենա ըմբռնելու իր ժամանակաշրջանի ոգին և ուղղությունը, պիտի հասկանա թե ո՞ր է գնում ընդհանուր շարժումը և իրեն հանձնելիքն ունի դեկը այնպես ուղղե, որ նախը խաղալիք չդառնա ժամանակի տարրերը հոսանքներից։

Կեցցե էջմիածին։

Բայց ափսոս որ այս տողերը կվերաբերին միայն կղերական դասին...»։

(«Հերկ», թիվ 6, էջ 15, 1987, Պուքրեշ)

Այս տողերու հեղինակը, այսօրվան Հայոց Հայրապետն է։

Ուրեմն, Մեր այս գրույցով կամեցանք ցույց տալ թե՛

ա. Մարդը բնության ծոցին մեջ, բնության կարգին վեր բարձրացած, բնագոյներու շրթայափորումն ազատագրված էակ մըն է, օժտված անհատական գիտակցությամբ, ապրելու և գործելու ինքնուրույնությամբ, և պատասխանատու իր արարքներուն ընկերության առջև, որուն մեջ ինք կապրի իբրև անդամ այդ ընկերության։

բ. Մարդը թե իբրև անհատ և թե իբրև ընկերության անդամ անհրաժեշտաբար, օրինաչափ կերպով կարիք ունի ապրելու և գործելու ձևերու, կանոններու և օրենքներու, անհրաժեշտություն, որ կրխի բնության մեջ գրաված իր նոր վիճակեն, իր կյանքի նոր մակարդակեն, մեքենականութենե ազատ պայմաններու մեջ։

գ. Մարդը բնության ծոցին մեջ միակ ազատ էակն է, որովհետև դասորած է բնագոյական միութենե գերին ըլլալէ, ալ գիտակցաբար կղեկավարվի, ապրելու և գործելու անհատական և հավաքական կյանքի փորձով ստեղծված՝ ընկերային ու բարոյական կարգ ու կանոններով։

դ. Անգիտություն է խոսիլ մարդու վերադարձի մասին դեպի կենդանական բնականություն և բնություն, մախ՝ որովհետև այդ անհմար է, և երկրորդ՝ նույնիսկ եթե ինչ-որ որոշ չափով հնարավոր դառնար, պիտի նշանակեր մա ր դ ը վերադարձնել մախամարդու վիճակին, այսինքն ազատագրել և հանձնել զայն բնագոյներու շրթաններուն։

ե. Ազատության կոչված մարդուն գոյության իմաստն ու վեհությունն է՝ բնության մեջ ստեղծել ապրելու և գործելու նոր մակարդակ՝ մարդկայնության մակարդակը, ընկերային ու բարոյական սկզբունքներով ու օրենքներով դեկավարվող, սկզբունքներ և օրենքներ, որոնք արգասիքներն են մարդկային գիտակցության ազատ գործնեության։

զ. Պատմության ընթացքին ընկերային կարգերը և բարոյական ըմբռնումները տակավ բարեշրջված են՝ մեկ կողմն տնտեսական-ընկերային հարաբերությանց և մյուս կողմն գաղափարական-կրոնական գաղափարներու հեղաշրջումով, հեղաշրջում, որ հետզհետե կբացահայտե մարդու ազատ ապրելու և գործելու ձգտումը։

է. Բազմահազարամյա բարեշրջումը բարոյական ըմբռնումներու և գաղափարներու, իր բարձունքին հասած է քրիստոնեության մեջ։ Քրիստոսի Ավետարանը մենք կդավանինք՝ հավիտենապես այժմեական և բարոյական կատարելության կատարին հասած ուղեցույց համայն մարդկության համար։

Մարդը, այժմ և միշտ, իր գոյության իմաստը և կյանքի բարոյական գե-

րագույն վեհությունը կզտեն՝ իր ազատ կամքով ապրելով ու գործելով Ավետարանի պատգամներով:

բ. Հետևաբար, ինչքան հաջողից մեր անհատական ու ընկերային կյանքին մեջ դրապես կյանքի կոչել քրիստոնեական հավատքը և բարոյականը, նույնքան առավել նդառնանք ազատ մարդիկ, հառաջադեմ մարդիկ, հեղափոխական մարդիկ:

թ. Հայ հոգևորականը իր հավատքի վկայությամբ և իր կյանքի օրինակով բախտորոշ դեր կրնա կատարել ի շինություն մեր ժողովուրդի հոգևոր-բարոյական կյանքին:

Քրիստոնյաներ բոլոր երկիրներու, միացեք, հեղափոխելու համար մարդկության խիղճը՝ Ավետարանի լույսով, Քրիստոսի սիրով, հեղափոխություն որ չի հակադրվի ոչ մեկ ընկերային-քաղաքական վարչակարգի, «սուրբ գկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ» սկզբունքով:

Այս հրավերով կվերջացնենք Մեր զրույցը, որ հայրապետական ուսուցման բնույթ չի կրեր, այլ կհամդիսանա պարզապես անձնական մտորումներու ամփոփում, գոր կամեցանք պահ մը դարձնել ձեր խորհրդածությանց առարկան:

Ծնորդք սուրբ Հոգույն Աստուծոյ, Լոյցիցն ընդ ձեզ. ամեն:

ԾԱՆՈԹՈՒԹՅՈՒՆ, ԽՄԵԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց արևելյան թեմի հոգևորականաց տարեկան համագումարը տեղի է ունեցել առաջնորդ տ. Թորգոմ արքեպ. Մանուկյանի նախագահությամբ և թեմի ողջ հոգևորականության մասնակցությամբ, մայիսի 1—3 օրերին, Ուստր քաղաքում, ս. Փրկիչ հայոց եկեղեցում, ուր և ընթերցվել է Հայոց Հայրապետի՝ համագումարին ուղղած օրհնությունն և ողջույնի սույն գիրը, համագումարի քաջման օրը, մայիսի 1-ին:

Ք Ա Ղ Վ Ա Ծ Ք Ն Ե Ր
ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՆԻՍՏԵՐԻ
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ
1973 թ. ՄԱՅԻՍԻ 16-Ի ՆԻՍՏԻՑ

Մայիսի 16-ին, չորեքշաբթի օր.

Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ, երեկոյան ժամը 19-ին, Վեհարանում գումարվում է Գերագույն հոգեվոր խորհրդի հերթական նիստը, որին մասնակցում է նաև, որպես Գերագույն հոգեվոր խորհրդի անդամ, Արևմտյան Եվրոպայի հայրապետական պատվիրակ և Ֆրանսիայի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Սերոփյե արքեպ. Մանուկյանը, որը Հայոց Հայրապետի հրավերով ուխտավորաբար գտնվում էր Մայր Աթոռում:

Ա. Բաց անելով ժողովը, Վեհափառ Հայրապետը ողջունում է տ. Սերոփյե արքեպ. Մանուկյանի ներկայությունը Մայր Աթոռում և իր գոհունակությունը հայտնում, որ սրբազան հայրը, պատասխանելով իրեն ուղղված հրավերին, սիրով եկել է Մայր Աթոռ և պատենհոությունն ունեցել, որպես Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ, ներկայիցնելու սույն ժողովին:

Այնուհետև նորին Աթոռությունը հրավիրում է տ. Սերոփյե արքեպիսկոպոսին, որպեսզի ընդհանուր գծերի մեջ ծանոթացնի ժողովին Արևմտյան Եվրոպայի թեմի վերջին շրջանի գործունեությանը:

Իր հաղորդման ուղղումն տ. Սերոփյե սրբազանը Արևմտյան Եվրոպայի թեմը բնութագրում է որպես Հայաստանյայց եկեղեցու հաստատուն և ավանդույթաբար թեմներից մեկը,

որն ինչպես անցյալում, այնպես էլ այժմ, հավատարիմ Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնին, շարունակում է գործել՝ հոգալով հավատացյալ հայ ժողովրդի հոգևոր կարիքները: Այս սրբազան հայրը խոսում է մարտի 19—14 օրերին Ֆրանսիայի և Արևմտյան Եվրոպայի Հայաստանյայց եկեղեցիների Փարիզում գումարված խորհրդակցական ժողովի մասին, որին մասնակցել են 20 հոգևորական և 15 աշխարհական պատգամավորներ՝ նշելով, որ այդ համագումարը թեմի վերջին շրջանի գործունեության մեջ հանդիսացավ կարևոր մի նախաձեռնություն, որին լայնորեն արձագանքեց արտասահմանի հայ մամուլը, և որի մասին արդեն մի ընդարձակ տեղեկատվություն է ուղարկել Մայր Աթոռ (Տես «Էջմիածին» ամսագիր, 1973 թ., № 7, էջ 95):

Անդրադառնալով վերջերս Արևմտյան Գերմանիա կատարած իր այցելության մասին, տ. Սերոփյե արքեպիսկոպոսը նշում է, որ այդ շրջանում նույնպես հետզհետե կազմակերպվում է տեղի հայության եկեղեցական-համայնքային կյանքը: Արդեն կազմվել են եկեղեցական վարչություններ Քյոլն և Ֆրանկֆուրտ քաղաքներում, ուր պարբերաբար Փարիզից ուղարկվում են վարդապետներ՝ հոգալու համար այդ շրջանում օրավոր բազմացող հայ հավատացյալների հոգևոր կարիքները:

Այնուհետև սրբազանը Վեհափառ Հայրապետի ուշադրությանը է հանձնում Լիոնի շրջանի հայության համար ևս հայրապետական պատվիրակի փոխանորդի դրություն հաստատելու անհրաժեշտությունը՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ այդ շրջանում հույն-պես, ինչպես հարավային Ֆրանսիայում, ապրում է բավականին հոծ հայություն, կան ոչ քիչ թվով հայկական եկեղեցիներ և հետևաբար ավելի լայն և կազմակերպված եկեղեցական գործունեություն ծավալելու մեծ հնարավորություններ։ Այդ կապակցությամբ տ. Սերովյե արքեպիսկոպոսը ժողովի նկատմանը է հանձնում նաև թեմում աշխատող հոգևորականների կազմը համալրելու պարագան՝ ճշելով, որ թեմը ներկայումս մեծ կարիք ունի պատրաստված եկեղեցական ուժերի, հոգևոր հովիվների։

Ժողովը գոհունակությամբ է ընդունում տ. Սերովյե արքեպիսկոպոսի հաղորդումը Արեվմտյան Նվրոպայի թեմի գործունեության վերաբերյալ։ Այդ առթիվ Վեհափառ Հայրապետը անհրաժեշտ է համարում, որ տ. Սերովյե արքեպիսկոպոսը իր թեմի վարդապետներից մեկին հանձնարարի այցելություններ տալ նաև Համբուրգ և Մյունխեն քաղաքները ու այնտեղ ևս կազմել եկեղեցական վարչություններ։ Նորին Արքությունը միաժամանակ ցանկություն է հայտնում, որ այդ երկու համայնքներում կատարված այցելության մասին պատրաստվի մի համաձայնագիր, որը ճշվեն նորակազմ վարչությունների անդամների անունները, և զեկուցագիրն ուղարկվի Մայր Աթոռ՝ «Էջմիածին» ամսագրում հրատարակելու համար։

Բ. Գերագույն հոգևոր խորհրդի սույն նիստում հաղորդում է լսվում այն մասին, որ 1973 թվականի մայիս 3 թվակիր հայրապետական կոնգակով Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի թեմի առաջնորդ է նշանակվել տ. Նարեկ վրդ. Ծաքարյանը, որն արդեն մեկնել է Մոսկվա՝ ստանձնելու իր նոր պաշտոնը։

Ռուսաստանի և Նոր Նախիջևանի նախկին առաջնորդ տ. Պարզև եպս. Գևորգյանը հրավիրվել է Մայր Աթոռ՝ այլ աշխատանքի անցնելու համար։

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը գոհունակությամբ է ընդունում սույն հաղորդումը։

Գ. Այնուհետև Գերագույն հոգևոր խորհուրդը լսում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամներ տ. տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-

Ստեփանյանի և Հովհաննես Թովմազյանի՝ Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ մարտի 23-ից մինչև մայիսի 10-ը Ավստրալիայի հայոց թեմում կատարած հովվական այցելության և թեմի եկեղեցական-ազգային կյանքի մասին հաղորդումները։

Մայր Աթոռի պատվիրակները անձամբ հաղորդել են Հայոց Հայրապետի ողջույններն ու օրհնությունները Ավստրալիայի տիրախճամ թեմի առաջնորդ սրբազանին, հոգևորականության, համայնքային վարչության անդամներին և հավատացյալ ողջ հայությանը։

Պատվիրակներն այցելել են Սիդնեյի և Մելբուրնի հայկական եկեղեցիները, դպրոցները, ակումբները։

Տ. Կոմիտաս արքեպիսկոպոսը թե՛ Սիդնեյում և թե՛ Մելբուրնում պատարագել է և հանին կենաց քարոզությամբ մխիթարել հայ հավատացյալներին։

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը գոհունակությամբ արձանագրում է Մայր Աթոռի պատվիրակների հովվական այցելության առթիվ կատարած բարեխիղճ աշխատանքները։

1973 թ. ՄԱՅԻՍԻ 23-Ի ՆԴՄՍԻՅ

Մայիսի 23-ին, չորեքշաբթի օր.

Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահությամբ, ժամը 19-ին, Վեհաքանոն դարձյալ գումարվում է Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը, որին մասնակցում է նաև տ. Սերովյե արքեպ. Մանուկյանը։

Ա. Սույն նիստում լսվում է Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի ընդհանուր քարտուղար Պ. Ծահրազյանի հաղորդումը, նախ բաժնի վերջին երեք ամիսների աշխատանքների և ապա եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի հրավեր-նամակի հիման վրա՝ 1975 թվականին Ջակարտայում հրավիրվելիք համագումարում հայ եկեղեցու մասնակցության մասին։

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը սույն հաղորդումը արձանագրում է ի գիտություն։

Բ. Այնուհետև ժողովի նիստում լսվում է ա. Արսեն ծ. վրդ. Բերբերյանի զեկուցումը՝ վերջերս Լոնդոնից ստացված մի շարք նամակների մասին, ս. Պետրոս եկեղեցու համայնքային կյանքի ծնցում տալիս լիարժեքությամբ վերաբերյալ։

Մայր Աթոռի պատվիրակներ տ. Կոմիտաս արքեպ. Տեր-Ստեփանյանը, Հովհաննես Թովմազյանը, Ավետիսյանի Ռայոն առաջնորդ տ. Գարեգին եպ. Գազանճյանը Սիդնեյի կարդինալ Ֆրիմանի հետ

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, քննության առնելով այս կացությունը, կարծիքների փոխանակությունից հետո խնդրում է Վեհափառ Հայրապետին՝ տ. Պոսակ արքեպ. Թումայանին հրավիրել Մայր Աթոռ՝ համգամանորեն զբաղվելու համար այդ հարցով:

...

Գ. Գերագույն հոգևոր խորհուրդն իր մասին 23-ի նիստում լսում է նաև Մայր Աթոռի դիվանապետ Հայկ Առաքելյանի՝ Նորին Վեհափառության ուղղած դիմումը՝ առողջական վիճակի պատճառով և թշակի անցնելու կապակցությամբ, առաջիկա հունիսի

1-ից իր պաշտոնից հրաժարվելու մասին:

Գերագույն հոգևոր խորհուրդը, ըստ արժանվում գնահատելով Հայկ Առաքելյանի քաղաքացիական, անխոնջ աշխատանքը 1955 թվականի օգոստոսից սկսած, որոշում է կայացնում խնդրել Վեհափառ Հայրապետին՝ ընդառաջելու եղած դիմումին:

Նորին Սրբությունը տալիս է իր համաձայնությունն ու օրհնությունը Հայկ Առաքելյանին:

Գերագույն հոգևոր խորհրդի նույն նիստում Մայր Աթոռի դիվանապետ է նշանակվում տ. Արսեն ծ. վրդ. Բերբերյանը, որը սլիտի շարունակի վարել նաև Միջնկեղեցական հարաբերությունների բաժինը:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Մայիսի 6-ին, կիրակի.—Աշխարհամատ-
րան (Կանաչ կիրակի).

Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատու-
ցում և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում տ.
Արսեն ծ. վրդ. Բերբերյանը՝ օրվա տոնի
հոգևոր և պատմական նշանակության մա-
սին:

Մայիսի 11-ին, ուրբաթ.—Վեհափառ Հայ-
րապետի հրավերով ուխտավորաբար Մայր
Աթոռ է ժամանում Արևմտյան Եվրոպայի
հայրապետական պատվիրակ և Ֆրանսիա-
յի հայոց թեմի առաջնորդ տ. Սերովբե ար-
քեպ. Մանուկյանը:

Հանուն Հայոց Հայրապետի տ. Սերովբե
սրբազանին օգնականակայանում դիմավո-
րում են՝ Մայր տաճարի յուսարարապետ տ.
Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը, տ. Գրիգորիս
արք. Բունիսյանը և տ. Տիրան արք. Կյու-
րելյանը:

Մայր տաճարում իր ուխտն ու աղոթքը
կատարելուց հետո, տ. Սերովբե սրբազանը
Վեհաբանում ներկայանում է Հայոց Հայ-
րապետին՝ Նրա օրհնությունն ստանալու
նամար:

Մայիսի 13-ին, կիրակի.—Կարմիր կիրա-
կի.

Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատու-
ցում տ. Մասիս արք. Գալստյանը: «Հայր
մեր»-ից առաջ քարոզում է տ. Գրիգորիս
արք. Բունիսյանը:

Ս. պատարագին ներկա է լինում Վեհա-
փառ Հայրապետը:

Մայիսի 20-ին, կիրակի.—Տօն Երևման ս.
խաչի.

Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատու-
ցում տ. Աղան վրդ. Բալետյանը: Ս. պա-
տարագի ավարտին քարոզում է տ. Հուսիկ

եպս. Սանթրոյանը՝ օրվա տոնի պատմա-
կան և հոգևոր իմաստի մասին, ընդհանուր
եկեղեցու կյանքում, որպես քրիստոնեու-
թյան հաղթանակը հեթանոսության դեմ:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետի հա-
խազահությամբ կատարվում է հոգեհան-
գրության պաշտոն տ. Մաշտոց եպս. Խա-
չիրյանի և պրոֆ Հակոբ Սիրունու մահվան
քառասունքի առթիվ:

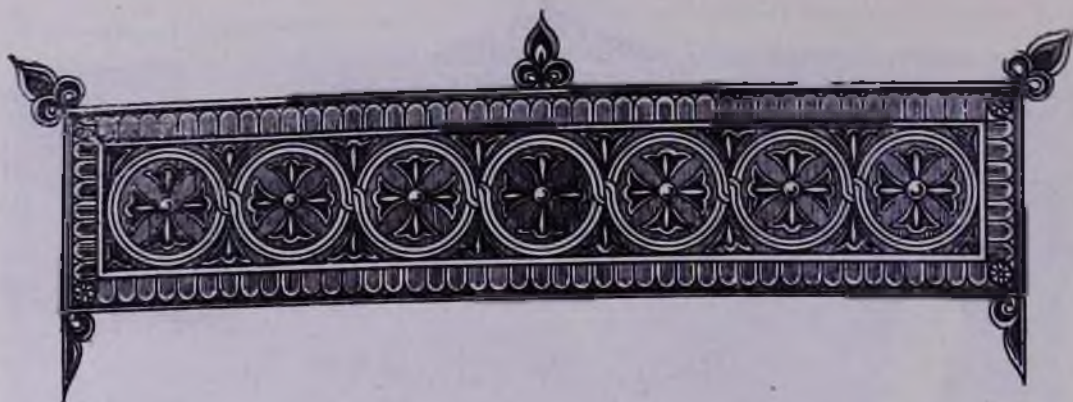
Մայիսի 24-ին, հինգշաբթի.—Հրամեջու
ստնելով Մայր Աթոռից և Վեհափառ Հայ-
րապետից, այսօր իր պաշտոնատեղին է
մեկնում տ. Սերովբե արքեպ. Մանուկյանը:
Գերաշնորհ սրբազանին ճանապարհում
են տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյանը, տ. Աղան
վրդ. Բալետյանը և տ. Նշան քհն. Բեռե-
յանը:

Մայիսի 27-ին, կիրակի.—Մայր տաճարում
ս. պատարագ է մատուցում տ. Հակոբ քհն.
Հակոբյանը:

Ս. պատարագի ավարտին, Վեհափառ
Հայրապետի հախազահությամբ, կատար-
վում է հոգեհանգստյան պաշտոն՝ ի հիշու-
տակ Մուսա լեռան հերոսամարտի նահա-
տակների:

Մայիսի 28-ին, երկուշաբթի.—Այսօր հո-
գեվոր ճեմարանում սկսվում են 1972—1979
ուսումնական տարվա ամսվերջի քննու-
թյունները:

Ճեմարանի հանդիսասրահում առավոտ-
յան ժամը 10-ին տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոյ-
անի հախազահությամբ կատարված ա-
ղոթքի մասնավոր հանդիսությունից հետո,
հնչում է զանգը, և ճեմարանի հարկի տակ
սկսվում են բանավոր և գրավոր ամսվերջի
քննությունները, որոնք կսկսեն մինչև հունի-
սի 9-ը:

Ա. ՀԱՏԻՏԱՆ

Ս. ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (1101—1173)

Ն ա խ ա բ ա ճ

Այս տարի, օգոստոսի 18-ին, լրանում է ս. Ներսես Շնորհալու մահվան 800-ամյակը:

Հիշարժան այս հոբելյանի առթիվ գրած 1978 թվականի հունվար 16 թվակիր աբրահատառ իր կոնդակում Հայոց Հայրապետը, ճշելով ժԲ դարում հայ եկեղեցու տարեգրության և ընդհանրապես մեր մշակույթի պատմության մեջ եռամեծ վարդապետի և սուրբ Հայրապետի պատմական դերն ու տեղը, գրում էր. «Առանց Ներսես Շնորհալու յուսաշող ներկայության, պիտի մերկանար Կիլիկյան ժԲ դարը իր փառքից և պիտի անէանար մի անկրկնելի, շողարձակ բարձունք մեր մշակույթի պատմության հորիզոնից: Երանաշնորհ ս. Շնորհալին փառավորվել է անցյալում և փառավորվելու է միշտ, իբրև բոլոր ժամանակների պարծանք ամենայն հայոց»¹:

Հայրապետական սույն կոնդակը միաժամանակ 1978 թվականը հայտարարելով հոբելյանական տարի, հրահանգում էր մեծաշուք հանդիսություններով, գրական-գիտական ուսումնասիրություններով ոգեկոչել պաշտելի անունը, խնկելի հիշատակն ու մատենագրական փառավոր վաստակը մեծագործ Հայրապետի Հայոց:

Մայր Աթոռում, Ն. Ս. Օճության բարձր հովանավորության ներքո, կազմվել է հոբելյանական հանձնաժողով, որի պարտականությունն է եկեղեցական ու հոբելյանա-

կան հանդիսությունների կազմակերպումն ու անցկացումը ս. Էջմիածնում:

Մայր Աթոռի պաշտոնաթերթ «Էջմիածին» ամսագիրը ս. Ներսես Շնորհալու հիշատակին, կյանքին ու գործունեությանը նվիրելու է բացառիկ ու բովանդակալից հոբելյանական մի համար, որի աշխատակցությանն են հրավիրված մեր բարձրաստիճան հոգեորականներն ու մտավորականները:

Մայր Աթոռի՝ Հայաստանյայց եկեղեցու Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժինը օտար չեզվով հրատարակության է պատրաստում ս. Ներսես Շնորհալու կյանքին ու գործին նվիրված մի ուսումնասիրություն՝ քույր եկեղեցիներին ծանոթացնելու համար հայ եկեղեցու մեծ վարդապետի ու Հայրապետի վաստակը:

ԺԱ դարում սելջուկ թուրքերի հարվածների տակ բուն Հայաստանում միմյանց ետևից կործանվում են հայկական իշխանությունները:

Հույները տիրում են Վասպուրականին և Անիի թագավորությանը:

Ցրվում է հայությունը՝ «զորս ոչ սուր սատակեաց, ցրուեցան զօրեն աստեղաց մուրական կոչեցելոց»²:

«Ո՛հ, քանի՜ դառն է պատմությունս... և ողբոց արժանի...» ոչ մի օր «կամ միոյ ժամանակի հանդիպեցաք անդորրութեան... աշխարհ ամենայն ի խաղաղութեան բնակէ,

¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1978, հունվար, էջ 4:

² Պատմություն Արիստակիայ վարդապետի կողմից կազմված, Թիֆլիս, 1912, Ա, էջ 2:

իսկ մեք գերիք, կալաճաւորք, սրակտորք, յընչից կողոպտած տնայերք, անթազաւոր, անիշխան, անտերունչ, ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ...»¹:

Հունաց կայսրը «ընդ կողմանս աշխարհին [հայոց] զօրս առաքէ, ասպատակ արծակէ, պատուէր տալ մեծասաստ հրամանս՝ մի՛ ողորմիլ ծերոյն և մի՛ երիտասարդին, մի՛ տղային և մի՛ հասակաւ կատարելոյն, մի՛ առն և մի՛ կնոջ և մի՛ ամենեկն ամենայն հասակի»²:

Կայսերական հրամանով ասպատակվում և քանդվում են հայկական 12 գավառներ և ավար են գնում «տաճն Յունաց... այսու ձեռնարկութեամբ քանդեալ ապականէ գաւառս երկոտասան... յորս էր տեսանել տեսութիւն ողորմելի ու բազում արտասուաց արժանի, քանզի բարձրաձեղուն ապարանք արքունական տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիւք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց ի սքանչանս տեսողաց և ի վայելս ուրախութեան բնակողացն շինեալ էին, հրաշքեացք անկեալ կործանեցան և որք նոցին տեսարքն՝ առ նմին սրակտորք»³:

Հայրենասեր պատմիչը սրտի անցկարագրելի մորմոքով է գրում, որ սելջուկյան և հունական ասպատակությունների պատճառով «մարդաբնակ աշխարհն հայոց թափուր ի բնակչաց»... և ամեն ինչ հայ ժողովրդի համար «յորդս փոխեցաւ... և եհաս կատարած կենաց տանս հայոց» (Ժ 51):

Արիստակես Լաստիվերցին իր պատմությունը հասցրել է մինչև 1072 թվականը, Ալփասյանի մահը:

Ս. Ներսէս Շնորհալու կյանքն ու գործունեությունը

ԺԱ դարում, երբ բուն Հայաստանում սելջուկյան արշավանքների և հունական ասպատակությունների պատճառով մի մեծ ու մուսլ խավար իջել էր մեր հոգևոր ու մտավոր կյանքի վրա, հայաձանքներից և արշավանքներից քշված ու հեռացած բուն հայաստանցի հայ իշխաններ՝ իրենց մարդկանցով և ժողովրդական բազմություններ դիմում էին դեպի Արևմուտք և տուն-տեղ լինում Փոքր Ասիայում, Կիլիկիայում, Տավրոսյան լեռների վրա, Միջագետքում, Ասորիքում և «եփրատացոց» աշխարհում՝ Եփրատ գետից արևմուտք:

Հայ գաղթական իշխաններից շատերն իրենց հոր ընկալալայելություն, շրջապատված անհամեմատ ուժեղ թշնամիներով, կալվում

էին անկախ կամ կիսանկախ վոյքեր իշխանություններ և իրենց անկախությունը պահում՝ հերոսական պայքար մղելով հույների, թուրքերի, մամլուքների և խաչակիր կաթոլիկ իշխանների դեմ:

Ահա այսպիսի վտարանդի իշխաններից մեկն է եղել ճակ Ներսէս Շնորհալու պապը՝ Ապիրատ անունով պահլավունի իշխանը, Գրիգոր Մագիստրոս գիտնական ու հայրենասեր իշխանի չորրորդ դստեր ամուսինը: Շնորհալու և՛ պապը, և՛ հայրը կոչվել են Ապիրատ:

Շնորհալու հայրը՝ պահլավունի Ապիրատ իշխանը, տեղն էր Ծովք դղյակի, Տյուք գավառում, Պեհեսնիի մոտ, Այնթապից դեպի հյուսիս-արևմուտք, Մարաշից դեպի արեւելք, Սև լեռան շղթայի ճյուղերից մեկի մեջ, մի բրգաձև քարածալո և քարակարկառ գագաթի վրա, ամեն կողմից սեպացած, ինչպես նշում են Հ. Ղ. Ալիշանց⁴ ու Բարգեն ծ. վրդ. Կյուլեսերյանը⁵: Ահա Ծովք դղյակում 1101 թվականին ծնվում է ապագա Ներսէս Շնորհալին:

Պահլավունի իշխանները համարվում են, ըստ պատմական տվյալների, ս. Գրիգոր Լուսավորչի տոհմից: Շնորհալին ուրեմն սերում է պահլավունիների տոհմից:

Ե դարից հետո պահլավունիները դարձյալ մեծ դեր են կատարում իրենց հայրենակներ ու մշակութային գործունեությամբ մանավանդ բագրատունիների օրով:

ԺԱ դարի սկզբներից այս տոհմից նշանավոր են հանդիսանում Վասակ իշխանը՝ Գրիգոր Մագիստրոսի հայրը, Վասակի եղբայրը՝ Ագիում հայոց սպարապետ Վահրամ Պահլավունից, միջնադարի մեր պատմության տաղանդավոր զինվորական դեմքերից մեկը, և ապա նույն ինքը Գրիգոր Մագիստրոսը, որը նույն հաջողությամբ գործածել է և՛ սուրը, և՛ գրիչը:

Գրիգոր Մագիստրոս իշխանի որդին էր Վահրամ իշխանը, ապագա Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսը, որը գահակալեց 1065—1105 թվականներին: Վկայասերի գահակալությամբ սկսվեց հայ եկեղեցու պատմության մեջ, շուրջ 150 տարի տևող պահլավունի կաթողիկոսների ժառանգական իշխանությունը հայրապետական գահի վրա, 1065—1221 թվականներին, մինչև Կոստանդին Ա Բարձրաբերդու օրը (1221—1267):

Ներսէս Շնորհալին ուրեմն Գրիգոր Բ Վկայասեր կաթողիկոսի քրոջ թոռն էր:

¹ Անդ, ԺԷ, Լջ 111:

² Անդ, Բ, Լջ 13:

³ Անդ, Լջ 14:

⁴ Շնորհալու և սրբաբազմ իր, Վեհափիլ, 1873, Լջ 96, 151, 189, 310:

⁵ Իովք, Ծովք-Տյուք և Համ-Կոպ, Վեհագ, 1904, Լջ 28, 71:

Վկայասերը մեր եկեղեցական պատմության և մշակույթի տարեգրության մեծագույն դեմքերից մեկն է, որով սկիզբ է առնում մեր արծաթե դարը: Նա կրթվեց և դաստիարակվեց իր գիտնական հոր խնամքի տակ և հանդիսացավ «այր քաջակիր», ամենայն հմտությամբ հետևեալ, և թովանդակ հասեալ ի վերայ Հից և Նոր կտակարանացն Աստուծոյ, որ ընդ իմաստասերն մատեր ի յամպիոն ի մէջ սրբոյն Սոփիի և խօսէր ընդ վարդապետացն Հոռոմոց և ի կարգի վարդապետացն էր յաղագս հայոց⁸:

Վկայասերին համարել են եկեղեցական-կրթական հայրենանկեր իր գործունեության համար «երկրորդ Մեսրոպ»⁹, «սին հաւստոյ Հայաստանեայց» և «պարիսպ սրբոց եկեղեցեաց Տաճն Արևելից»¹⁰: Ընդհալու հայրը հերոսաբար ընկավ լռեմանիների դեմ իր դյակը պաշտպանելիս 1103 թվականին: Ապիրատը թողեց չորս գավակներ. Վասիլ, Գրիգոր, Ներսես և Ծահան:

Վկայասերն իր խնամքի տակ վերցրեց իր քրոջ թոռներին, մանավանդ Գրիգորին և Ներսեսին, և նրանց անհրաժեշտ կրթությունը ջանքեց հետուցի Կարմիր կամ Շուղրի վանքում, ուր հաստատել էր հայրապետական իր Աթոռը և կտակեց, որ Գրիգորը, մինչ աղ 12 տարեկան, պատրաստվի ու դաստիարակվի որպես ապագա կաթողիկոս: Այդպես էլ եղավ:

Վկայասերը դրանով ապահովում էր հայ եկեղեցու և հայրապետական Աթոռի անկախությունը ու ինքնուրույնությունը քյուզանդական ունեցություններից: 1105 թվին Վկայասերը մահացավ: Գրիգորի և Ներսեսի կրթության խնամքը ստանձնեց Բարսեղ Ա Անեցի կաթողիկոսը, Վկայասերի մյուս քրոջ որդին:

1118 թվականին, Բարսեղ Անեցու մահից հետո, Շուղրի Կարմիր վանքում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովը, օրինականություն տալով Վկայասերի կտակին, 20 տարեկան հասակում «հոգելից և քաղմաշնորհ, բարձրահասակ և գեղեցկատեսիլ»¹¹ Գրիգորին՝ Ընդհալու մեծ եղբորը, ընտրում է միաձայնությամբ կաթողիկոս Գրիգոր Գ Պահլավունի անունով: Գրիգոր Գ Պահլա-

վունին էլ արծաթե դարի մեր նշանավոր մատենագիրներից մեկն է:

Ընդհալին հիմնական իր կրթությունը ստանում է Շուղրի Կարմիր վանքում, Ստեփանոս Մանուկ կոչված գիտնական մեծ վարդապետի ձեռքի տակ, ուր և մնում է մինչև իր 17 տարեկան հասակը, երբ հայրապետական Աթոռը և վանական դպրոցը փոխադրվում են Ծովք:

Ընդհալին ուսումնասեր լինելով, շատ է ցանկացել բարձրանալ իբրև գիտնական, բայց ժամանակի շփոթ կացությունը խանգարել է նրան հասնել իր նպատակին:

Այս մասին նա վշտով գրում է, որ իր ժառանգի չկային հայոց երթեման հռչակավոր վարդապետարանները, իրենց «ծովամատոյց փիլիսոփայիլը»... որով ինքը

«Զի հրահանգաց վարժարանի
Չեմ տակաւինք ներկուր բանի,
Յարեցականքն քաղաքի
Ջանձն իմաստիւք ոչ կրթեցի,
Ուր լրսարանը Պղատոնի,
Եւ չափ ոտիւք Հոմերովցի,
Ուր ստորոգողն Արիստոտել
Տասըն բանի գրողն էր...
Ուր հոյք ամէն հրեւտորի,
Ժողովարան ճարտասանի,
Ներ հըմտութիւն հերականի...
հայի քերութն քերթողի...»¹²:

Արդարև, սելջուկյան արշավանքները քայքայել էին նաև բուն Հայաստանում մեր նշանավոր վանքերն ու վարդապետարանները: Ընդհալին վշտով գրում է. «Ո՛ր մեր վարժարանք ի թագաւորական պատրաստեալ հրամանացն»¹³: Ազգային-քաղաքական իշխանության հետ վերացել էին մեր վանքերը և կրթության օջախները բուն Հայաստանում և մեր նշանավոր վարդապետներից շատերը, ինչպես Ստեփանոս Մանուկը, գաղթել էին Կիլիկիա, ուր նորաշեն վանքեր էին հիմնում և շարունակում իրենց կրթական-լուսավորական գործունեությունը:

Շուղրի Կարմիր վանքը, սակայն, եղավ Ընդհալու համար իր ցանկացած «Յիսուսական համալսարան», «երկրորդ Աթենք», իսկ Հոմերոսին, Արիստոտելին, Պղատոնին եկան փոխարինելու մեր եկեղեցու մեծ մատենագիրները, ժամանակի նշանավոր գիտնական հայ վարդապետները, որոնց թվում Գրիգոր Վկայասերը՝ իր թողած մատենագրական վաստակով, և Ստեփանոս Մանուկ

⁸ Մատթեոս Ուռմայեցի, Պատմութիւն..., Վաղարշապատ, 1888, էջ 220:

⁹ Ներսիսի Ընդհալու, հանք չափաւ, Վենետիկ, 1830, էջ 548:

¹⁰ Մ. արքեպ. Օրմանյան, «Արգաստատում», Այդիուր, 1859, էջ 1830:

¹¹ Մ. Ուռմայեցի, անդ, էջ 412:

¹² Ն. Ընդհալի, անդ, էջ 488:

¹³ Ն. Ընդհալի, Թուրք ընդհանրական, ի ս. էջ միսին, 1885, էջ 160:

վարդապետը իր կենդանի դաստիարակություններով:

Շնորհալից օժտված է եղել աստվածասիրտ, բացառիկ ու բազմակողմանի շնորհներով և ինքնակրթությամբ դարձել լուսավոր մի ջան, որը ճառագել է միջնադարում և իր լույսերով ողողել գալիք դարերը հայ մշակույթի մինչև մեր օրերը: Նա ծավալել է եկեղեցական, մշակութային, մանկավարժական, հայրենասիրական քեղուն գործունեություն, ունեցել է անբասիր, հրեշտակային վարք և իրավամբ դասվել է հայ եկեղեցու և հայ մշակույթի մեծ երախտավորների և սրբերի շարքը:

Շնորհալու գիտնականության համբավը դուրս է եկել Կիլիկիայի սահմաններից: Նա, որպես իր ժամանակի եկեղեցու ամենագարգացած վարդապետ, արդարորեն վայելել է մեծ գիտնականի համբավ:

Լամբրոնացին գրում է.

«Հռոչակ յաշխարհ՝ այս հասանի,
Անուն յուրտս երկրի գովի,
Յալտնի իմաստն արտափայլի
Ախորժելի քանքն լրսի»¹⁴:

Կիրակոս Գանձակեցին վկայում է. «Այս Ներսէս առաւելեալ է՝ իմաստութեամբ քան զյոյովս ի ժամանակի անդ, ո՛չ միայն քան զվարդապետս հայոց, այլ և քան զՅունաց և զԱսորոց, այնքան՝ մինչ զի համբաւ իմաստութեանն նորա տարածեցաւ ամենայն ազգս»¹⁵:

Ասորիներն ու հույները ասում էին. «որպէս լուսք և նոյնպէս տեսաք, զի նոր ոմն Գրիգոր աստուածաբան է յարուցեալ»¹⁶:

Իր կաթողիկոս եղբայրը գրադվել է Շնորհալու կրթության և դաստիարակության հարցով: Ծովքում գրադարան է կազմել. և այնտեղ է հրավիրել ժամանակի աշխարհական և հոգևորական գիտնականներին.

«Զգիրքս ցըրուեալս ի մի ածէր,
Սոքօք զԱթոռն արմատացնէր»:

Նաև՝ «Արթեր և զեղբայրն Ներսէս ի վարժումն իմաստից յատուածայնոց տառից և կարգէր նմա դաստիարակս արս գիտնականս, սուրբս և առաքինիս, որոյ ընկալեալ ի նոցանէ զսերմն քանին հարիւրաւոր որպէս երկիր արգասանդ, պտղաբերէր... յո-

րունց տարիներս և գիտնոց վեհագոյն»¹⁷:

Ծավրում Շնորհալին «միշտ ընթերցմամբ պարավր» և անս, շատ վաղ հասակում,

«Մինչև յարբունս հասուցեալ,
Եւ քահանայ ձեռամբ օծեալ»¹⁸:

Գրիգոր Պահլավունին շուտով Շնորհալուն կուսակրոց քահանա է ձեռնադրում և ի պատիվ Ներսէս Պարթևի՝ վերանվանում Ներսէս: Մինչև այժմ հայտնի չէ Շնորհալու մկրտության կամ աշխարհական անունը:

Շնորհալին 17 տարեկան հասակում Կարմիր վանքից տեղափոխվում է Ծովք, ուր անցնում են նրա երիտասարդական տարիները, ուր նա աճում է մտքով ու մարմնով և սկսում է ստեղծագործել: Ծովք դղյակում Շնորհալին «ոչ ունելով մարմնական ինչ հանգիստ, այլ անդադար ժուկալությունս կրթութեան աղօթս, յընթերցումն Աստուածաշունչ տառից և միշտ և յարակալ ի նոյն թմբուրին... Ուստի ընկալաւ զՇնորհս գիտութեան ի Հոգւոյն սրբոյ... մեկնէր զխորագոյն իմաստս քանից սրբոց Գրոց, որով հրաշանային ընդ քաջակորով իմաստութիւնն ու դասք ընտրելոց վարդապետացն որ զայնու ժամանակսն էին»¹⁹:

Նստ քանասերների 1121—1135 թվականներին Շնորհալու կյանքի ու գործունեության վրա իջել է «խորհրդավոր մի լուրջություն»²⁰: Այս տարիներին Շնորհալին գրավել է եկեղեցական-հայրենասիրական գործունեությամբ: Երկու եղբայրների ցանկությունն է եղել վերադառնալ Ամի, հայրապետական Աթոռը փոխադրել բուն Հայաստան և աշխատել վերականգնել հայկական իշխանությունը Ամիում: Բայց, ի վերջո, Ամիում հայկական իշխանության վերականգնման և հայրապետական Աթոռը այնտեղ վերահաստատելու հույսերը ընդմիշտ խորտակվեցին, և երկու եղբայրները որոշեցին Աթոռը փոխադրել մի այլ ապահով տեղ՝ Հոռմկլա:

Հավանական է, որ 1121—1135 թվականներին Շնորհալին այցելած լինի Ամի, ապա բուն Հայաստան²¹, այս հարցերով գրադվելու և մոտիկից ծանոթանալու հայ ժողովրդի կյանքին ու դրությանը: Իր կաթողիկոսության տարիներին Շնորհալին միշտ սերտ կապ է պահպանել ազգային-եկեղեցական

¹⁴ Ներսէս Լամբրոնացի, Գովեստ ճերբողական պատմագրական քանի յաղագս վարուց մեծի հայրապետին տեսած Ներսիսի..., Ընդհանրական, ամդ, էջ 474:

¹⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, Երևան, 1981, էջ 118:

¹⁶ Ամդ:

¹⁷ Սոփեք հայկականք, Վեներիկ, ԺԴ, 1850, էջ 82—88:

¹⁸ Ն. Շնորհալի, Բանք չափաւ, էջ 558:

¹⁹ Սոփեք հայկականք, ամդ, էջ 84—85:

²⁰ Գրիգոր Հակոբյան, Ներսէս Շնորհալի, Երևան, 1984, էջ 42—45:

²¹ Ամդ, էջ 44—45:

բույր հարգերում բուն Հայաստանի նշանավոր վանքերի և արևելյան վարդապետների մեջ:

Շնորհալին անձամբ թղթակցել է բուն Հայաստանի նշանավոր վանքերի վարդապետների հետ դավանական, եկեղեցական, ազգային ու հայրենասիրական, գրական ու գիտական բազում խնդիրների շուրջ: «Թուղթ վարդապետացն հայոց հիւսիսային կողմանցն որ ի Հաղբատ և ի Սանահին»²⁹ վերնագիրը կրող նամակում Շնորհալին այդ վանքերը անվանում է «մայրաքաղաք» և մեծարանքով է խոսում Գրիգոր Տուտեոր-դու, Գևորգ վարդապետի, Խաչատուր Տառնեցու, Մխիթար Գոշի մասին, «աղօթս առնեմք վասն երկար կեցաց և խաղաղության ձերոյ»,—գրում է նա:

Շնորհալին 40 տարի որպես վարդապետ և եպիսկոպոս աչք ազդույն է հանդիսացել իր կաթողիկոս եղբոր, մինչև 1186 թվականը, երբ հաջորդել է նրան հայրապետական Աթոռի վրա: Ունեցել է ընտիր և գեղեցիկ ձեռագիր և իր գրություններից շատերը մույնիսկ ծերության օրերին ինքն է գրել ու նկարել: Շնորհալու արտագրած ձեռագրերից մի քանիսը հասել են մեզ. «ձեռաց երկուք վաստակեցաւ, գիրքս գրել միշտ ճղգնեցաւ» (Լամբրոնացի): «Գրէր և շարժագրութիւն գրոյ, հրաշատեսակ և վայելուչ ի զանազան կերպս, որպէս աստուածային մատանք շարժահիւսեալ... գիծք շնորհակիր և աստուածաներկ մատանցն, և քանք հոգեշարժք լեզուին արտաբերեալք ի յոգնահանձար մտացն, օտար և գեր ի վերոյ երևէին մարմնականաց գիտութեանց և իրաց»³⁰:

Երկու եղբայրներ հայրապետական Աթոռը 1150 թվականին Մովսէս փոխադրում են Հոռմկլա՝ «ի գետնապատ քաղաքնաւի, ի յԵփրատայ պարագրելի, ի մարդկանէ ոչ զարհուրի, զի է հնարից անշաղթելի, տեղ պատրաստեալ ապաւինի, սուրբ Աթոռոյն ըսքանչելի» (Շնորհալի, «Բան հաւատոյ», Յիշատակարան, էջ 242):

Հոռմկլայում 1179 թվականի օգոստոսի 13-ին, հինգշաբթի օրը, ծանրորեն տկարացած վերջին ջերմախտից, մահանում է Շնորհալին 72 տարեկան հասակում և թաղվում Հոռմկլայում իր եղբոր գերեզմանի մոտ:

Այս պատճառով Շնորհալին կոչվում է նաև Կլայեցի:

Շնորհալին,—գրում է Արեղյանը,—«հայոց եկեղեցու մեծ հայրերից է, իսկապես բազմակողմանի, քնատուր ձիրքերով օծուր-

ված բանաստեղծ-երանիշտ, շնորհալի մի անձ, ոչ միայն իր քաղնազան գրական ընդունակությամբ, այլ նաև իր կյանքով: Ուստի և նրա անվան հետ անքաժանելի է մնացել Շնորհալի մականիդը: Նա շատ քեղմնավոր է եղել իր գրական վաստակով և առանձնապես իր չափածո քերթվածներով ու երգերով. դրանց համար էլ նա կոչվել է նաև երգող»... Մերության օրերին անգամ նա չի դադարել բանաստեղծելուց³¹:

Շուրջ 52 տարի (1121—1179), ավելի քան կես դար, անխափան և անխաղախ միլիտում եկեղեցուն, ժողովրդին և մեր դպրությանը:

Դժվար է Շնորհալու նախորդների, իր ժամանակակիցների և իր հետնորդների մեջ գտնել մեկը, որ ի նկարագրի բյուրեղային մաքրությամբ, իր առաքինազարդ վարքով, իր ծովամատույց գիտությամբ, աստվածատուր շնորհներով, քրիստոսածավալ իր հոգու քաղցրությամբ հավասարվեր նրան:

Շնորհալին հավատքով ու հայրենասիրությամբ լուսակերտված միանույն մի մեծություն էր: Անուշ ու նուրբ՝ ինչպես իր քնարը, հանդարտ՝ ինչպես իր նկարագիրը, վճիտ՝ ինչպես իր սիրտը, իր էության ցուլքը, իր հոգու խաղաղության ծաղիկը:

Հիսուսանման ներդաշնություն, կրոնական հանդուրժողություն ու լայնասրտություն: Աստվածային ուրախությամբ քաբախող սիրտ, որը վառվելով ջերմացնում էր մեր եկեղեցին և ժողովուրդը պանդխտության մեջ:

Սրբության ու առաքինության դուրացան... լուսեղեն հոգու մշտածպիտ թրթռում և անվերապահ միլիտում: Լույսի երգիչ, որ իր թրթռում սրտով ու քնքշանքով հանդիսացավ ջահակիրը հայ միջնադարյան վերածննդին:

Ս. Ներսես Շնորհալին և եկեղեցական միության հարցը

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, ընդհանուր եկեղեցու պատմության մեջ հատկանշվում է էկումենիզմով և էկումենիկ շարժման աշխուժացումով:

Բառը և շարժումը շատ հին են:

Բոլոր այն ջանքերը, հանդիպումները, բանակցությունները, թղթակցությունները, որոնք դարերի ընթացքում կատարվեցին վերականգնելու համար Քրիստոսի սուրբ, առաքելական եկեղեցու ընդհանրականությունն ու մեկությունը, մտնում են էկումենիկ շարժման պատմության մեջ:

²⁹ Ն. Շնորհալի, Ընդհանրական, էջ 428:

³⁰ Սուրբ Բայկականք, անդ, էջ 35:

³¹ Մանուկ Արեղյան, Երկեր, Դ, Երևան, 1970, էջ 104:

45) թվին գումարված Բաղկեղտնի մողովը պառակտեց Բրիտտոսի տիեզերական եկեղեցու ընդհանրականությունը ու միությունը, մեկությունը, և ստեղծվեցին քրիստոնեության ճոցում խնդիր մեծ եկեղեցական բաժանումներ կամ խմբավորումներ, քաղկեղտնական և հակաքաղկեղտնական, կամ այսօրվա ավելի մեղմ արտահայտությամբ, քաղկեղտնական և ոչ քաղկեղտնական եկեղեցիներ:

Քաղկեղտնական եկեղեցիների խմբավորման մեջ են մտնում կաթոլիկ, բողոք օրթոդոքս, նաև ոռոսական եկեղեցիները:

Ոչ քաղկեղտնական եկեղեցիներ են հայ, եթովպական, ղպտական, ասորի և հնդկ մալաբար եկեղեցիները:

Հայ եկեղեցին մինչև ս. Ներսես Շնորհալի իր ետին ուներ մանավանդ հույների հետ միջեկեղեցական հարաբերությունների 700 տարվա փշոտ, ցավալի և բուռն պայքարի պատմություն:

Հայ եկեղեցու, նրա մեծ դավաճաբանների և հայրապետների համար քաղկեղտնի դեմ է դարի կեսերից մղված դավաճաբանական պայքարը, որի պատմությամբ հարուստ է մեր մատենագրությունը ու մշակույթի տարեգրությունը, «մաքառման, ազգային պայքարի մի գործ էր ոչ միայն ի պաշտպանություն հայ եկեղեցու ուղղափառության, այլ նաև մեր ժողովրդի ազգային ինքնությունության պահպանման»²⁵:

Այդ դավաճաբանական գրվածքներով հայ եկեղեցին 480-ական թվականներից, Հովհան Մանդակունու օրերից, վճռականորեն և մեկ անգամ ընդմիջտ ճշտել է իր դիրքը դավաճական հարցերում, դիրք, որից նա երբեք չի շեղվել հետագայում:

Հայ և հույն եկեղեցիների միության հարցը մի անգամ ևս ավելի ստիպողական և կազմակերպված ձևերով ներկայացնում է Շնորհալու ժամանակ:

Դա անշուշտ ուներ իր պատմական քաղաքական պատճառները:

Սելջուկ թուրքերը, որոնք հաստատվել էին արդեն Փոքր Ասիայում և հիմնել Իկոնիայում-Գոնիայում մասնավոր մի սուլթանություն (1074—1294), Նեփալտոսի մամուլները մյուս կողմից, Կիլիկիայում հաստատված խաչակիր իշխանները նույնպես թափում էին Բյուզանդական կայսրության արևելյան դարպասները: Կիլիկիայում ստեղծված հայկական նորակազմ իշխանությունը էլ երբեք հաճելի չէր հույներին ինչպես տեսանք: Վտանգը իրական էր ու լուրջ:

Եվ ամա Շնորհալու ժամանակ կիսալմամբ կայսրը կրոնական-եկեղեցական թափանցիկ քուլի տակ, բայց քաղաքակրթականատումներով, 1180-ական թվականներին առաջ էր քաշում «մի հօտ և մի հովի» լինելու անհրաժեշտությունը: Կայսեր հետապնդած քաղաքական նպատակն էր մեկ կայսրություն՝ բյուզանդականը, մեկ օրթոդոքս եկեղեցի, և մեկ դավանություն՝ քաղկեղտնականը:

Կայսրը այս ոգով և ամենայն վճռականությամբ պաշտոնապես եկեղեցիների միության հարցը դրեց Գրիգոր Գ Պահլավունու և Շնորհալու առաջ:

Նա այս առթիվ Գրիգոր Գ Պահլավունու և Շնորհալուն գրած իր պաշտոնական նամակում շեշտում էր.

«Պահլտ է ամենեցուն՝ որք ի ձեռն աստուածային մկրտությանն զՔրիստոս զգեցեալ են..... և մերծ են յամբիժ հաւատս... մի հօտ լինիցին ամենայն քրիստոնեայք և ի միոյ հովուապետէ ուսանիցին... և միով գաւազանաւ հաւատոյ՝ հովուին ի միասին..... և մի փարախ ուղղափառ եկեղեցոյ տաւաղեսցին»²⁶:

Կ. Պոլսում «աստուածային եկեղեցւոյ խաղաղութիւնն» ավելի կարևոր էին համարում, «քան զբոլոր հոռմայեցոց տիեզերականութեանն յաղթութիւնն»²⁷:

Այստեղ ամեն բան ասված է եկեղեցիների միության թափանցիկ շղարշի տակ, հունական պետական ու գաղափարախոսական գերիշխանությունը լիորք եկեղեցիների և ժողովուրդների վրա հաստատելու վճռականությամբ:

Կայսեր առաջարկած միությունը իր խորքում նպատակ ուներ խարխելու Կիլիկիայում նաև նորահաստատ հայ ազգային պետականության հիմքերը և վճռականորեն էր մեր եկեղեցու ինքնությունը և դարավոր գոյության, որոնց չեղում պաշտպանն էր Շնորհալին:

Այս իմաստով պատմական ու նաև այժմեական մեծ նշանակություն ունեն եկեղեցական միության հարցում Շնորհալու գրած 7—8 թղթերն ու այլ գրվածքները, որոնցում հատկապես նա ճշտել է իր դիրքը և սահմանել իր սկզբունքները միության հարցում հանդիման հայ եկեղեցու: Շնորհալու այդ դիրքը և սկզբունքները անփոփոխ պահվել են մինչև այսօր: Եվ երբ հայ եկեղեցու առաջ հետագայում դրվել է եկեղեցիների միության հարցը, մեր հայրապետներն ու վարդապետները առաջնորդվել են Շնորհալու ոգով:

Շնորհալու ժամանակ, 1165 թվականին,

²⁵ Մամուկ Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944, էջ 80:

²⁶ Ն. Շնորհալի, Ընդհանրական, էջ 145:

²⁷ Անդ, էջ 210:

առիթը Երեկայացալ ուղղակի բանակցությունների մեջ մտնելու հույների հետ: 1164 թվականին վեճ ծագեց Ռուբինյան Թուրուս և Լամբրոնի տեր հունասեր Օշին իշխանի միջև: Ծնորհալին հաշտարարի դեր կատարեց և ամրապնդեց կլիկյան հայ պետականության հիմքերը և կենտրոնախույս հայ իշխանների համախմբեց ազգային կենտրոնական իշխանության դրոշի ներքո:

Դեպի Հռոմկլա իր ճանապարհին Ծնորհալին այցելեց Մամեստիա, ուր հանդիպեց քաղաքի կառավարիչ Ալեքս իշխանին, որը դաստիարակվել էր և տոգորվել իր աներ Կիո Հմմամվել կայսեր քաղաքական դավանանքով:

Հանդիպման և խոսակցության ժամանակ Ալեքսը կայսեր կողմից Ծնորհալուն է ներկայացնում մախապեւ կազմված զրավոր մի հարցաբան, ուր կալին դավանական ու ծիսական-պաշտամունքային կարգ ու սարքը և չի գիշում ոչ մի հարցում:

Ծնորհալին հետևողականորեն և հավատարիմ Հայոց Հայրապետների ավանդությանը, համարձակորեն պաշտպանում է հայ եկեղեցու դավանական դիրքը և ծիսական-պաշտամունքային կարգ ու սարքը և չի գիշում ոչ մի հարցում:

Ալեքս իշխանի խնդրանքի վրա Ծնորհալին գրի է առնում իր առաջին թուղթը, որը կոչվում է «Գիր խոստովանութեան հաւատոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ»²⁸, ուր մանրկայացնում է հանգամանորեն և վճռական կերպով հայ եկեղեցու դավանությունը Աստվածաշնչի, առաքելական, եկեղեցական ավանդության, երեք տիեզերական ժողովների և եկեղեցու ուղղափառ հայրերի քրիստոսաբանական գովածքների հիման վրա:

Այնուհետև հույների երեսին է տալիս, որ «Քրիստոսի եկեղեցու տիեզերական խաղաղությունը՝ վրդովվել է կրոնական մեղմրության, նախանձի և հեռի—զեռնացեալ անբարտաւանութեան» և «բռնութեան» պատճառով, որոնց հետևանքով էլ «մինչև ցայժմ» հայհոլվում է «երկուցունց կողմանց սուրբ հաւատոյ» կարգը²⁹:

Հորդորելով հույներին, որ խոնարհության օրինակ վերցնեն Քրիստոսից, Ծնորհալին հատակորեն նշում է, որ եկեղեցիների միությունը գլուխ չի կարող գալ «ոչ թագաւորական ահարկու զօրութեամբ, այլ՝ քաղցրագոյն խոնարհութեամբ»³⁰, որովհետև, գրում է, «եօթն հարիւր ամ աւելի եղելոյ ժամա-

նակաց բաժանման ի միմեանց անդամոցս «Քրիստոսի», տարիներ, որոնց ընթացքում անել, խորացել է «ատելության ախտը» և նրանցից ծնվող «թշնամությունն ու հայհոյանքը» դարձել են հիվանդություն և «երկրորդ բնութիւն հնացեալ սովորութեամբքն», ծանր մի վիճակ, որը «կարոտ է բազում հոգևոր բժշկական իւղոց օծմանց»³¹:

Հիանալի է Ծնորհալու համարձակությունը: Անցնող 700 տարիների ընթացքում, ասում է հույներին, վիրավորեցիք մեր ազգային արժանապատվությունը, արհամարհեցիք մեր հավատքն ու ավանդությունները, որոնց հետևանքները եղան հայերի համար «աւերումն եկեղեցեաց և սեղանոյ Աստուծոյ կործանումն և նշանաց Քրիստոսի խորտակումն և բազում նեղութիւնք պաշտօնէից և պէտպէս զրպարտութիւնք, որպէս և ո՛չ ի մէջ թշնամեաց «Քրիստոսի» յորս մերձ եմք, զի այսպիսի գործ՝ ո՛չ միայն և զբաժանեալսն ո՛չ միաւորէ, այլ զմիաւորեալսն պառակտէ միմեանց»³²:

Ի՞նչ է հարկավոր ատելության և բռնության բյուզանդական այդ ախտը բուժելու համար. սեր, խաղաղություն, հեզություն, հանդուրժողություն և այդ ոգով քննություն՝ վիճելի հարցերի, «ո՛չ հակառակութեամբ և անօգուտ բանակոտութեամբ, որպէս մինչև ցայժմ, յորոց ոչինչ օգտեցաւ եկեղեցին»: Նստենք բանակցությունների սեղանի շուրջ, ասում է Ծնորհալին, «եթէ տնօրինեսցէ Աստուած խօսիլ մեզ առ միմեանս, մի՛ եղիցի որպէս տեառն առ ծառայս և ծառայից առ տեարս... այլ հաւասար ընդ հաւասարի»³³:

Բանակցությունների ժամանակ մեջտեղ դնենք Աստվածաշունչը, առաքելական ու եկեղեցական ավանդությունները, ս. Հարց գրվածքները և ինչ դուրս է աստվածադիր այդ կանոններից, «եթէ ի դաւանութիւն հաւատոյ և եթէ յաւանդութիւնս եկեղեցւոյ» վերացնենք մեջտեղից, հրաժարվենք այդ թուրից և միմյանց չմեղադրենք և պակասը, թերին լրացնենք «միաբանական սիրով», որով և հասկանալի կլինի՝ եկեղեցիների միության այս ջարժումը «աստուածային» է թէ մարդկային³⁴:

Ծնորհալու «Հաւատոյ» այս առաջին գիրը մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում Կ. Պոլսի արքեմիքսով և հունաց պատրիարքարանում:

«Ամենայն դասք եկեղեցականացն և ամե-

²⁸ Աճղ, էջ 117, 148:

²⁹ Աճղ, էջ 158:

³⁰ Աճղ, էջ 154:

³¹ Աճղ:

³² Աճղ, էջ 155:

³³ Աճղ, էջ 158:

³⁴ Աճղ:

նայն թագաւորազարմ մեծի պալատացն,
...յայտնոյս, յայնկոյս ընթացանքն սու միմ-
եանս անելով, տեսէք զկաթողիկոսին հայոց
խոհական ճարտարութեանն հաճաք նայե-
ցարոյս ընդ շաւիղս ուղիղ խոստովանու-
թեանն ընդ որ զնայ երանելին թովանդակ
զարմին. փառք Աստուծոյ որ տեսանեմք
սոաջնորդ եկեղեցոյ այսպիսի ի նուագեալս
ծամանակ»³⁵:

Այս թղթի հիման վրա կայսրը Շնորհալուսն
հրավիրում է Կ. Պոլիս՝ միության հարցը
վերջնականորեն լուծելու և վճռելու համար:
Շնորհալին մերժում է կայսերական հրա-
վերը եղբոր հիվանդության, ապա մահվան
և ծամանակի խառնակության պատճառով
և կայսրին հրավիրում է Հոռոմկա:

Այնուհետև բանակցությունները շարու-
նակվում են երկուստեք թղթակցություննե-
րով և Հոռոմկայում երկու եկեղեցիների ներ-
կայացուցիչների վիճաբանություններով:

Այս առթիվ Շնորհալին գրում է կայսեր
խնդրանքով իր երկրորդ նշանավոր հա-
վատո թուղթը՝ «Սահմանք հաւատոյ Հա-
յաստանեայց եկեղեցոյ», և ապա՝ երրորդ՝
«Յաղագս աւանդութեանց եկեղեցոյ»³⁶
թուղթը, ըստ Օրմանյանի՝ «երկրորդելով
«Գիր խոստովանութեան»-ի մեջ իր կանո-
նական առաջին թղթի գրածը»: Երկրորդ
թուղթը իր ամբողջության մեջ տարբերու-
թյուն չունի առաջինից:

Այս առթիվ Օրմանյան սրբազանը անում
է հետևյալ ճշգրիտ եզրակացությունը.

«Առաջին գիրը պարզ եպիսկոպոսի մը
հեղինակությունն ունի, Մանվել պետք
կզգար կաթողիկոսին ստորագրությամբ
հաստատված հիմնագիր մը ունենալ...
Ներսես կաթողապետվեր տալ և իբրև ե-
պիսկոպոս գրածը իբրև կաթողիկոս վավե-
րացնել»³⁷:

Հսկայատու սույն երկրորդ թղթում Շնորհա-
լին ամփոփում էր հայ եկեղեցու ծիսակա-
տարության կամ ավանդության վերաբերյալ
բոլոր կետերը՝ պաշտպանելով անապակ
քաժակով ու բաղարջ հացով պատարագելը,
ծնունդն ու մկրտությունը հունվարի 6-ին
միասին կատարելը, «Մուրը Աստուած»-ը
«Որ խաչեցարով» երգելը և այլն:

«Էին և այլես յոյովագոյն պատճառք յա-
ղագս արդարացուցանելոյ զմերս աւանդու-
թիւն»,—գրում է Շնորհալին և ասում, որ
հայերը ոչ թե «ինքնահաճութեամբ» քաժան-
վեցին այլ ազգերից այսպես տոնելով, «այլ՝

այլը զմերս ունելով յառաջագոյն, փոխեցին
որպէս կամեցան, զոր այժմ ունին»³⁸:

Ինչպես դաւանական հարցերում, այնպեւ
էլ մեր եկեղեցու ծիսական կարգն ու ավան-
դությունները պահելու հարցում «Շնորհա-
լին քարձարարքառ քարոզիչն է հայ եկե-
ղեցվո ներդամիտ և յայնախոհ տեսութեան,
որ եկեղեցվո միությունը կըմքոնէ հիմնա-
կան կետերու համաձայնության և փոխա-
դարձ հոգևոր հաղորդակցության մեջ և կը-
մերժէ տիրապետության և ստրկաբար նմա-
նողության ամեն պահանջները որոնց վրա
հաստատած են հույն և լատին եկեղեցիներ
միության անհրաժեշտ պայմանները»³⁹:

Այս բոլորից հետո Շնորհալու քրիստոսա-
ծավալ ու քարի հոգին վրդովվեց, փշրվեց,
երբ իբր պատասխան իր երեք թղթերի, ըն-
դունեց հույների 9 գլուխ առաջարկները,
որպես պայման եկեղեցական միության, ա-
ռաջարկներ, որոնց նպատակն էր դավա-
նական, ծիսական ու վարչական հողի վրա
վերացնել հայ եկեղեցու անկախությունն ու
ինքնագլխությունը: «Ո՛չ գիտէք, որոյ հոգւով
էք դուք»,—մտածում էր Շնորհալին:

Կայսրը, Միքայել պատրիարքը և հույնե-
րի Սինոդը այսպես էր հասկանում հայ-հույն
եկեղեցական միության հարցը:

«Միտքն իսկ անցնելիք բան չէր, որ Ներ-
սես և հայեր կարենային աղբ պայմաններու
ներքև միաբանություն կնքել և առաջարկյալ
գլուխները ընդունիլ... Շնորհալի Հայրապե-
տը երբեք իր շնորհալի կերպերը ձեռքն չը-
թողլով՝ վերջին անգամ լինելով պատաս-
խանում է հույներին, թե ինքը «առանց ազ-
գային ժողովի և արևելյան եպիսկոպոսներու
և վարդապետներու հետ համաձայնության,
պատասխան չէր կրնար տալ»⁴⁰, որովհետև,
գրում էր նա վերջին անգամ լինելով Կ. Պո-
լիս, կայսրին և պատրիարքին, թե «առան-
դութիւնն եկեղեցոյ մեր զոր ունիմք, ի
վկայութենէ Աստուածաշունչ, գրոց հաս-
տատեալ է», թե հայ եկեղեցու ուղղափառու-
թյունը «ի հարց, անտի իջանէ» և հայ եկե-
ղեցին «ոչ իբր ի մոլորութենէ դառնալով ի
նշմարտութիւն» և թե մեր հայրապետական
Աթոռը գտնվում է հայրենիքից դուրս, օտա-
րության մեջ, «ի մէջ այլասեռից, և աշխարհ
մեր յանցորինաց ի ստրկութիւն մատնեցաւ,
սակայն հիմն հաստատութեան մեր մոքա
են (արևելյան վարդապետները) և գլխոյն
(իրեն՝ Շնորհալուն) անհմար է առանց ան-
դամոցն գործոյ իրիք կատարումն առնել»⁴¹:

³⁵ Ն. Շնորհալի, Ընդհանրական, էջ 188—187:

³⁶ Մ. արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1417:

³⁷ Անդ, էջ 1432—1433:

³⁸ Ն. Շնորհալի, Ընդհանրական, էջ 219:

³⁵ Անդ, էջ 210:

³⁶ Անդ, էջ 188:

³⁷ Մ. արքեպ. Օրմանյան, անդ, էջ 1416:

Այսպես չորս ընկավ եկեղեցական միության հարցը: Օրմանյան սրբազանը, իրեն հատուկ օրմանյանական ընդգրկումով և ծավալուն խորաթափանցությամբ ու թափով, ըննության առնելով Շնորհալու օրով եկեղեցական միության ի նպաստ թափված ջանքերը, եզրակացնում է. Շնորհալին «սրտի կակիծով կնկատեր քրիստոնեության անջատումները և անոր գործնական վնասները կտեսներ իր աչքին առջև Հոռմկայի դիտանոցեն, որում ստորոտը հույներ և լատին և հայեր ամհաշտ կերպով իրարու դեմ կմոցեին և իրարու վնասելու և իրար կործանելու կաշխատեին: Ներսես, վեհ ու բարձր զգացումներով վառված սիրտ մը քրիստոնեական միավորությունը իբր միայն պայման կնկատեր այդ չարիքին...

Ներսես չէր ընդուներ եկեղեցի մը՝ տեր, որ հրամայե, և եկեղեցի մը ծառա, որ հնազանդի, եկեղեցի մը որ ինքզինքը ուղղության կանոն կարծե և եկեղեցի մը, որ մյուսը ընդօրինակելու պարտավորվի...: Ներսեսի տեսությամբ պետք չէր որ եկեղեցիներեն ոչ մին քրիստոնեությունը իբր իր սեփական ստացությունը ընթոներ և ոչ ալ իր դրությունը իբր ամենուն պարտավորիչ առաջարկեր, այլ ճշմարտությունը պիտի հաստատվեր մասերու միավորության մեջ:

Այս դրությունը իսկապես և տիրապես հայադավան եկեղեցվո սկզբունքն է, որուն ո՛չ հունադավանը կմոտենա և ո՛չ ալ հռոմեադավանը կհավանի. բայց Ներսես իր քարեմտության մեջ կկարծեր թե հնարավոր է գտնոք համոզել...

Ներսեսի զգացած միութենական ձգտումը, ճշմարիտ քրիստոնեի անկախ զգացումն էր, գուտ հայադավանություն էր, և չենք գիտեր թե ինչպես անոր մեջ ոմանք հունադավանություն տեսան և ոմանք ալ՝ հռոմեադավանություն գտան... Ներսես անկեղծ և ճշմարիտ և բոլորամպեր փափաքող մըն էր, որ Քրիստոսի եկեղեցին պատակտով քաժանումը վերացվեր և իրարու դեմ մրցող չորս ճյուղերը Հայն ու Ասորին, Հույն ու Լատինը դադարեին իրարու դեմ պայքարել... և իրարու համաձայնեին էական և դավանական կետերու մեջ, մտքի և ուղղության համաձայնությամբ, բանաձևերն ու քացատրությունները ազատ թողյով յուրաքանչյուրին, բայց իրար հանդեպ միշտ սեր ունենան:

Շնորհալին իր միութենական ձգտումներուն մեջ, քրիստոնեական և ավետարանական սկզբունքներուն հետ՝ ազգասիրական և քաղաքագիտական զգացումներ ալ ուներ և իր տառապյալ և վարատական հայ ազգին համար իսկական օգնություն և գործություն իր կփնտրեր, քրիստոնյաներու համե-

րաշխ միության մեջ, աշխարհիս մեջ խաղաղություն, բարօրություն և ապահովություն կփափաքեր հայթայթել իր վշտակիր մոսիին:

Մենք չպիտի վարանինք հուշակել Շնորհալին՝ իբր հայ եկեղեցվո անկեղծ ախույան և հայադավան դրության ճշմարիտ ներկայացուցիչ, որ ավելի ճշդությամբ գիտցած է գծել և ճշտել մեր ազգային եկեղեցվոյն ուղղությունը»⁴²:

Ամենայն ինչ սապել է այստեղ հրաշալիորեն Շնորհալու միութենական ձգտումների և ջանքերի տրամաբանական, ճիշտ ու հայեցի մեկնաբանությամբ: Շնորհալու գծած ազգային այդ ուղղությունից հետագայում երբեք չի շեղվել հայ եկեղեցին:

Ի՞նչ է այսօր Շնորհալու պատգամը, դասը մեզ, իր մահվան 800-ամյակի տոթով:

Շնորհալու օրով հայ և մյուս եկեղեցիների միջև գոյություն ուներ միջեկեղեցական հարաբերությունների փշուտ, ցավալի պատմության 700 տարիներ, իսկ այսօր՝ 1500 տարիների տխուր պատմություն ունի այդ հարաբերությունը:

Բայց ժամանակները փոխվել են. փոխվում են նաև շատ մտայնություններ: Կյանքը, հասարակությունը մշտական շարժման ու փոփոխման օրենքով է ընթանում:

Ժամանակաշրջանը, ուր ապրում ենք, էկոմենիկ շարժման դարն է:

Հայ եկեղեցին, Մայր Աթոռի գլխավորությամբ, անդամ է եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին և ակտիվորեն մասնակցում է միջեկեղեցական հարաբերությունների համաժողովներին:

Այս առթիվ երախտագիտությամբ պետք է արձանագրել Հայոց Հայրապետի, մեր օրերի վազգեն Ա Շնորհալու՝ եկեղեցիների միության մասին գրած 1905 թվականի հունիսի 4 սրբատառ կոնդակի հետևյալ մրտքերը, կոնդակ, որը գրվել է Ներսես Շնորհալու եկեղեցիների միության սկզբունքներով և օրմանյանական թափով և համոզմունքով...:

«Եկեղեցին, իբրև առավածային նախախնամության գործ, անշուշտ մեկ է և տիեզերական, սակայն այդ առավածային տնօրինության իրագործումը երկրի վրա զգեցած է և կզգենու արտաքին տարբեր տարազներ, համաձայն ժողովուրդներու հոգեկան դիմագծության և Աստուծո խոսքը ընկալելու և ապրելու կերպին, և համաձայն պատմական իրադրությանց ու ավանդություններուն, որոնց մեջ ծնած ու աճած են եկեղեցիները:

⁴² Ի. արքեպ. Օրմանյան, անդ., էջ 1413, 1414, 1442, 1443:

Այս երկու մազար տարիներու ընթացքին, քրիստոնեությունը, եկեղեցիները հաճախ կուրծք տված են արտաքին ալեկոծումներու և ներքին հակամարտություններու և պառակտումներու, և երբեմն նույնիսկ թշնամական փոխադարձ գործողություններու, սակայն, Աստուծո ռդորմությամբ, անոնք կարողացած են հասնիլ խաղաղության փիհ, շարունակելով իրենց պրագմատիկ ստաբիլությունը, ամեն մեկը իրեն սահմանված հոտին մեջ:

Մեր օրերուն, փառք Ամենակալին, այլևս չկան ոչքարեկամական դրսևորումներ եկեղեցիներու միջև: Այլևս ոչ ոք չի մտածեր հին վեճերու և հակառակություններու մասին: Այսօր բոլոր եկեղեցիները, բոլոր քրիստոնյաները կխոսին փոխադարձ հաճության մասին, գործակցության մասին, միության մասին:

Հայաստանյայց առաքելական ս. եկեղեցին, դավանաբանական հարցերու նկատմամբ իր մտածելակերպով ու քառաձևումներով թեև կմնա անշեղ ու հաստատ իր ավանդական ուղղափառ դիրքերուն վրա, սակայն, ինչպես անցյալի մեջ, այսօր ալ կառաջնորդվի «Միությունի կարևորք և ազատությունի յերկրայականս» հին ու քարերար սկզբունքով: Ուրեմն հույժ ցանկալի է, որ քույր եկեղեցիներու հետ մենք շարունակենք պահպանել ու մշակել իրավ քրիստոնեական եղբայրական կապեր, մեր մայր եկեղեցվո և մեր լուսաբնակ հայրապետներու ոգիով, եկեղեցիներու միջև միությունը տեսնելով ի Քրիստոս սիրո մեջ, փոխադարձ ճանաչման ու գնահատման մեջ, սերտ գործակցության մեջ:

Դավանաբանական, քրիստոսաբանական կամ այլ խնդիրներ այլևս արգելք չեն և ոչ ալ պայման՝ եկեղեցիներու սիրալիր հարաբերությանց ու եղբայրական գործակցությանց: Դավանաբանական դիրքերու վերաքննության ու միակերպումի ճանապարհով միութենական փորձերը տակավին կանխահաս են: Այսօր մեան փորձեր կրնան դուռ բացալ նոր վեճերու, նոր անհասկացողություններու և իրարամերձ դրսևորումներու: Հիշենք, որ անցյալի մեջ հաճախ, միության մասին մարդոց տեսակետներն են եղած քրիստոնեական ճշմարիտ սիրո և միության ոգին խափանողը:

Վերաքննել ու փոփոխել տասնյակ մը և ավելի դարերու հոլովությունով հաստատված կանոններ ու դավանաբանական քառաձևեր, նվիրագործված ավանդություններ ու ծիսական կերպեր, վստահորեն շփոթություն և դժգոհություն պիտի հառաջացնեն հավատացյալ ժողովուրդի գիտակցության մեջ, և

տվարացում սիրո և հավատարմության՝ դեպի մայր եկեղեցին, և հետևաբար քրիստոնեական հավատքի տվարացում ժողովուրդի հոգեբանության մեջ, ի մասնավորի ազգային եկեղեցիներու պարագային:

Մեր եկեղեցվո ծագման, կազմավորման ու զարգացման պատմության ու ավանդություններուն և մեր ժողովուրդին հատուկ կրոնական ապրումներու դրսևորման կերպերուն մեջ մենք կգտնենք մեր ազգային եկեղեցիին քրիստոնեական հարազատությունը և վավերականությունը:

Ազգի մը քազմադարյան կյանքի փորձով մարմին առած ու կյանքի ձև ստացած ավանդությունները, հոգեբանությունը և աստվածաբանական մտածելակերպը շատ ավելի գորավոր են ու վավերական, քան տեսական մեկնությունները, ինչքան ալ տրամաբանական թվին անոնք վերացական մտածումի առջև:

Հայ եկեղեցին չի կրնար անտեսել նաև իր գոյության ու իր առաքելության ազգային նկարագիրը: Մանավանդ ի սփյուռս աշխարհի ցրված հայ ժողովուրդի համար, հայ եկեղեցին իր ինքնուրույն դավանաբանությամբ, ավանդություններով, իր ազգային լեզվով ու ծեսերով, իր անկախ ու ժողովրդապետական կազմակերպությամբ, ազգապահպանման հզոր ազդակ և ինքնապաշտպանության ամուր վահան կհանդիսանա այսօր, երբ մեր ժողովուրդի ավելի քան կեսը և մեր նվիրապետական պատմական Աթոռներու չորսեկ երեքը կգտնվին մայր հայրենիքի սահմաններեն դուրս:

Հետևաբար եկեղեցիներու միությունը մենք կըղծանք իրականացած տեսնել հավատալով, թե Քրիստոսով և ս. Ավետարանով մեկ է եկեղեցին, և թե պատմական ազգային եկեղեցիներու գոյությունը, այնպես ինչպես անոնք կան այսօր, չի հակասեր և չի ծխտեր Քրիստոսով մեկությունը ընդհանրական եկեղեցիին:

Մեր օրերուն, եկեղեցիներու միության գաղափարը և առաջադրանքը պետք է բանաձևել իբրև միություն մը Քրիստոսի սիրուն մեջ, եղբայրական հարաբերությանց մշակումով ու սերտ գործակցությամբ, փոխադարձ հանդուրժողության, հարգանքի ու հավասարության պայմաններու մեջ, ամեն եկեղեցի պահելով իր դավանաբանական մտածելակերպը, իր ավանդությունները և իր ինքնագլուխ անկախ ղեկավարությունը:

Եկեղեցիներու միության գաղափարը, մեր դարաշրջանին համար, օգտակար ձևով և քավարար չափով իրագործված է եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդի շարժման հիմնական սկզբունքներով, որոնք քա-

նաձևվեցան 1961-ին, Դեմիի համագումարում: Ամենքս հոգեպես մխիթարված ըլլալու ենք, եթե աշխարհի բոլոր քրիստոնյա եկեղեցիները, առանց խտրության, անկեղծորեն միանան և հավասար հեղինակությամբ եղբայրաբար գործակցին, մեր օրերում՝ քրիստոնյա եկեղեցիները և համայն մարդկությունը հուզող կենսական հարցերու լուծման ճանապարհին: Եթե մեր սերունդը այդ իրականացնե, արդեն պատմական մեծ հաջողություն մը արձանագրած պիտի ըլլա Քրիստոսի մի և ընդհանրական ս. եկեղեցին:

...Բոլոր պատմական եկեղեցիներու իմացության, ներշնչումի և ապրումի բյուրեղացած, առարկայացած այդ արտահայտությունները կկազմեն այն համաքրիստոնեական, տիեզերական գանձարանը, որ իր ամբողջությամբ միայն, իր այլազանությամբ ու թազմերանգությամբ, նույնիսկ երբեմն իր հակասություններով, կաղտահայտե լիությամբ տիեզերքը Աստուծո խոսքին և կճառագայթե փառքը Քրիստոսին, մտածումի տարբեր ձևերով, զգացումի տարբեր երանգներով, տարբեր լեզուներով, տարբեր դաշնավորումներով:

Պատմականորեն զարգացած ամեն քրիստոնեական եկեղեցի իր սուրբերով, իր դա-

վանությամբ, իր ավանդություններով, իր գրականությամբ և իր արվեստով, ուրույն և անկրկնելի ապրող հուշարձան մըն է, կենդանի խոսք մըն է, վավերական վկայություն մըն է՝ «վասն մեծի փառացն Աստուծոյ»:

Պետք է սրբությամբ պահել, պահպանել զանոնք ամբողջ, անխառն ու անալլալ, առանց հոստ մը իսկ ավելցնելու կամ պակասեցնելու: Պետք չէ աղքատացնել, պետք չէ տկարացնել, պետք չէ գումագեղծել Քրիստոսի եկեղեցին:

Ինչքան իրավ ավետարանական հոգի կա, ինչքան մարդկային ճշմարտություն և ինչքան ողջմտություն՝ մեր երանաշնորհ խրիմյան Հայրիկի բոլորիս ծանոթ այն պարզ ու վճիտ պատկերին մեջ, որով քրիստոնեական եկեղեցիները կմանցնեն մեծ ծաղկեփունջի մը, որ ամեն մեկ ծաղիկ իր ուրույն գույնը ունի, իր ուրույն երանգը և իր ուրույն բույրը, բոլորը մեկտեղված Քրիստոսի սիրո կապով:

Այսօր, եթե կա թան մը, որ մենք՝ քրիստոնյաներս և աշխարհի եկեղեցիները պետք է իրոք փնտրենք՝ այդ Քրիստոսի սերն է»⁴³:
(Շարունակելի)

⁴³ Վազգեն Ա Հայրապետ Հայոց, գիրք երկրորդ, Մայր Աթոռ ս. Էջմիածին, 1968, էջ 34—38:

«ՀԱՒԱՏՈՎ ԽՈՍՏՈՎԱՆԻՄ»-Ը ԽԵՍԱՐՀԱԲԱՐ

Ներսես Շնորհալու ամենից շատ տարածված ու սիրված ստեղծագործություններից մեկն է «Հաւատով խոստովանիմ» հանրահայտ աղոթքը:

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան» երկի բարերար ազդեցությամբ և բանաստեղծական մեծ շնչով գրված մի գործ է սա, որ բաղկացած է օրվա քսանչորս ժամերից համապատասխան տներից:

Աղոթքի մեջ տեսնում ենք երկիցքն ի վեր խոսող բանաստեղծին, լսում նրա սրտից թխած զղջական, աղերսական ու խոստովանական հուզաթաթալ խոսքերը:

Ինչպես Նարեկացու «Մատենան»-ը, այնպես էլ այս աղոթքը գրվել է արձակ, բայց նրա մեջ առկա է ապրումների ու հույզերի մի այնպիսի խտացվածք, որը գրվածքը վեր է ածում ներքին ուրիշով օժտված ազատ բանաստեղծության: Հիրավի, մենք գործ ունենք մի բարձրորակ քերթվածի հետ, որը մինչև օրս պահպանել է իր հնչեղությունը, հուզականությունը ու ազդեցության ուժը:

«Հաւատով խոստովանիմ»-ն իր բարձր արժանիքների շնորհիվ առանձին ուշադրության է արժանացել, բազմաթիվ անգամ հրատարակվել և թարգմանվել է տասնյակ լեզուներով:

Աղոթքն առաջին անգամ լույս է տեսել 1816 թվականին Լվովում «Սաղմոս ի Դաւիթ» գրքում, ապա՝ 1861-ին Ամստերդամում «Կարճառոտ ժամագիրք» ժողովածուի մեջ: Սակայն առանձին գրքով այն առաջին անգամ հրատարակվել է Վենետիկում 1890 թվականին: Դրանից հետո տարբեր թաղաք-

ներում եղել են մի շարք այլ հրատարակություններ: Ընդ որում, 1780 թվականի լոնդոնյան հրատարակությունից հետո «Հաւատով խոստովանիմ»-ը վերստին լույս է տեսնում, այս անգամ հայերեն, լատիներեն, ֆրանսերեն և անգլերեն լեզուներով, իսկ 1788 թվականին Պետերբուրգում՝ ճան ուսերեն:

1823 և ապա 1837 թվականին Վենետիկում աղոթքը լույս է տեսնում քսանչորս լեզուներով: Տեքստի բազմալեզվյա հրատարակություն է կատարում ճան Լազարյան ճեմարանը 1830 թվականին:

Սմեհանշահավորը, սակայն, 1862 թվականի վենետիկյան հրատարակությունն է, որտեղ «Հաւատով խոստովանիմ»-ը կարելի է կարդալ երեսուցվեց լեզուներով:

Բազմիցս միջազգային ասպարեզ դուրս եկած այս հուշակավոր ստեղծագործությունը ավելորդ չենք համարել փոխադրել ճան գրական արևելահայերենի: Ներկայացվող փոխադրությունը կատարել ենք 1862 թվականի հրատարակությունից, աշխատել ենք հարազատ մնալ բնագրին, տողատել ենք այն և պահպանել համաչափությունը:

1

Հավատով խոստովանվում և երկրպագում եմ քեզ,

Հայր և Որդի և Սուրբ Հոգի,
անել և անմահ բնություն.

Արարիչ հրեշտակների և մարդկանց և
բոլոր եղածների,
ողորմի՛ր թո արարածներին:

2

Հավատով խոստովանվում և երկրպագում
ենք եզ,
անբաժանելի լույս՝ միասնական Սուրբ
Երրորդություն
և մի Աստվածություն՝
արարիչ լույսի և հալածիչ խաղարի.
հալածի՛ր իմ հոգուց խավարը մեղքերի և
անգիտության.
և լուսավորի՛ր միտքն իմ այս ժամին՝
որ աղոթեմ ի հաճույս քեզ.
և ընդունեմ քեզցից խնդրանքները իմ.
և ողորմի՛ր ինձ՝ բազմամեղիս:

3

Հա՛յր երկնավոր՝ Աստված ճշմարիտ,
որ սուտքնցիր քո սիրելի Որդուն
փնտրելու մոլորված ոչխարին,
մեղանչեցի ես երկնքի և քո դեմ,
ընդունի՛ր ինձ ինչպես անառակ որդուն,
և հագցրո՛ւ ինձ պատմունամբ ճախկին,
որից մերկացա մեղքով,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

4

Որդի՛ Աստծո, Աստված ճշմարիտ,
որ խոնարհվեցիր հայրական ծոցից
և մարմին առար սուրբ Կույս Մարիամից՝
մեր փրկության համար.
խաչվեցիր և թաղվեցիր
և հարություն առար մեռյալներից.
և համբարձվեցիր առ Հայրը,
մեղանչեցի ես երկնքի և քո դեմ,
հիշի՛ր ինձ ինչպես ավազակին,
երբ գաս քո արքայությանը,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

Հոգի՛ Աստծո, Աստված ճշմարիտ,
որ իջար Հորդանան և վերնառանը.
և լուսավորեցիր ինձ մկրտությանը սուրբ
Ավագանի.

մեղանչեցի ես երկնքի և քո դեմ,
մաքրի՛ր ինձ վերստին աստվածային հրով
քո.
ինչպես [մաքրեցիր] առաքյալներին հրե-
ղեն լեզվով,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

6

Ամեն՝դ քնություն,
մեղանչեցի քո դեմ ես իմ մաքրելով,
հոգով և մարմնով իմ.
մի՛ հիշիր մեղքերն իմ առաջին՝
քո սուրբ անվան համար,

և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

7

Ամեն ինչ՝ Տեսնող,
մեղանչեցի քո դեմ ես իմ խոհերով,
խոսքով և գործով.
ջնջի՛ր ձեռագիրն իմ հանցանքների
և անունն իմ գրիդ կենաց գրքի մեջ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

8

Գաղտնիքներ Քննող,
մեղանչեցի քո դեմ կամա և ակամա,
գիտակցաբար և անգիտակցաբար.
թողություն շնորհիր մեղավորիս,
քանզի ծնունդից [սուրբ] Ավագանի միև-
նեղանչել եմ քո Աստվածությանը դեմ
զգայարաններով
և անդամներով բոլոր՝ իմ մարմնի.
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

9

Ամենախնամ Տե՛ր,
քո սուրբ երկյուղը պահապան դիր աչքիս,
որ էլ չնայի արատավոր բաներ,
և ակամաջներին՝ որ չախորժեն լսել չարու-
թյան խոսքեր
և քերամիս՝ որ սուտ չխոսի
և սրտիս՝ որ չար չխորհի
և ձեռքերիս՝ որ չգործեն անիրավություն
և ոտքերիս՝ որ չգնան ճամփով անօրի-
նության.
ուղղի՛ր ընթացքը սրանց,
որ միշտ համաձայն լինի քո թուր պատ-
վիրաններին,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

10

Հո՛ւր կենդանի՝ Քրիստո՛ս,
քո սիրո հուրը, որ մեռեցիր երկիր
թորոքի՛ր իմ մեջ,
որ այրի աղտը իմ հոգու.
և սրբի խղճմտանքը իմ
և մաքրի մեղքերն իմ մարմնի
և վառի քո գիտության լույսը իմ սրտում,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

11

Հոր իմաստություն՝ Հիստ՛ու,
տո՛ւր ինձ իմաստություն, որ ամեն ժամ
թո դեմ
խորհեմ և խոսեմ և գործեմ բարին

և չար խոհերից, խոսքից, գործերից
փրկիր ինձ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

12

Բարին կամեցո՛ղ, Տե՛ր կամարար,
մի՛ թող որ անձիս կամքով շարժվեմ,
այլ առաջնորդի՛ր,
ուր միշտ բարեսեր կամքովդ լինեմ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

13

Արքա՛՜ երկնավոր,
տուր ինձ արքայությունը լուս,
որ խոստացար սիրելիներիդ
և զորացրու սիրտս, որ մեղքերն ստեմ
և սիրեմ լույ լեզ,
անեմ կամքը քո,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

14

Խնամո՛ղ արարածների,
խաչիդ նշանով պաշտպանի՛ր հոգին և
մարմինը իմ
մեղքերի պատրանքից,
դևերի փորձությունից,
մարդկանցից անիրավ
և թուր վտանգներից հոգու և մարմնի,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

15

Անեմի պահապան Քրիստո՛ս,
աջը քո հովանի թող լինի ինձ վրա
գիշեր և ցերեկ,
տանը նստած և
ճամփա գնալիս,
քնած և արթուն,
որպեսզի երբեք ես չխտորվեմ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

16

Աստվա՛ծ իմ, որ բացում ես ձեռքդ
և լցնում բոլոր արարածներին քո ողոր-
մությամբ

հանձնում եմ քեզ անձն իմ.
դո՛ւ հոգա, զոհացրու
պետքերն իմ հոգու
և իմ մարմնի.
այսահանուն մինչև հավիտյան,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

17

Մոլորվածներին դու դարձի՛ բերող,
դարձի բեր և ինձ իմ չար բարքերից
քարի բարքերի,
բևեռի՛ր իմ հոգում
սոսկալի օրը մահվան,
երկյուղը գեհենի
և սերը քո արքայության,
որ դառնամ մեղքերից և արդար գործեմ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

18

Աղքյո՛ւր անմահության,
բխեցրո՛ւ զլջման արցունքներն իմ սրտից.
ինչպես պողոցիկի [սրտից բխեցրիր],
որպեսզի լվամ մեղքերն իմ անձի,
նախքան աշխարհից իմ հեռանալը,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

19

Պարզե՛լ ողորմության,
հավատով ուղղափառ
և քարի գործերով
և քո սուրբ մարմնի և արյան հալորդու-
թյամբ
թո՛ւյլ տուր գալ առ քեզ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

20

Բարերար Տե՛ր,
ինձ քարի հրեշտակին հանձնիր,
որ քաղցրությամբ առնի իմ հոգին,
և անվնաս տանի չարքերի միջից,
որ գտնվում են երկնքի ներքո,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

21

Մշմարիտ լույս Քրիստո՛ս,
[ինձ] կանչելու օրն արժանացրո՛ւ հոգիս
ուրախությամբ տեսնել լույսը քո փառքի
և արդարների օթևանի մեջ
հանգչել բարեհույս՝
մինչև քո մեծ գալստյան օրը,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և ինձ՝
բազմամեղիս:

22

Դատավո՛ր արդար,
երբ Հոր փառքով դու գաս դատելու
կենդանիներից և մեռյալներից,
մի՛ առա դու քո ծառայի դատը,
այլ փրկի՛ր դու ինձ մշտական հրից,
լսելի՛ արա

իմձ երանավեու կոչն արդարների
երկնային արքայությունդ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և իմձ՝
բազմամեղիս:

23

Ամենուրեք Տե՛ր,
ուրումի՛ր բոլոր քեզ հավատացողներին՝
մերայիններին և օտարներին,
ծանոթներին և անծանոթներին,
կենդանիներին և մեռյալներին,
թողություն տուր նաև իմ դեմ հանցավոր
թշնամիներին և ատողներին,
ե՛տ դարձրու նրանց
իմ դեմ ունեցած չարություններից,
որ արժանանան ողորմությանդ,
և ողորմի՛ր քո արարածներին և իմձ՝
բազմամեղիս:

24

Փառավորյալ Տե՛ր,
ընդունիր ծառայիդ աղաչանքները.
ի բարի՛ն կատարիր խնդրանքները իմ՝
քարեխոսությամբ սուրբ Աստվածածնի,
Հովհաննես Մկրտչի,
և սուրբ Ստեփաննոս Նախավկայի
և սուրբ Գրիգոր մեր Լուսավորչի
և սուրբ առաքյալների և մարգարեների,
վարդապետների և մարտիրոսների
և սուրբ հայրապետների և ճգնավորների
և սուրբ կույսերի
և քո երկնային նաև երկրային
բոլոր սրբերի:
Եվ քեզ փա՛ռք և երկրպագություն
անբաժանելի Սուրբ Երրորդությանդ,
հավիտյանս հավիտեցից, ամեն:

Աշխարհաբարի վերածեց
ՀԵՆՐԻԿ ԲԱՆՉԻՆՅԱՆԸ

ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏՈՒՄ ԶՈՂՎԱԾՆԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ ՈԳԵԿՈՉԵԼՈՒ ՕՐ

Վեհափառ Հայրապետը 1872 թվականի սեպտեմբերի 3 թվակիր սրբա-
սառ ու կանոնական Իր կոնդակով (տես «Էջմիածին» ամսագիր, 1872, սեպ-
տեմբեր, էջ 3) հրահանգում էր մեր եկեղեցական Օրացույցի մեջ մուծել Սար-
դարապատի հերոսամարտում զոհվածների հիշատակը և ամեն տարի «մայի-
սի 22-ին» բոլոր եկեղեցիներում «հոգեհանգստյան հանդիսավոր պաշտոններ»
կատարել՝ «կենդանի խոսքով էլ պանծացնելով նրանց զոհաբերումը՝ վասն
հավատո և վասն հայրենյաց»:

Վեհափառ Հայրապետի հրահանգի համաձայն Մայր Աթոռի 1873 թվա-
կանի Օրացույցում (տես Օրացույց, էջ 68) մայիսի 22-ի օրը նշված է.

«Յիշատակ աշխարհագորաց և զօրավարացն հայոց որք կատարեցան ի
հերոսամարտին Սարդարապատի 1818 ամի, վասն հատուոյ և հայրենեաց:
Կատարի հոգեհանգիստ յեկեղեցիս Հայաստանեայց»:

Մայիսի 20-ին, կիրակի օրը, երևման ս. Խաչի տոնին, Մայր տաճարում
ս. պատարագի ընթացքում, «Հայր մեր»-ից առաջ, պատարագիչ տ. Ադան
վրդ. Բալեոզյանը, ի լուր ժողովրդյան, հանդիսավորապես ընթերցում է 1872
թվականի սեպտեմբերի 3 թվակիր հայրապետական կոնդակը, և ապա լու-
սարարապետ տ. Հուսիկ եպս. Սանթրույանը իր քարոզի մեջ ոգեկոչում է
հիշատակը Սարդարապատում զոհվածների:

Մայիսի 22-ին, երեքշաբթի օրը, Մայր տաճարում ս. պատարագ է մե-
տուցում տ. Նշան քհն. Բեյլերյանը, և ապա Հայոց Հայրապետի հանդիսա-
ղյքությամբ կատարվում է հոգեհանգստյան մասնավոր արարողություն՝ Սար-
դարապատի հերոսամարտում զոհվածների հիշատակին:

Վեհափառ Հայրապետի կանոնական կոնդակի առիթով և Սարդարա-
պատի հերոսամարտի 55-ամյակի կուպակցությամբ հրատարակում ենք «Հա-
յության մեն գոյամարտը» և «Սարդարապատի ու Բաշապարանի հերոսամար-
տերի հոգևորական մասնակիցներ» հուշագրությունները:

Հ. ԹՈՒՐՇԱՆ

ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ

1918 թվականի մայիսի 22-ից 27-ը հայ գործն ու աշխարհագրադիմենքը Ղաթնուի (ներկայումս՝ Եդեզնուտի) ճահճուտներում և Սարդարապատի (ներկայումս՝ Հոկտեմբերյանի) առապարներում ո՛չ միայն կանգնեցրին Արարատյան դաշտ ներխուժած թուրքական սուլթանական զորքի առաջխաղացումը, այլև ետ շարտեցին նրան:

Այդ փառավոր հաղթանակը ո՛չ միայն ապահովեց հայ ժողովրդի գոյատևությունը, այլև թաղեց Թալեաթի ու Էմվերի պանթուրքիստական նկրտումները, որոնք ուղղված էին ո՛չ միայն հայ ժողովրդի, այլև Ռուսաստանի, նրա հեղափոխական նվաճումների դեմ: Երիտասարդ թուրքերը ձգտում էին մեկ գարկով ընդմիշտ փակել իրենց հաշիվը հայ ժողովրդի հետ և հայ բնօրրանի վրայով հասնել հաքո, որտեղ հեղափոխությունը հաղթանակել էր այդ ժամանակ, և Դադրստան, որը նրանք ուզում էին պատվար դարձնել ռուսների՝ դեպի հարավ առաջխաղացման դեմ և ապահովել իրենց անցումը Միջին Ասիա: Այդպիսով, Սարդարապատի ժողովրդական պատերազմն այդ ժամանակ բովանդակ Ռուսաստանում հակահեղափոխական ուժերի դեմ մղվող քաղաքացիական մեծ պատերազմի հույժ կարևոր դրվագներից մեկն էր և որպես այդպիսի՝ ոսկե տառերով իր սլաշավոր տեղն է գրավել «ԱՄԷԼ» լաղաքացիական պատերազմի պատմության» 4-րդ հատորում:

Չնայած Սարդարապատի հերոսամարտի այս վճռական, բախտորոշ նշանակությանը, մենք, դժբախտաբար, շատ ուշացանք Սարդարապատի հերոսամարտի գնահատման և արժեքավորման հարցում:

Արարատյան դաշտը հնագույն դարերից եղել է և մնում է հայության բնօրրանը, սակայն կովկասահայության հասարակական և մշակութային-կրթական կյանքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին երկու տասնամյակներին կենտրոնացած էր Թիֆլիսում: Այնտեղ էին ապրում հայ գրողն ու պատմաբանը, այնտեղ էին լույս տեսնում գլխավոր օրաթերթերը: Սակայն Ալեքսանդրապոլի անկումից հետո կապն Արարատյան դաշտի հետ իսպառ կտրվել էր, և հայ բնօրրանում տեղի ունեցող ինքնապաշտպանական կռիվների մասին Թիֆլիսի Հայոց Ազգային խորհրդի ղեկավարները հարկադրված էին քավարարվել հայրենի թուրք պատվիրակների հաղորդած միտումնավոր տեղեկություններով միայն:

Երևանն իջեցված էր գավառական կենտրոնի: Թեև Սարդարապատի օրերին Երևանում իբրև թե լույս էին տեսնում երեք փոքրածավալ եօթյա թերթ, սակայն թղթի չըզոյության պատճառով այդ թերթերը չէին կարող կանոնավոր լույս տեսնել: Լոկալաբուլների և Վարդանովների խանութների փաթեթի թղթերը, — որոնց մի էջի վրա այդ առևտրական տների ամուսններն էին գրը-

ված,—վերցնում էին ու մաքուր էջի վրա մի ազդ, մի լուր տպագրում ու պատերից էին փակցնում: Այդ իսկ պատճառով, Սարդարապատի հերոսամարտը օրվա երևանի մամուլում արձանագրվեց շատ կցկտուր ձևով: Արժեքավորման մասին խոսք անգամ չէր կարող: Միայն երկու տարի հետո, երևանի «Ռազմիկ» շաբաթաթերթում (1920, սեպտեմբերի 22) երևաց հերոսամարտի մասնակից վաշտապետ Մամասեր Մամասերյանի հոդվածը Սարդարապատի երկրորդ տարեկիցի առթիվ, որտեղ հեղինակը փորձել էր գուցահեռ անցկացնել Ավարայրի և Սարդարապատի միջև: Հոդվածը թերի էր այն պատճառով, որ Սարդարապատի վճռական ճակատամարտի ժամանակ (սեպտեմբերի 22) վաշտապետ Մ. Մամասերյանի վաշտը դեռ կանգնած էր Քանաքեռում և կուլին մասնակցեց միայն երրորդ օրից սկսած: Մյուս կուլմից, հարգելի վաշտապետը տեսել էր միայն ռազմաճակատի իր վաշտի բռնած բնագծի գործողությունները: Սակայն նրա հոդվածն էլ անարժապատեց մնաց, որովհետև օրվա հրատապ հարցերը, որոնք անհապաղ լուծում էին պահանջում, հնարավորություն չէին տալիս ինչպես հարկն է անդրադարձալու Սարդարապատին:

Սարդարապատի հերոսամարտը գնահատելու և արժեքավորելու համար հարկավոր էր ժամանակի հեռավորություն:

1918 թվականին ես, տասնութամյա պատանի, Ներսիսյան դպրոցի նախավերջին դասարանի աշակերտ, զինվոր էի վանեցիների գնդում: Մեր գունդը վեց շաբաթ կանգնած էր Արարատի հարավ-արևմտյան լանջերին՝ Զինգիլի լեռնանցքից մինչև Արհաչի անջրդի և անհրապույր լեռները: Ծառայությունից ազատ ժամերին ես թափառում էի բլրից-բլուր դեպի վեր, որ ինձ հաջողվեր տեսնելու վեհատեսիլ լեռան լուսապսակ գագաթը, սակայն Արարատի լանջերը կազմող բազմաթիվ մեծ ու փոքր բարձրությունները սահմանափակում էին իմ տեսադաշտը, և այդ վեց շաբաթների ընթացքում ես կարող տմացի հայրենի լեռան հիացմունք պատճառող և հուսադրող լուսապսակ գագաթի տեսքին:

Սակայն եկան դառն օրեր, նահանգեցիներ, թողինք բերքառատ Սուրմալուն, անցանք Արաքսը, այրեցինք Մարգարայի կամուրջը և բռնեցինք Էջմիածին տանող ճանապարհը: Երբ մոտեցանք Էջմիածին, դադար տվին, որ զինվորների հոգնածությունն անցնի և քիչ թե շատ ատույզ տեսքով մտնենք Էջմիածին: Հրացանները խաչմերուկ կանգնեցրինք, և ես մեջքիցս ցած առա ծանր բեռը, ուղևեցի մեջքս, մարքեցի ճակատիս քըր-

տինքը և ետ նայեցի: Երբ ետ նայեցի՝ տեսա հիասքանչ սարն իր ամբողջ հստակով: Արեւի ճառագայթների տակ ձյունապսակ գագաթը վալլալիւմ էր և գագաթի հավերժական սառույցը շողշողում էր և ցոլցում արցունքի կաթիլների նման, կարծես թե ասելով՝ ինչո՞ւ հեռացաք, ինչո՞ւ պանդուխտ թույլիք ինձ...

Այդպես էր ասում ստորոտից մինչև ձյունապսակ կատարը ամբողջովից երևացող վեհատեսիլ սարը:

Հեռավորությունը համահարթել էր նրա ստորոտը կազմող երկրորդական բազմաթիվ բարձրությունները, և նրանք այլևս անգոր էին վարագուրելու, մարդկային աչքից թաքցնելու նվիրական մեծ սարը:

Այդպես է ո՛չ միայն բնության, այլև պատմության մեջ: Մի տեղ տարածության հեռավորությունը, մյուս տեղ ժամանակի հեռավորությունն օգնում են մեզ՝ ճիշտ տեսնելու մի տեղ պատմական մեծ սարը, մյուս տեղ՝ պատմական մեծ իրադարձությունը:

Ինչքան մեծ ու փոքր, փոքր ու մեծ իրադարձություններ էին մեզ խանգարում ճիշտ տեսնելու և ըստ արժանվույն գնահատելու Սարդարապատի մեծությունը:

Հիմա անվիճելի է, որ եթե 1918 թվականի մայիսին հայ ժողովուրդը Սարդարապատում չկարողանար փայլուն կերպով բռնել իր գոյատևության մեծ քննությունը, ապա մայիսի 28-ից թուրք աքյարները կլմտնեին Էջմիածին, իսկ 24-ին՝ երևան և հրեշավոր ջարդով,—որին նրանք ընդունակ են և սովոր,—վերջ կտային հայ ժողովրդի երկրորդ կեսին:

Այսօր միայն ժամանակի հեռավորությունը մեզ համար անվիճելի է դարձրել, որ ազգապահպանման համար հարկավոր է բնակչություն և տեղիտորիա: Միայն ժամանակի հեռավորությունը մեզ այսօր հնարավորություն է տվել ըստ արժանվույն գնահատելու և արժեքավորելու այդ բախտորոշ գոյամարտը:

Հայ ժողովուրդը բոլոր կողմերից եկել ու կծկվել էր Արարատյան դաշտում: Բոունքը սեղմվելու սահման ունի, որից հետո այն պատում է քարի պես ամուր: Սարդարապատում երիտասարդ թուրքերը դեմ առան հայ ժողովրդի քարի պես ամուր դարձած բռունցքին, որ ջախջախիչ հարվածներ տեղաց նրանց գլխին:

Արարատյան դաշտ ներխուժած թշնամու դեմ կուլելու համար զենք էին վերցրել և զենք էին վերցնում ու Սարդարապատ գնում զենքի ընդունակ և չընդունակ բոլոր տղամարդիկ, ճերմակազարդ թաղիական թաղիանույանից մինչև պատուհի Ակսել հա-

Հ. ԹՈՒՐՈՅԱՆ

ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԵՇ ԳՈՅԱՄԱՐՏԸ

1918 թվականի մայիսի 22-ից 27-ը հայ գործն ու աշխարհագրայինները Ղամշլուի (ներկայումս՝ Եդեգնուտի) ճահճուտներում և Սարդարապատի (ներկայումս՝ Հոկտեմբերյանի) առապարներում ո՛չ միայն կասեցրին Արարատյան դաշտ ներխուժած թուրքական սուլթանական զորքի առաջխաղացումը, այլև ետ շարտեցին նրան:

Այդ փառավոր հաղթանակը ո՛չ միայն ապահովեց հայ ժողովրդի գոյատևությունը, այլև թաղեց Թալեաթի ու Էնվերի պանթուրքիստական ցկրումները, որոնք ուղղված էին ո՛չ միայն հայ ժողովրդի, այլև Ռուսաստանի, նրա հեղափոխական մվաճումների դեմ: Երիտասարդ թուրքերը ձգտում էին մեկ զարկով ընդմիշտ փակել իրենց հաշիվը հայ ժողովրդի հետ և հայ բնօրրանի վրայով հասնել հաքու, որտեղ հեղափոխությունը հաղթանակել էր այդ ժամանակ, և Դադըստան, որը նրանք ուզում էին պատվար դարձնել ռուսների՝ դեպի հարավ առաջխաղացման դեմ և ապահովել իրենց անցումը Միջին Ասիա: Այդպիսով, Սարդարապատի ժողովրդական պատերազմն այդ ժամանակ թովանդակ Ռուսաստանում հակահեղափոխական ուժերի դեմ մղվող քաղաքացիական մեծ պատերազմի հույժ կարևոր դրվագներից մեկն էր և որպես այդպիսին՝ ոսկե տառերով իր պատվավոր տեղն է գրավել «ՍՈՒԼՄ քաղաքացիական պատերազմի պատմության» 4-րդ հատորում:

2նայած Սարդարապատի հերոսամարտի այս վճռական, քախտորոշ նշանակությանը, մենք, դժբախտաբար, շատ ուշացանք Սարդարապատի հերոսամարտի գնահատման և արժեքավորման հարցում:

Արարատյան դաշտը հնագույն դարերից եղել է և մնում է հայության բնօրրանը, սակայն կովկասահայության հասարակական և մշակութային-կրթական կյանքը 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին երկու տասնամյակներին կենտրոնացած էր Թիֆլիսում: Այնտեղ էին ապրում հայ գրողն ու պատմաբանը, այնտեղ էին լույս տեսնում գլխավոր օրաթերթերը: Սակայն Ալեքսանդրապոլի անկումից հետո կապն Արարատյան դաշտի հետ իսպառ կտրվել էր, և հայ բնօրրանում տեղի ունեցող ինքնապաշտպանական կռիվների մասին Թիֆլիսի Հայոց Ազգային խորհրդի ղեկավարները հարկադրված էին քավարարվել հաթումում թուրք պատվիրակների հաղորդած միտումնավոր տեղեկություններով միայն:

Երևանն իջեցված էր գավառական կենտրոնի: Թեև Սարդարապատի օրերին Երևանում իբրև թե լույս էին տեսնում երեք փոքրածավալ եռօրյա թերթ, սակայն թղթի չըզոյության պատճառով այդ թերթերը չէին կարող կանոնավոր լույս տեսնել: Լոյիազարովների և Վարդանովների խանութների փաթեթի թղթերը, — որոնց մի էջի վրա այդ առևտրական տների անուններն էին գլր-

ված,—վերցնում էին ու մաքուր էջի վրա մի ազդ, մի լուր տպագրում ու պատերից էին վաղցնում: Այդ իսկ պատճառով, Սարդարապատի հերոսամարտը օրվա երևանի մամուլում արձանագրվեց շատ կցկտուր ձևով: Արժեքավորման մասին խոսք անգամ չի եղել չէր կարող: Միայն երկու տարի հետո, Երևանի «Ռազմիկ» շաբաթաթերթում (1920, սեպտեմբերի 22) երևաց հերոսամարտի մասնակից վաշտապետ Մանասեր Մանասերյանի հոդվածը Սարդարապատի երկրորդ տարելիցի առթիվ, որտեղ հեղինակը փորձել էր գուցահետ անցկացնել Ավարայրի և Սարդարապատի միջև: Հոդվածը թերի էր այն պատճառով, որ Սարդարապատի վճռական ճակատամարտի ժամանակ (սեպտեմբերի 22) վաշտապետ Մ. Մանասերյանի վաշտը դեռ կանգնած էր Քանաքեռում և կռվին մասնակցեց միայն երրորդ օրից սկսած: Մյուս կողմից, հարգելի վաշտապետը տեսել էր միայն ռազմաճակատի իր վաշտի բռնած բնագծի գործողությունները: Սակայն նրա հոդվածն էլ անարժանապատիվ մնաց, որովհետև օրվա հրատապ հարցերը, որոնք անհապաղ լուծում էին պահանջում, հնարավորություն չէին տալիս ինչպես հարկն է անդրադարձնելու Սարդարապատին:

Սարդարապատի հերոսամարտը գնահատելու և արժեքավորելու համար հարկավոր էր ժամանակի հեռավորություն:

1918 թվականին ես, տասնութամյա պատանի, Ներսիսյան դպրոցի նախափերջին դասարանի աշակերտ, զինվոր էի վանեցիների գնդում: Մեր գուցող վեց շաբաթ կանգնած էր Արարատի հարավ-արևմտյան լանջերին՝ Չինգիլի լեռնանցքից մինչև Արհաչի անջուրի և անհրապույր լեռները: Ծառայությունից ազատ ժամերին ես թափառում էի բլրից-բլուր դեպի վեր, որ ինձ հաջողվեր տեսնելու վեհատեսիլ լեռան լուսապսակ գագաթը, սակայն Արարատի լանջերը կազմող բազմաթիվ մեծ ու փոքր բարձրությունները սահմանափակում էին իմ տեսադաշտը, և այդ վեց շաբաթների ընթացքում ես կարող մնացի հայրենի լեռան հիացմունք պատճառող և հուսադրող լուսապսակ գագաթի տեսքին:

Սակայն եկան դառն օրեր, ճահաջեցիներ, թողինք բերքառատ Սուրմալուն, անցանք Արաքսը, այրեցինք Մարգարայի կամուրջը և բռնեցինք Էջմիածին տաճող ճանապարհը: Երբ մոտեցանք Էջմիածնին, դադար տվին, որ զինվորների հոգնածությունն անցնի և թիչ թե շատ առույգ տեսքով մտնենք Էջմիածին: Հրացանները խաչմերուկ կանգնեցրին, և ես մեջքիցս ցած առաջ ծանր բեռը, ուղվեցի մեջքս, մարքեցի նսկտիս քրք-

տինքը և ետ նայեցի: Երբ ետ նայեցի՝ տեսա հիասթափ սարն իր ամբողջ հասակով: Արևելի ճառագայթների տակ ձյունապսակ գագաթը փայլվում էր և գագաթի հավերժական սառույցը շողշողում էր և ցոլցում արցունքի կաթիլների ճման, կարծես թե ասելով՝ ինչո՞ւ հեռացար, ինչո՞ւ պանդուխտ թողիք ինձ...

Այդպես էր ասում ստորտուից մինչև ձյունապիտակ կատարը ամբողջովին երևացող վեհատեսիլ սարը:

Հեռավորությունը համահարթել էր նրա ստորտը կազմող երկրորդական բազմաթիվ բարձրությունները, և նրանք այնպես անգոր էին վարագուրելու, մարդկային աչքից թաքցնելու նվիրական մեծ սարը:

Այդպես է ո՛չ միայն բնության, այն և պատմության մեջ: Մի տեղ տարածության հեռավորությունը, մյուս տեղ ժամանակի հեռավորությունը օգնում են մեզ՝ ճիշտ տեսնելու մի տեղ պատմական մեծ սարը, մյուս տեղ՝ պատմական մեծ իրադարձությունը:

Ինչքան մեծ ու փոքր, փոքր ու մեծ իրադարձություններ էին մեզ խանգարում ճիշտ տեսնելու և ըստ արժանվույն գնահատելու Սարդարապատի մեծությունը:

Հիմա անլիճելի է, որ եթե 1918 թվականի մայիսին հայ ժողովուրդը Սարդարապատում չկարողանար փայլուն կերպով բռնել իր գոյատևության մեծ քննությունը, ապա մայիսի 28-ին թուրք սաքարները կըմտնեին Էջմիածին, իսկ 24-ին՝ Երևան և հրեշավոր ջարդով,—որին նրանք ընդունակ են և սովոր,—վերջ կտալին հայ ժողովրդի երկրորդ կեսին:

Այսօր միայն ժամանակի հեռավորությունը մեզ համար անվիճելի է դարձրել, որ ազգապահպանման համար հարկավոր է բնակչություն և տեղիտորիս: Միայն ժամանակի հեռավորությունը մեզ այսօր հնարավորություն է տվել ըստ արժանվույն գնահատելու և արժեքավորելու այդ բախտորոշ գոյամարտը:

Հայ ժողովուրդը բոլոր կողմերից եկել ու կծկվել էր Արարատյան դաշտում: Բռուցքը սեղմվելու սահման ունի, որից հետո այն դառնում է քարի պես ամուր: Սարդարապատում երիտասարդ թուրքերը դեմ առնել հայ ժողովրդի քարի պես ամուր դարձած բռուցքին, որ ջախջախիչ հարվածներ տեղաց նրանց գլխին:

Արարատյան դաշտ ներխուժած թշնամու դեմ կռվելու համար զենք էին վերցրել և զենք էին վերցնում ու Սարդարապատ գնում զենքի ընդունակ և չընդունակ բոլոր տարա-մարդիկ, ծերամուգլարդ թալիսմանու թալիսմանայանից մինչև պատանի Ակսել հա-

կունցը, մինչ այդ իրենց ձեռքին միայն խաչ ու Ավետարան բռնած եպիսկոպոսներ ու վարդապետներ, ինչպես գիտնական Գարեգին սրբազան Հովսեփյանը, Էրզրումի առաջնորդ Զավեն արքեպիսկոպոս Մահտեսի-Բաքայանը, Աղթամարա միաբան Դանդե վարդապետը, Մշո Առաքելոց վանքի Թադեոս վարդապետը, գյուղական քահանաներ՝ իրենց գյուղացիներով, անանուն և անվանի խմբապետներ՝ իրենց աշխարհագորայիներով, որոնք համալրում էին սակավաթիվ գործի շարքերը:

Հայության գոյամարտն էր. իրար կույքի կռվում էին հայ ժողովրդի բոլոր դասերն ու դասակարգերը, Ռոսանքներն ու կուսակցությունները:

Եվ քանի գոյատևի հայ ժողովուրդը, այնքան ավելի ու ավելի կարծեքսովորվի Սարդարապատի հերոսամարտի նշանակությունը, և այդ հերոսամարտն այնքան ավելի ու ավելի մեզ կոգեշնչի և կառաջնորդի նորաճող սխրագործությունների:

Սարդարապատի հերոսամարտը հայ ժողովրդին հիշեցնում է և պիտի հիշեցնի, որ «վայրավատին» (Օրմանյան) և «բազմահարկ» (Ն. Ադունց) հայ ժողովուրդը Սարդարապատում հաղթեց միայն անկոտրում խանդավառությամբ, միասնաբար ոտքի ելնելով և գերագույն ճիգով լարելով իր հատնող ուժերը:

ՄԻՀՐԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄՈՒՐԱՆԳԱՆ

ՍԱՐԴԱՐԱՊԱՏԻ ԵՎ ԲԱՇԱՊԱՐԱՆԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԵՐԻ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱԿԻՑՆԵՐ

Տեր Հովհաննես քահանա Տեր-Միհայան.

Ծնվել է Ապարանի շրջանի Քյուլլուջա գյուղում 1880 թվին: Պապերը կոտորածներից հրաշքով փրկված, գաղթել են Տաճկահայաստանի Մշո գալառի Ղարամի շրջկենտրոնից: Նրանք տոհմով եղել են հոգեվորականներ: Տեր Հովհաննեսը նախնական կրթությունը ստացել է Էջմիածնի հրեզամյա ծխական դպրոցում, որն ավարտելուց հետո հայրը՝ տեր Համազասպը, նրան ընդունել է տալիս Բաթումիի թեմական հոգեվոր դպրոցը: Ավարտում է այն գերազանց գնահատականով և քաղաքի հայոց եկեղեցում ծառայում է որպես դպիր: Ամուսնանում է, ունենում է երեխաներ: Որպես դպիր, չորս տարի ծառայելուց հետո, նրան վերցնում են ցարական բանակ. ապա սովորում է զինվորական դպրոցում և այն ավարտելով, հասնում ենթասպայի աստիճանի: Չորս տարի մնալուց հետո զորացրվում է բանակից 1910 թվին և վերադառնում հայրենի գյուղ:

Տեր Հովհաննեսը ազատ ժամանակ զբաղվում էր ինքնագարգացմամբ, իսկ գյուղի եկեղեցում կատարում դպիրի իր ծառայությունը, ստանում թերթեր և ժողովրդին բացատրում երկրում տեղի ունեցող անց ու դարձերից:

1919 թվին վախճանվում է հայրը՝ տեր Համազասպը, որից հետո 1914 թվին ինքն է ձեռնադրվում Քյուլլուջա գյուղի քահանա: Առաջին համաշխարհային պատերազմը

նորոգծա քահանային նոր հոգսերի առաջ կանգնեցրեց, 1915 թվի գարնանը եղեռնից փրկված հազարավոր թշվառների ուրվականները լցվեցին և Ապարանի գյուղերը: Որպես ձեռներեց, ազնիվ և անշահախնդիր հոգևորական, վերադաս մարմինների կողմից նշանակվեց գաղթականության շրջանի պարենավորման կոմիտեի նախագահ: Օրերով ձի նստած շրջում էր գյուղերը, հրահանգում, հոգում նրանց սննդամթերքի, հագուստեղենի և այլ կարիքները:

Կարճ ժամանակաընթացքում արդեն աչքի ընկնող խոշոր ծառայությունների համար դարձավ շրջանի ժողովրդի ամենից սիրված և հարգված քահանա, առավել ևս ս. Էջմիածնի միաբանության և հատկապես Գեվորգ Ե կաթողիկոս Աուրենյանի կողմից, որը շատ էր սիրում բազմակողմանի զարգացած, եռանդուն, անշահախնդիր հասարակական գործունյա այս քահանային: Ուստի տեր հայրն իր անձնվեր գործունեության համար հոգևոր վերադաս իշխանության կարգադրությամբ մինչև 1920 թվի հաջորդաբար արժանացել է ալագության, լաճջախաչ և հաղկյա փիղոն կրելու իրավունքներին և նշանակվել Ապարանի շրջանի առաջնորդական տեղապահ:

Նա լինելով շրջահայաց, որպես շրջանի հոգևոր հովիվ, 1918 թ. շրջանի ժողովրդի մեջ լայն աշխատանք տարավ զինվելու, սպասվող փոթորիկներից պաշտպանվելու համար:

1918 թվի մայիսի 18-ին խախտելով Լիբանոսի պայմանագիրը, տաճկական բանակը անսպասելի կերպով հանկարծակիի բերելով մայ գործին, առանց կռվի գրավեց Ալեքսանդրապոլը և առաջ շարժվեց երեք ուղղությամբ. առաջինը՝ երկաթգծով դեպի Արա-սիսյան դաշտը, երկրորդը՝ Արագածի հյուսիսային լանջերով, շորագյալներով դեպի Բաշապարան, և երրորդը՝ Համամու-Սպիտակի կողմից մոտից Ապարան: Հայ գերագույն հրամանատարությունը այդ ճակատում ոչ մի կադրային զորք չէր պահել, չսպասե-լով այդ կողմից հարձակման: Ուստի թուր-քերը երկու կողմից, առանց ժողովրդի դիմադրության, առաջ են շարժվում և հասնում Հաջիխալի: Շորագյալների և Սպիտակի շրջանների ժողովուրդը, հավատալով թուրք փաշաների հավաստիացումներին, չեն դիմադրում, աղ ու հացով են դիմավորում և զինաթափվում: Միայն դիմադրում են գյուղերի 10 տոկոսը. այն է՝ Սերվանջուղ, Զիթ-հանքով, Փոքր Քյափանագ, Չոթոր, Դլի, Ղարաքիլիսա և Սոգոթլու գյուղերը, որոնց առանձին-առանձին խեղդում են, մեծ ու փոքր լցնում մարագները, այրում, իսկ հետո էլ հերթը հասնում է կամովին հաճնվողնե-րին, երիտասարդներին հավաքում, կոտորում են ձորերում, իսկ կանանց ու աղջիկնե-րին քշում գերեվարության: Միայն ժողո-վրդի գիտակից, փոքր մասը դարերի փոր-ձից ելնելով, ճանաչելով թուրք գազանին, ամեն ինչ թողած գաղթեց դեպի Ապարան և այլ կողմեր:

Ապարանի ժողովուրդը վերոհիշյալների հակապատկերն էր ներկայացնում, իսկ և իսկ իրենց Մշո, Սասունից, Ալաշկերտից և Բայազետից գաղթած պապերի հարազատ զավակներն էին, ազատասեր, ռազմատենչ, դյուրաբորոք և երկաթյա կամքի տեր:

Բոլոր կողմերից գաղթականները եկան փոխեցին Քյուլլուջա գյուղի դիմացի հինգ հարյուր հեկտար տարածություն գրավող հարթավայրում:

Տեր Հովհաննես քահանան, մեկ օր առաջ տեղեկանալով թշնամու առաջխաղացման մասին, իսկույններ գործի է անցնում, շըր-ջանի գյուղերի քահանաների միջոցով եկե-ղեցիների զանգահարություններով տագնապ է քարծրացնում և ժողովրդին ոտքի հանում զինված դիմադրություն ցույց տալու: Իր հովված Քյուլլուջա և մոտակա գյուղերից հավաքագրում է ճանաչված խիզախներին՝ թվով 200 հոգի աշխարհագորայիներ, զի-նում թուրքին ինչ ձևի գեճք որ ուներ ժողո-վուրդը, ինքն էլ զինված մասովեր ստորճա-նակով, սպայական թրով և մոսին հրացա-նով, քաղաքացու տարագով, ձեռքն էլ վեր-ցնում է ս. խաչը, աշխարհագորայիներին

օրհնում և կարճ ճառով պիմում նրանց.

«Սիրելի ժողովուրդ, թշնամին մերով տարով է առաջանում, հետևյալ թողնելով հա-մատարած կոտորածներ, գերելարություն, թալան ու ավերածություններ, շուտով նույն բախտին մեճք ենք արժանանալու: Շորա-գյալի ժողովուրդը միամիտ գտնվեց, խաթ-վեց, աղ ու հացով դիմավորեց և խիստ տու-ժեց, իսկ մեճք այդպիսի սխալ չենք գործի, թշնամուն կդիմավորենք զնդակների տարա-փով, միայն փրկության միջոցը դա է. երդ-վենք ս. խաչով, որ զենքը ձեռքներիս կզուհ-վենք, հաճուն մեր սուրբ կրոնի, ազգի փր-կության. և մոր սերունդների կողմից չենք ճգովվի, անարգանքի պլոմին գամվի»: Այ-բույշ խումբը ս. խաչով երդվեցին: Տեր Հով-հաննեսը սուրը մերկացրած առաջ ընկալ, նրան հետևեցին վրեժի ցատուով լցված եր-կու հարյուր աշխարհագորայիները:

Բաշապարանի ռազմաճակատում թուրքե-րի առաջապահ զորամասերի վրա առաջին զնդակները արձակել են Դանուգիրմազի քահանա տեր Տաճատի և տեր Հովհաննեսի խմբերը՝ մի քանի կիլոմետր հեռու գրաված դիրքերից, իսկ նրանցից հետո՝ ապարան-ցիներից կազմված մի քանի մեծ ու փոքր խմբեր: Այդ օրը տեր Հովհաննեսի խումբը մյուսների մեծ թուրքերի գերագանց ուժերի ճնշման տակ նահանջեց դեպի Բաշապա-րան: Երկուրդ օրը կռվի դաշտ հասավ 'Խովրի գյուղի քահանա տեր Գրիգորը՝ իր 100 հոգուց քաղկացած խմբով, ուտելիքի ու փամփուշտի մեծ պաշարով: Գալիս է նաև Բաֆֆու «Խենթ»-ի որդի Արսեն աղան (Տեր-Պողոսյանը)՝ նույնպես հարյուր հոգի հեծյալ աշխատավորների զլուխ անցած և ինքնա-բերաթար դարձավ թուրք աշխարհագորայի խմբերի ընդհանուր հրամանատարը:

Տեր Հովհաննես քահանան, որպես նախ-կին սպա, խումբը տեղավորեց ռազմաճա-կատի վտանգավոր հատվածում, այդ օրը ևս հայերը կռվում էին միայն հրացաններով և անցյալ օրը տեր Տաճատի կողմից թշնամուց գրոհով վերցրած մեկ զնդացրով, իսկ թուր-քերը՝ թնդանոթներով ու զենքերի թուր տե-սակներով: Թեև կռիվը կատաղի կերպով շարունակվեց մինչև ուշ երեկո, քայց տա-սանապատիկ անգամ գերագանց ուժերով թըշ-նամուն չհաջողվեց քաղից-քոն ձուլված աշ-խարհագորայիներին պոկել իրենց դիրքե-րից: Միայն այդ երեկոյան լուր ստանալով, որ Սարդարապատից Յ-րդ գունդը օգնու-թյան է հասնելու, նպատակահարմար գտան գիշերը անցկատելի նահանջել և մտնել Բա-շապարան:

Վերջապես այդ երեկոյան Յ-րդ գունդը տեղ հասավ, զինված թնդանոթներով, զրն-դացիներով, զորամասերի թուրք ստորա-

խոսանում են երբ ու եղիպիների աշխարհագրա-
րային խմբերը Ջիանգիո ալայի և Ռուսոյ
բնյի առաջնորդությամբ: Արդեն երրորդ օր
վա վաղ առավոտյան սկսվեց սեր Հովհան-
նեսի և մյուս աշխարհագրային խմբերի
հարձակումը մի թևից, իսկ կամոնավոր գոր-
քը մյուս թևից կտիկացած թուրք բանակի
վրա: Աշխարհագրայինների եռանդը կրկն-
անապատկվեց, քաջության հրաշքներ էին
գործում, միշտ նետվում առաջ: Այժմ դերե-
րը փոխվեց, հիմա հայերն էին դիմում գրոհ-
ների. յոթնամիջ չդիմացավ, բռնեց փայտու-
սի ճամփան. դիրքերը դիրքերի հետևից
հաճեցնելով մինչև մայիսի 28-ը մեծ կո-
րուստներ տալով հառապ Ալեքսանդրապո-
լից մոտիկ գյուղերը:

Տեր Հովհաննեսի և մնացած բոլոր աշխարհագորային խմբերը վառապոր հաղթանակ տարած վերադառնում են տները, քայքայված միշտ պատրույթ տպահած, չմայած որը այլևս պետք չէկալ:

26-րամ աշխարհագրայինցները բավականին զոհեր ունեցան, բայց թշնամիներն անգամ ավելի սպանված տվեց և սուրճանական գոռոզ բանակը մի քուռ ժողովրդական ուժերի դեմ տեղում դուրեց, ծուկն էլ չոքեց և առաջինը ինքը սպիտակ դրոշ քարծրացրեց:

1930 թվից սկսած քաներեք երկար ու ճիգ տարիներ անընդմեջ տեղ Հովհաննես քահանան պաշտոնավարեց ս. Շողակաթ վանքում, Թիֆլիսի մոտ, Նաֆթուլուդի, Երեվանի ս. Հովհաննես, Աստրախանի և Ղրզլարի եկեղեցիներում իբրև վանահայր և ավագերեց: Վերջին անգամ նշանակվում է Կիրովաբադ, որտեղ հինգ ամիս սնալուց հետո ծանր հիվանդանում է, փոխադրվում Երեվան և 1953 թվի ապրիլի 5-ին երջանկահիշատակ տեղ Հովհաննես քահանա Տեր-Սինայանը հավաքյալն փակում է աչքերը 73 տարեկան հասակում:

Նրա մահվան լուրը մեծ վիշտ է պատճառում ս. Էջմիածնի ողջ հոգևոր միաբանությանը և հատկապես Վեհափառ Հայրապետ հանգուցյալ Գևորգ Զ Զորեքչյանին:

Ալեկնայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ
Չորեքշաբթի ատեն հաճախեալով սեր և հար-
գանք էր տածում դէպի այդ հոգևորական
անխոնջ մշակը և Քրիստոսի քաջ ծառան,
Էջմիածնի հոգևոր իշխանության կողմից
ինչ որ հաճեցաբարվում էր և որտեղ որ նշա-
նակվում էր, հեզ ու խոնարհ, առանց տըր-
տունչի անցնում էր աշխատանքի, հաղթա-
հաղթելով բոլոր դժվարությունները, ցուցա-
բերելով երկաթյա կամք ու կորով:

Վեհափառ Հայրապետի հատուկ կարգադրությամբ, պատարագում և տեր Հովհաննեսի վերջին օծումը կատարում է տեր Սա-

հսկայականությամբ, Երևանի եկեղեցիների լավամեջական դասի, ժողովրդի մեծ բազմության մասնակցությամբ և ապրիլի 9-ին թալվում է Երևանի Ճամբարների շրջանի գերեզմանատանը՝ իր հարազատների մոտ։

Որպես հույ ժողովրդի ազատագրության գործին նվիրված հոգևորական և քաջ մարտիկ, նրա պայծառ հիշատակը կապրի և նոր սերունդների սրտերում։

Տեր Զաքար Տեր-Հարությունյան.

Կուկասյանն ռազմաճակատի կազմալուծումը 1918 թվականին երիտասարդ թուրքերին հնարավորություն էր ընձեռել ավարտելու հայ ժողովրդի բնաջնջումը: 1915 թվականին նրանք տեղահան էին արել և կոտորել հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածը, իսկ հիմա, հավաքելով իրենց վերջին ուժերը, ռուսական մեծահարուստ պահեստների հաշվին զինելով, հազգեցնելով և կըշտացնելով իրենց բոկոտն և կիսաքաղց, զրգ-զրգված գորքը, առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու, եկել ու մտել էին Արարատյան դաշտը, հայության բնօրրանը, որտեղ ավելի քան մեկուկես հազարամյակ կանգնած է ու հալիտյան կանգնած պիտի մնա հայության Մայր Աթոռը: Հայ ժողովրդի համար սկսվել էր ճշմարիտ գլխամառը:

Ինչպես ասված է Հ. Թորջյանի «Սարդա-
րապատի հերոսամարտը» գրքում, «ինքնա-
սլաշտականության գերագույն մղումով ոտքի
էիմ ելել հայ ժողովրդի բոլոր դասերն ու
դասակարգերը, հոսանքներն ու կուսակցու-
թյունները»:

Հայ ժողովրդի դարավոր ավանդություններն ու սրբությունները անհուն նվիրվածությամբ անելծ ու անարատ պահպանող հա հոգևորականները, որոնք հավատքի և հոգեվոր մխիթարության ամուր թելերով շա րունակ կապված են եղել բազմաչափաբ հայ ժողովրդի հետ, նրա ամենադժվարից պահերին միշտ էլ անձնվիրությամբ նրա հետև են եղել և միշտ էլ գտնվել են ինքնա պաշտպանության հերոսամարտերի առաջին շարքերում: Սարդարապատի գոյամարտին Ղևոնդ երեցի օրինակով մասնակցել են Գա րեգին արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, Զա վեն արքեպիսկոպոս Մահմեսի հարայանը, վարդապետներ Դանիելը, Թադևոսը, Եգ հիկը, Արարատյան դաշտի, Կոտայքի և Ա ստրառնի գյուղերի շատ քահանաներ:

Կոտայքի թագա գյուղի քահանա տ. Զաքար Տեր-Հարությունյանը (1888—1943 թթ.) հայտնի էր Սարգարապատի հերոսամարտից ղեկ շատ առաջ որպես հայ ազատա-

¹ Լ. Թուրշյան, «Սարգսյանների ճեղքումները», Երևան, 1989 թ., էջ 148:

գյուրակյան շարժման ամենահերոսական դեմքերից մեկը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը հոր աղետ է բերում հայ ժողովրդին: Հայ գաղթականությունը Հին Բայազետից, Ալաշկերտից և ապա Վանից ցվում է Արարատյան դաշտը, բարձրանում Կոտայք: Տեր Զաքարը նշանակվում է Երևանի փոխանորդ տ. խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեկյանի տեղակալը և ղեկավարում է պարենի հայթայթումը բազմահազար հայ գաղթականությունը Կոտայքի գավառում:

1918 թվականի մայիսի 15-ին, համարյա առանց դիմադրության, ընկնում է Ալեքսանդրապոլ քաղաքը, երկաթուղային կսրեվորագույն հանգույցը Թիֆլիս-Ջուլֆա երկաթգծի վրա: Մի քանի օրից թուրքական զորքը մտնում է Արարատյան դաշտը և առանց որևէ դիմադրության հանդիպելու գրավում է Սարդարապատ գյուղը ու կայարանը: Անկման և կոտորածի սպառնալիքը կախվում է Էջմիածնի և Երևանի վրա: Ամբողջ Արարատյան դաշտի հայությունը, որ երեկ կերակրում էր գաղթականներին, այսօր ինքն է տեղահան եղած գաղթում: Սակավաթիվ մնացած զորքը լարում է իր բոլոր ուժերը թշնամուն կասեցնելու համար:

Շարժվում է հայ գյուղացիությունը: Եկեղեցին զանգահարությամբ ոտքի է կանգնեցնում նրան Էջմիածնից մինչև Սևան:

Տեր Զաքարը հավաքում է ոչ միայն իր նսնագյուղացիներին, այլև Կոտայքի մյուս հայ գյուղերի, մանավանդ մոտակա Ծախայ գյուղի բնակիչներին և 250 հոգով, տասն օրվա ուտելիքով ու սեփական զենքով շարժվում է Երևան և առանց կանգ առնելու, մի մասը երկաթուղով, իսկ գումակը՝ սաղեղով, շտապում է Սարդարապատ, որտեղ ամենաեռանդուն մասնակցությունն է ունենում պատմական հերոսամարտին: Տեր Զաքարի անունն անհայտ չէր մյուս կովողներին, դրա համար էլ նրա խմբի ժամանումն ու մասնակցությունը կովին խանդավառում է բոլոր մյուս կովողներին:

Սարդարապատի կովից հետո տեր Զաքարը վերադառնում է գյուղ, որտեղ նորից նշվիրվում է վար ու ցանքին և մեղվապահությունը:

Տեր Զաքարը ապրում է 75 տարի և վախճանվում է 1943 թվականին Երևան քաղաքում: Նա մինչև իր կյանքի վերջը ամուր կանգնած մնաց ազնիվ և տոկուն հոգևորականի կոչման բարձրության վրա, ինչպիսի պայմաններում և որտեղ որ գտնվելիս է եղել նա, ամուր կապ է պահպանել Էջմիածնի Մայր Աթոռի միաբանության հետ:

Որպես նվիրված հայրենասեր և գործույա, օրինակելի հոգևորական Գևորգ Ե կաթողիկոսը նրան պարգևատրել է քահանայական լանջախաչով:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ «ԷԶՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ*

(1944—1973)

1946

404. ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ժեստ մը: [Փարիզա-բնակ Նույն Ջավրիկի կողմից իր Բանգուցյալ ամուսին Հովհ. Ջավրիկի գրականությունը Հայաստան ուղարկելու մասին]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 81:

405. ՀԱՅՐԵՆԻ Բողի Բանձնում երիտասարդություն: [Էջմիածնի ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավորների ճախաձեռնությամբ կազմակերպված ցերեկույթ, Կաթիլիկի հայ հասարակացության համար: Տպավորությունների խորհրդային Հայաստանից: Նույն տեղում երևույթը լուսաբանող ցկարներ]: 1946, հունվար, էջ 21—27:

Բովանդ. [Ցազընամ Առաքել]:—Հայրենիքն քերված Բողը: [Կաթիլիկի հայի թեմի աշխարհական պատգամավոր Առաքել Ցազընամի Բողի Բանձնման հանդեսի առթիվ խոսած ուղերձը]:—Կեռչեքյան Հ.—Հարեմի Բողին խորհուրդը: [Հողը ստացող երիտասարդության անունից] Հ. Կեռչեքյանի խոսած ուղերձից]:

406. ՀԱՅՐԵՆԻ-Ք վերադարձող հայերը շրջապատված են ստալինյան հոգատարությամբ: 1946, հունիս-հուլիս, էջ 79—80:

407. ՀԱՅՐԵՆԻ-ՔԻ կանչը: [Բանաստեղծություն]: 1946, հունվար, էջ 28: Ստորագր. Մ.:

408. ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ Գիտ Գլխոված Երևանի վ. Մ. Մոլոտովի անվան Պետական Համալսարանի 25-ամյակին: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 87—89:

Նկար՝ Լյուսանի Պետական համալսարանի շենքը: 1946, ՀԱՆՈՒՐ հայ մշակույթի գործընթացին:

[Հայ ձևագրերի պահպանման հարցը սփյուռքում]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 10—14:

410. ՀԱՐԱՋԱՑ Բողի վրա: [Հայրենադարձները Լուսինիում]: 1946, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 75:

411. ՀԱՐԱՎԱՑԻՆ Ամերիկայի թեմի առաջնորդ գեր. տ. Գաբրիել արքեպիսկոպոսի տպավորությունները Սովետական Միության մասին: 1946, հունվար, էջ 81:

412. ՀԱՐԳԱՆ-ՔԻ երեկո: [Հունվարի 21-ին Թևհրանի Հայ ակումբի սրահում, ի պատիվ ա. Աստվածածին մայր եկեղեցին կառուցող Ռոման Նսայանի]: 1946, փետրվար-մարտ, էջ 29—30:

Նկարներ՝ Ռոման Նսայան, Գևորգ Զ. Գաբրիել Ա. և Ռոման Նսայան:

413. ՀՅՈՒՄՈՒՍԱՑԻՆ Կորեայի կուլտուրական-հասարակական կազմակերպությունների գործիչների պատվիրակությունը Երևանում: [Սեպտեմբերի 20-ին: Նան՝ ընդունություն Գևորգ Զ կաթողիկոսի կողմից]: 1946, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 80:

414. ՀՈՎՀԱՆՆԱՎԱՆ-ՔԻ վերականգնումը: [Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի կողմից: Գլխավոր տնօրենի և քաղաքական]

արևելյան պատերի ամրացումն ու վերականգնումը]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 72:

Նկար՝ Հովհաննավանք. արևմտյան ժամատունը (ԺԻՆ դար) նորոգելուց առաջ:

415. ՀՈՒՆԱԿԱՆ «Էֆիմբիա» թերթը Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության մասին: 1946, հունվար, էջ 82:

416. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ հայերում վիճակը: [Վիճակագրական տվյալներ]: 1946, փետրվար-մարտ, էջ 85:

417. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ Սովետական Հայաստան ժամանեց հայերի մի մեծ խումբ: 1946, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 88:

418. ՀՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏ:—Հայկական ՍՍՌ-ում արտասահմանյան հայերի ընդունումը և տեղավորումը ճախապատրաստելու վերաբերյալ ՍՍՌ Միջխորհրդի Սովետի որոշումները կենսագործելու միջոցառումները: (Հայկական ՍՍՌ Միջխորհրդի Սովետի և Հայաստանի Կ(ք)Պ Կենտկոմի 1946 թ. հուլիսի 8-ի որոշումը): 1946, հունիս-հուլիս, էջ 80—84:

419. ՀՐԱՎԱՑՈՒՆ աղյուսների գործարան: [Ալավերդու շրջանի Թումանյան գյուղում]: 1946, փետրվար-մարտ, էջ 77:

420. ՀՐԱՎԱՐԱՎԱՑԻՆ ժողովի մասնաճյուղի մեկ միլիոն տոլարի: [Կազմակերպված Հ. Բ. Ը. Միության Նյու-Յորքի և շրջակայքի ներգաղթի հանգանակի հանձնաժողովի կողմից]: 1946, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 82—88:

Բովանդ.՝ Ուղերձ Արշակ Գարակյուզյանի, վաճառի Մալեկյանի և Լևոն-Ջավին Սյուրբեյանի, որը և ընթերցում է իր երկու քերթվածները:

421. ՂԱԶԱՐՈՍՑԱՆ ԳՈՀԱՐԻԿ:—Կոմիտասի անհայտ երգերը: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 42:

422. ՂՈՒԿԱՍՑԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ:—Հայրենադարձի օրագրից: [Հայաստանում Սովետական կարգերի հաստատման 26-րդ տարեդարձի առթիվ]: 1946, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 10—11:

423. ՄՈՎԱՑԻ հայերը: [Ժապոնական պատերազմի հետևանքով, Սուրբարայից Արևգալուր գաղթելու մասին]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 78:

424. ՄԱԳՍՈՒՏՑԱՆ ՆՈՒՊԱՐ:—Կիպրահայ քրդիկ: [Պատմական ակնարկ Կիպրոսի հայկական գաղութի մասին]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 82:

425. ՄԱԳՍՈՒՏՑԱՆ ՆՈՒՊԱՐ (Կիպրոս):—Արձագանք մը Կիպրոսի հայության պատմություններ: [Պատմական ակնարկ]: 1946, հունվար, էջ 82—83:

426. ՄԱԳՍՈՒՏՑԱՆ ՆՈՒՊԱՐ (Կիպրոս):—Երդույն ու անոր սովորությունը հիմ հայոց մեջ: [Ուսումնասիրություն: Հեղինակի դիմանկարով]: 1946, փետրվար-մարտ, էջ 48—54:

427. ՄԱԼԽԱՍՑԱՆ ՍՏԵՓԱՆ:—Հայերն և արաբներն Ագարանգեղոսները: [Համեմատական ուսումնասիրություն]: 1946, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 24—34:

* Մարտնական «Էջմիածին» ամսագրի 1978 թվականի № 7-ից:

Նկարներ՝ խոր վիրապի վանքը:—Ս. Հովսիսյանի
վանքը:—Ս. Գալանների վանքը:
425. ՄԱՎԱՆԱԾԱՆՈՒ ՄՏԵՓԱՆ.—Մարտի 17-ին,
տեղի հազման մասին: [Ուսումնասիրություն]: 1946,
վերջավորված, էջ 55—58:
Նկարներ՝ Մալխասյան:—Մաշտոց: Գործ՝ Ուկրաին
Վ. Սուրենյանցի:

426. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, հունվար, էջ 11:
Բովանդ.՝ [Հանդիսավոր պատարագներ Մայր Տա-
ճարում, նոր տարվա, ժրագլուցի տոների առթիվ:
Շնորհավորական հեռագրերի ստացում թեմերից]:
Հունվարի 22-ին, սգո հանդիսավոր հիստ ճեմարա-
նում նվիրված ենթին Վանական տարեդարձից]: [Կա-
րապետ Մայրամազյանից քառասունական և վարդա-
պետական կոչում շնորհելու մասին]:
480. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, փետրվար-մարտ, էջ
28:

Բովանդ.՝ [Փետրվարի 28-ին Վարդանանց տոնի
առթիվ հանդիսավոր պատարագ Մայր Տաճա-
րում]:—[Վազգեն Ամատունու Օշական գյուղի եկե-
ղեցում քառասուն ծնունդներու մասին]:—[Սուրեն Ե-
պիսկոպոս Թորոսյանը ճշմարտություն և Ռուսիայի
թեմի առաջնորդ]:—[Տեղեկություն ճեմարանի դաս-
ընթացների ընթացքի մասին]:—[Նախապատրաս-
տական աշխատանքներ Մայր Տաճարի վերանորոգ-
ման համար]:

481. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 17:
Բովանդ.՝ [Հայրության տոնի առթիվ հանդիսավոր
պատարագ Մայր Տաճարում: Նաև՝ Շնորհավորա-
կան հեռագրերի ստացում]:—[Ալեքսանդրիայի եկե-
ղեցու քառասուններ Մարտի 28-ին հանդիսավոր
կազմում Ոսկերչյանի կաթողիկոսի կողմից ծաղկա-
փրկում և լուսնախաչով պարգևատրելու մասին]:—
[Ապրիլի 28-ին կաթողիկոսի պատվիրակության՝ Ա.
Առաքելյան, Ն. Մամուկյան, Մեկնումը Բելուր,
Մկրտիչ Մարյանի կողմից Մայր Աթոռին նվիրած
տպարանի փոխադրության գործը կարգավորելու
նպատակով]:—[Եզնիկ վարդապետ Ազնավորյանից
Գեղարդի վանքի վանահայր Օշականի մասին]:
482. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 27—
28:

Բովանդ.՝ [Հունիսի 18-ին՝ Գեղարգ Զ-ի մեկնումը
Սոչի]:—[Հունիսի 18-ին՝ Ռուբեն եպիսկոպոս Դե-
րանդյանի մեկնումը Թեմից]:—[Հունիսի վերջե-
րին, Ադրդեղյանի և Թուրքեստանի թեմի առաջնորդ,
Ներսես եպիսկոպոս Արքամայանի այցը Մայր Ա-
թոռ]:—[Հունիսի 18-ին՝ Նոր-Նախիջևանի և Բեսա-
րաբայի թեմի առաջնորդ, Կարապետ եպիսկոպոս
Թումանյանի այցը Մայր Աթոռ]:—[Արտապետականի
թեմից՝ Կարապետ ավագ քառասուն Մանուկյանից ա-
կանակոտ լծեցվախաչով պարգևատրելու մասին]:—
[Եզնիկոսի թեմի Արեւմտեղի Կարապետ եպիսկոպոս
Թումանյանի այցը Մայր Աթոռ]:—[Արտապետականի
թեմից՝ Կարապետ ավագ քառասուն Մանուկյանից ա-
կանակոտ լծեցվախաչով պարգևատրելու մասին]:—
[Եզնիկոսի թեմի Արեւմտեղի Կարապետ եպիսկոպոս
Թումանյանի այցը Մայր Աթոռ]:—[Հունիսի 12-ին, Երևանում կառուց-
վող կաթողիկոսական վեհարանի շինքի հիմքի օր-
հանումը]:—[Հունիսի 7-ին և 10-ին, Գեղարգույն
Հոգևոր խորհրդում, ժեմարանի Ա և Բ կուրսերի ու-
սումնական ծրագրերի հաստատում]:
483. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբեր,
էջ 25—28:

Բովանդ.՝ [Սեպտեմբերի 28-ին հանդիսավոր պա-
տարագ Գեղարգ Զ-ի անվանակոչության առթիվ և

շնորհավորական մուսագրերի ստացում]:—[Սեպտեմ-
բերի 28-ին հանդիսավոր պատարագ Գեղարգ Զ-ի ան-
վանակոչության առթիվ]:—[Օգոստոսի 5-ին Արեւ-
քից ստացվեց մեծամեծություն համար Տ. Կարապետ-
յանի նվիրաբերած ծիսապատկի յուղը]:—[Վեհափառ
Հայրապետի կողմից պարգևատրումներ տ. Կա-
րապետ քահ. Գալիպյանին (Եղիմ, Կալիֆորնիա),
ավագություն տ. Պետկ քահ. Սարգսյանին և տ.
Պետրոս քահ. Հակոբյանին (Սան-Ֆրանցիսկո) լա-
նջախաչ]:—[Հնդկությունում ճեմարանի Ա կուրսում
85 ուսանող]:—[Թեմի թեմի առաջնորդ Ռուբեն
եպիսկոպոս Դերանդյանի հիմունք՝ պատգամավորա-
կան ժողով գումարելու համար 110 պատգամավորի
փոխարեն 55 հրավիրելու մասին]:—[ՍՍՌՄ-ի հետ
կուլտուրական կապի ամօրհանում ընկերության ճա-
նապարհ և քարտուղարի այցը ընթացիկին]:—[Հայ
գրողների այցը Մայր Աթոռ և ընդունելություն Վե-
հափառի մոտ]:—[Հյուսիսային Կորեայի կուլ-
տուրական-հասարակական կազմակերպություննե-
րի գործիչների պատվիրակության այցը Էջ-
միածին]:—[Իրան-Հնդկաստանի թեմի առաջ-
նորդ՝ Վահան եպիսկոպոս Կոստանյանի խընդ-
րանքը թուրքերի ներգաղթի հետևանքով թա-
փուր մնացած եկեղեցական ու դպրոցական շենքերի
և եկեղեցական հողատարածքի վանաստեղծը]:—[Իրա-
ն-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդ Վահան եպիսկո-
պոս Կոստանյանի նախաձեռնությամբ, հավաքվում
են թեմում գտնվող ճեմարաններ, ինչպես նաև ներ-
գաղթի հետևանքով մնացած եկեղեցական գյուղեր,
հետազգայում Մայր Աթոռ ուղարկելու նպատա-
կով]:—[Հարավային Ամերիկայից Տիարաբերյան
եղբայրների առաջարկությունը՝ Հայաստանում կա-
ռուցել մեծարան իր սարքավորումներով]:—[Ամե-
րիկայի Հայոց քարեգործական ընկերությունից և
Հարավային Ամերիկայից հազուստեղեցի և կոչե-
ղեցի հակեր ստանալու և կառավարության հանձնե-
լու մասին]:

484. ՄԱՐՏ ԱՅՈՒՆ: 1948, նոյեմբ.-դեկտեմբ., էջ 14:
Բովանդ.՝ [Հանդիսավոր պատարագներ Մայր Տա-
ճարում, նոյեմբերի 7-ին, Հոկտեմբերյան հեղափո-
խության տոնի 28-ին՝ Հայաստանում սովե-
տական կարգերի հաստատման տարեդարձի առ-
թիվ]:—[Հանդիսավոր պատարագ Թրիխիի ս. Գե-
վորգ եկեղեցում, Հայաստանում սովետական իշխա-
նության հաստատման 28-րդ տարեդարձի առթիվ]:

485. ՄԱՐՏ Տաճարի վերանորոգության շուրջը:
Արձանագրություն: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 38—39:
Բովանդ.՝ Ստորագր.՝ Հանձնաժողովի անդամներ.
Ա. Ռաբանյան, Մ. Սարյան, Հ. Կոչոյան, Ս. Սա-
ֆարյան, Մ. Գրիգորյան, Ա. Սարգսյան, Վ. Հարո-
յան:—Արձանագրություն: Ստորագր.՝ ենթա-
հանձնաժողովի անդամներ, ճարտարապետ Վ. Հա-
րությունյան, ինժեներ Ա. Մարտիրոսյան, ճարտարա-
պետ Ռ. Խարաբյան, ճարտարապետ Խ. Ռոստոմ-
բեկյան, ինժեներ-կոնստրուկտոր Ա. Սարգսյան:—Մի
էջ Մայր Տաճարի վերանորոգության համար կազ-
մված նախահաշիվ:

486. ՄԱՐՏ Մ:—Կարգ ու Արդարանը Հայաս-
տանի կառավարման: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 58:

487. ՄԱՐՏԱՆԿԱՆ ԱՆՇԱՆՈՒՆ: [Սահմանադրության
առթիվ]: 1948, նոյեմբ.-դեկտեմբ., էջ 54—56:

Ստորագր.՝ Ն.:

Գիտնական:

488. ՄԱՐՏ Ռիդդառությունների գործադրում:
[Արտարարների մասին]: 1948, նոյեմ.-դեկտեմբ., էջ 79:

489. ՄԱՆԵՆԱՎԱՐԱՆԻ այցելուների մատուցից:
Ազգային-եկեղեցական ժողովի մասնակիցները մա-
տենադարանի մասին:—Արտասահմանի հասարա-
կական-քաղաքական գործիչներ և սովետական գի-
տության և գրականության ակադեմիկոս գործիչներ
մատենադարանի մասին:—[Գրառումների հեղինակ-

Երկրի դիմաճկարկներով]: 1940, ուպրի-մայիս, էջ 35—41:

Բովանդ. Գարեգին կաթողիկոս:—Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնցի:—Սոքո եպիսկոպոս Մանուկյան:—Չրանաճառյ պատգամավորություն:—Պետրոս Թերզյան:—Պատրիկ Սեյյան:—Հանրի Բարբյուր (Ֆրանսիացի գրող):—Էդվին Սմիտ (Սովետա-Ամերիկյան քարեկամության Ազգային խորհրդի դիրեկտոր):—Մանուել Մեսսա: (Խուս-Միջսիկական ինստիտուտի գլխավոր քարտուղար):—Ա. Թ. Դայ: (Օքսֆորդի համալսարանի դոցենտ):—Ռոկտոր Հյուլետ Ջոնսոն (Քենտրբրիքի տաճարի ավագերեց):—Ակադեմիկոս Լ. Օրրեյի (Ֆիզիոլոգ):—Պրոֆ. Շեստակով (պատմաբան):—Ակադեմիկոս Ե. Տարյե: (Պատմաբան):—Ակադեմիկոս Խ. Կոշտյանց (Ֆիզիոլոգ):—Ներենիկ Նեմիրյան:—Սովետական Միության հերոս գեներալ-լեյտենանտ Ս. Մարտիրոսյան: 440. ՄԱՐԱԶԱՆՑ Տիտոն հայ ժողովրդի և Հայաստանի մասին: [Հայկական հարցի առթիվ]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 71:

441. ՄԱՐԹԱՅԱՆ ՕՇԻՆ:—Ինչու կուգեմ Հայաստան երթալ: (Սահակյան վարժարանի և դասարանի աշակերտ, տասնմեկ տարեկան Օշին Մարգարյանի դպրոցական շարադրությունը): 1948, փետրվար-մարտ, էջ 18:

442. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ Հ. (Հայֆայից):—Ներգաղթ: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 14—15:

443. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՋԱՐԵԶ (Հայկաից):—Էջմիածին: [Բանաստեղծություն]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 9:

444. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ Վ.:—Պատարանյ գաղտնիք: [Քաղաք՝ Պարսից ծոցում]: 1948, մոյեմբ.-դեկտ., էջ 87—88:

445. ՄԵՆԱՆԻԿԱՆԱՆ գործարան: [Էջմիածնում կառուցվող մասին]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 77:

446. ՄԵՄԻՆՈՒՆ գիտնական Ժողիկ Նյուրին Հայաստանի և հայ ժողովրդի մասին: [Հայկական հարցի առթիվ]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 71:

447. ՄԵՄՆՏՈՒՆ ՄԱՐԻ:—Ս. Գևորգ գորավարի տոնակատարությունը ս. Էջմիածնում: [Հանդիսավոր պատարագ Մայր Աթոռում]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 28:

448. ՄԵԿ միլիոն երկու հարյուր տասը հազար դասագիրք: [ՀԱՍՆ տարրական և միջնակարգ դպրոցների համար]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 85:

449. ՄԵԿ շիշ «Արարատ» ընկերակ 20.000 տղաքի: [Քաղվածք՝ Էջմիածնի Ազգային-եկեղեցական ժողովի Հարավ Ամերիկայի պատգամավոր Պ. Պառլեյանի մամակից]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 85:

450. ՄԻ խումբ հայերի մեկնումը Սիրիայից և Լիբանանից ՍՍՌՄ: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 80:

451. ՄԻՆԱՍՅԱՆ ՄԻՆԱՍ:—Ս. Էջմիածնի հոգեվոր ճեմարանը: [Վերադարձված մեկնակալի առթիվ]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 80—82:

Նկարներ՝ ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի շենքը:—Ճեմարանի մի խումբ սաներ, կենտրոնում ճեմարանի տեսուչ՝ Մ. Միմասյանը:

452. ՄԻՐԱՔՅԱՆ ՎՈՒՄ:—Իմ տպավորությունները: [Երանաճառ հայրենադարձի տպավորությունները Երևանի մասին]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 70—71:

Հեղինակի դիմակներով: 453. ՄՈՒՆԻՏՏԻՆ ՆՈՒՐԻ:—Առաջին կարավանը: [Հայկաից Սովետական Հայաստան մեկնող հայրենադարձների մասին]: 1948, մոյեմբ.-դեկտ., էջ 88—89:

454. ՆԱԶԱՐ Ա.:—Էջմիածին և Կիլիկիա կսերտանա: [Երկու կաթողիկոսների քարեկամական հարաբերությունների մասին]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 44—45:

455. ՆԱՆԱԿԱՏԱՐԱՍՅԱՆ ՍՍՌՄ Գերագույն

Սովետի ընտրություններին: 1948, հունվար, էջ 56: 456. ՆԱՄԱԿ խմբագրության երևան: Պատվարժար խմբագրության «Էջմիածին» ամսագրի: [Կանիքից]: «Սասունցի Կավի» Երզրադրի օժանդակ մարմնի վարչության կողմից]: 1948, մոյեմբ.-դեկտ., էջ 85:

Ստորագր.՝ Առեճապետ՝ Խ. Հովհաննիսյան, Առեճապետ՝ Հ. Մեքլյան: Վարչության անդամներ:

457. ՆԱՅԻՆԵՐԸ Արտաշես Արեղյանի աշակերտյամբ ինչպես կողոպտեցին Նուպարյան մատենադարանը: [Փարիզից հեռվից է տարված 1.843 հատոր գիրք, որից հայերեն՝ 850, մնացածը եվրոպական լեզուներով, 500-ի չափ կազմած ու անկազմ պարբերականներ, 88 հայերեն հին ձեռագրեր: Կողոպտի մեջ կան հայկական ու անգլերեն գրականություն: Մոտավոր հաշիվներով կողոպտված է 440.000 ֆրանկի արժույթյամբ գրականություն]: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 24:

458. ՆԵՐՑԱԿԹ դեպի հայրենիք: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 17:

459. ՆԵՐՑԱԿԹԱՆ հայ գրողների ստեղծագործությունների երեկո: [Գրողների տաճը]: 1948, հունվ.-դեկտ., էջ 76—77:

460. ՆԵՐՑԱԿԹԻ լուրը և Պոլսո հայերը: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 17:

461. ՆԵՐՑԱԿԹԻ հետքերով: [Եգիպտոսի «Էլ-Ահրամ» թերթից]: 1948, մոյեմբ.-դեկտ., էջ 72:

462. ՆԵՐՑԱԿԹՈՎ:—Ինչ կըսեմ արձանագրվողները: [Պոլսոյ մը արձանագրության կեղծման մեջ]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 18—20:

463. ՆԵՐՑԱԿԹՈՎ հայերի մոր խումբ [Երանից]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 88:

464. ՆԵՐՑԱԿԹՈՎՆԵՐԻ առաջին քարավանի ժամանումը:—Ներգաղթողների երկրորդ քարավանի ժամանումը:—Խրանահայերի ժամանումը:—Ներգաղթողների երրորդ քարավանի ժամանումը:—Շարունակվում է ներգաղթողների ճորագոր խմբերի ժամանումը: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 58—74:

Ստորագր.՝ Վ.:

Նկարներ՝ Գեաքը կանգ առավ հայրենի հողի վրա: Եկվորները գեաքից իջել և համբուրում են հայրենի հողը:—Երևանի կայարանում դիմավորողների մի խումբ:—Երևանի կայարանում. Արտաճառման հայերի առաջին քարավանի ժամանումը:

465. ՆԵՐՍՈՒՅԱՆ ՏԻՐԱՆ ԵՊԻՍԿՈՒՍ:—Տիրան եպիսկոպոս Ներսիսյանի դիմումները: (1945 դեկտեմբեր 8—9 ձիկտեմբերի մեջ գումարված Ամերիկայի Հայոց Առաքնորդական թեմի տարեկան երեսնամյա կան ժողովի որոշմամբ և հանուն Եույն ժողովից, առաքնորդ Ս. Հայրը հետևյալ հետազոտական դիմումները կատարած է Միացյալ Նահանգաց Նախագահին, Խորհրդային Միության Գերագույն Խորհրդի Նախագահին և երեք Մեծերու Արտաքին գործոց Նախարարներուն, որը վերջիցնեղա խորհրդածողով ունեցն Մոսկվայի մեջ): 1948, փետրվար-մարտ, էջ 80—81:

Բովանդ.՝ Մեծապատիվ Հերիկ Ա. Թրուսնեմ: Նախագահ Միացյալ Նահանգաց: Ուաշինգթոն.—Ց. Բ.:—Մեծապատիվ Միխայիլ Կալինին: Նախագահ ՍՍՀՄ Գերագույն Սովետի Նախագահության: Մոսկվա:—Վաշինգթոն Մ. Մոտոլով արտաքին կոմիտե, Մեյսո Զ. Պրեմյե պետական քարտուղար, Էրմեսթ Պեկին արտաքին Նախարար: Արտաքին Գործոց Նախարարներու, խորհրդածողով: Մոսկվա:

466. ՆՈՐ Էյեկտրական վառարան: [Երևանի Կալիկ գործարանում շահագործման հանձնվելու մասին]: 1948, մոյեմբ.-դեկտ., էջ 78:

467. ՆՈՐ հայտնագործումներ Կարմիր Բլուրում: [ՀԱՍՆ Գիտ. Ակադեմիայի պատմության ինստիտուտի և Պետական Էրմիտաժի հնագիտական միացյալ արշավախմբի, դեկտվար Բ. Պիտոբովսկի, աշխատանքների մասին]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 85—86:

468. ՆՈՐ տարի: [Խմբավորական]: 1940, հունվար, էջ 5-8:

469. ԵՆԱՆԱԶԻԳ ԵՐՎԱՆԻ:—Գամառ-Քաթիպայի աճյունի մամուլներից: [Մամուլություն]: Բնագիր՝ Պատկանցանի համակը՝ հորը, գրված 1878 թ. Անի-ից: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 50-58:

Նկարներ՝ Գամառ-Քաթիպա:—Անի: Կաթողիկե եկեղեցի: 470. ԵՆԱՆԱԶԻԳ ԵՐՎԱՆԻ:—Կարապետ Եզրան, Մկրտիչ Մանասարյան, Լևոն Տիգրանյան: [Կենսագրություն]: Ազգային-հասարակական գործունեությունների մասին: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 80-84, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 49-58:

Մատենագիտ. էջ 58: Նկարներ՝ Մ. Սանատարյան:—Լ. Տիգրանյան.

471. ԵՆԱՆԱԶԻԳ ԵՐՎԱՆԻ:—Միջալի վարդապետ Սաղամոյան: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 41-47:

Նկարներ՝ Երվանդ Շահազիզ, Միջալի Սաղամոյան, Հակոբավանքի ընդհանուր տեսքը: 472. ԵՆԱՆԱԶԻԳ ԵՐՎԱՆԻ:—Շահինյան Մանվել ծայրագույն վարդապետ Գյումրիում:—Գյումրի-խանություն թողած գրական ժառանգությունը: [Ուսումնասիրություն]: Բնագիր: Մատենագիտական ցանկ: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 50-55:

473. ԵՆԱՆԱԶԻԳ ԵՐՎԱՆԻ:—Միսիոնարություն ժն Ս. Վիկտորի չափած անգլերեն թարգմանությունը՝ Ներսես Շնորհալու «Յիսուսի Ողորդ-Ս. Ամենիկայում հրատարակվելու մասին»: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 81:

474. ՈՍԿԵՐՁԱՆ ՄԱՅՏՈՒՆ ԶԱՆԱՆ:—Ուրախ է հայ ժողովուրդը: [1945 թվի հայ ժողովրդի կարեվոր իրադարձությունների մասին]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 8:

475. ԶՈՐՄԻՍՅԱՆ ԼԵՎՈՆ:—Տպավորություններ և խորհրդածություններ: [Խորհրդային Հայաստանի մասին]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 11-12:

476. ԶԱՆԱԶՆԵՐ ՈՄՆԻՄՆ ԲԱՅԻՆ ԲԱՅԻՆ:—Ռոդեր Սովետական Հայաստանի վերադարձնելու մասին: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 79:

477. ԶԱՆԱԶՆԵՐ ՆԻԿՈԼԱՅ ԲԱՅԻՆ:—Ռուս-հայ: [Մոսկվայից]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 17:

478. ԶԱՆԱԶՆԵՐ ԲԱՅԻՆ:—Փայրիկի կոմ-սերվատորիայում կազմակերպված մրցահանդեսում՝ օրհոող Հովհաննիսյան: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 87:

479. ԶԱՆԱԶՆԵՐ ԲԱՅԻՆ:—Պիտտր Երևանում: [ՍՍՏՄ-ի հետ կոլտնտրական կնիքի անգլիական ռեկերություն մայիսյան, պաշտպանության անգլիան]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 81-82:

Նույն տեղում՝ Պիտտր Բ. Ն.:—Իմ պատասխանը: [Հայաստանի և հայկական հարցի մասին]:

480. ԶԵԼԵՆԻՆԱՆ ԿԱՆԱՆ: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 77-78:

481. ԳԵՆԵՐԱՆ ՎԱՐՍԵՆԻԿ:—Ջեզի կհարցնեմ տիկիներ և պարոններ: [Զավեն Սյուրմելյանի անգլերեն լեզվով ճանաչում գրքի մասին: Գրախոսություն: Սյուրմելյանի դիմակարող]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 88-89:

482. ԳԵՆԵՐԱՆ ՎԱՐՍԵՆԻԿ:—Թանգարանի կազմակերպված արշավախմբերի գիտական աշխատանքների մասին: 1948, հունվար, էջ 56-57:

483. ԳԵՆԵՐԱՆ ՎԱՐՍԵՆԻԿ:—Հրաժեշտ Հաչկաին: [Բանաստեղծություն, հերոսի առթիվ]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 28:

484. ՂԱԶԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ:—Petition to the uno. (Պարոն Ղազա Հայ իրավանք պաշտպանության Ամերիկյան հանձնախումբի անդամներին միմ է. Սուսայի ֆոր Էրիք Զրեք ընկերության առաջնորդը՝ Նյու-Յորքի մեջ, և շատ գործող ղեկավարներ քաղաքական և ընկերային քաղաքական շարժումներում և հարցերում մեջ): 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 89-92:

485. ՊՈՐՈՐԱՆԱՆ մետաղագործական արտեր: [Լեհականում: Հիմնել և Բուլղարիայից Սովետական Հայաստան վերադարձած լեհերի մի խումբ]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 78:

486. ՊՈՐՈՐԱՆԱՆ սուպրանիսի հայ երեսփոխանություն: [Մաքրի խաչիկի Արարիմյան]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 87:

487. ՊՈՐՈՐԱՆԱՆ ՓՈՅՐԱՄԱՆՈՒԹՅԱՆ առժամյա կոմիտեի գեկուրը: [1922 թ. գաղթի ժամանակ Բուլղարիա բերված եկեղեցական իրերի, նրանց կտոր ձեռագիր հին ավետարանների, ինչպես և Ջուլիոնի 1885 թվի ապստամբությունից մի դրվագ պատկերող լուսանկարի առաջումը Սովետական Հայաստան]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 14-15:

Ստորագր.՝ Նախագահ՝ Գ. Գաբրիելյան: Առեմա-դաիր՝ Մ. Խաչիկյան:

488. ԶՐԱՆԵՐԻ ԿԱՌԱՐՈՒՄ: [Զանգվից հասան գետի ավազանը հոսող ջրանցքի կառուցման մասին]: 1948, հունվար, էջ 58:

489. ԴՈՒՄԱՆԱՆԱՆ ԿԱՆԱՆ: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 88-89:

490. ԴՈՒՄԱՆԱՆ ԴՈՐ առաջնորդին Պուրեշ Ժամանակ: [Սուրբ եպիսկոպոս Թուրքյան]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 28-29:

491. ԴՈՒՄԱՆԱՆԱՆ ՈՒՆԵՐԻ ՈՒՆԵՐ: [Բուլղարիայում բնակվող խոջա Հարությունը (իմա՝ Գևորգ Հաճի Արթիկյան) Հանրային գրադարանից մեկը և ուղարկել 885 գիրք]: 1948, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 77:

Նկարիչներ Բ. Վաղդանյանի և Հ. Ավագյանի նկարներից միկրատվությունը Հայաստանի պատկերադրանք: Նվիրված է հաև 80 մահակալանոց հիվանդանոցի տարածվողում:

492. ԴՆՍՄԱՆԱՆ ԲՈՂԱՆ ԴՆՄԱՆԱՆ: [1948-1947 ուս. տարվա ընդունվողների հայտարարություն]: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 84:

493. ՍԱՐԱՆԱՆ Հ. (Բեյրութից):—Հարեմիցի ձայնը: [Ներգաղթի առթիվ]: 1948, փետրվար-մարտ, էջ 12-13:

494. ՍԱՐԱՆԱՆ արաբերենով: [«Մարդկային կատակերգություն» գրքի թարգմանություն մասին]: 1948, ապրիլ-մայիս, էջ 81:

495. ՍԱՐԱՆԱՆ ՎԻՆԵՆԱՆ:—Ուրյան Սարգյան իմ մասին: [Թեև ես գրում եմ անգլերեն, և թեև ձագու-մով ամերիկացի եմ, բայց ես ի՞նչ համարում եմ հայ գրող]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 89:

Սատուանի դիմակարող:

496. ՍԵՆՆԻՐԻ ԵՂՈՐԱՆ ԹՅՈՐԱՅԻՆ փոխառու-թյուն տրամադրելու դեմ: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 89:

497. ՍԵՆՆԻՐԻ արդյունքի լայն օժանդակումը: [ՀԱՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի 7 ինստիտուտների համատեղ հիստիվ]: 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 88-89:

498. ՍԻՐԱՆՈՒՇԻ ԲՈՂԱՆԱՆ քաղաքում: [Կահիրեի գերեզմանատանը]: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 91:

499. ՍՄԻԹ ԷՏՈՒՆ Ս.:—Իմ աչքս Սովետական Հայաստան: Մա՛ր կարգաված Հայաստանի 25-րդ տարեդարձին առթիվ, Մամհաթը Սեմթի մեջ, Նյու-Յորք, դեկտեմբեր 8, 1945 թ.: 1948, հունիս-հուլիս, էջ 75-78:

500. [ՍՏՈՒՄԵՆԱՆ] ԱՐՏԱՎԱՋԻ ՈՐԴԵՊԻՍ-ԿՈՐՈՒՄ:—Հայ ժողովրդին վատիկանը էլմիանիմ է (Արտավազդ արքեպիսկոպոսի սույն քաղաք, տրված Պիտտրի Վեյն և Լուսինյան և Մանվել Բ. Պալեոյի և թեմայով դասախոսություններ հետո, պատասխանում է Արթի Տեք ընդհանուր Արքեպիսկոպոս Նազարյանի ռատիոնին տված և «Ազգային» մարտ 1-ի թվին մեջ տպագրված դասախոսություն): 1948, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 11-12:

501. [ՍՏՈՒՄԵՆԱՆ] Արտավազդ արքեպիսկոպո-

պես Փարիզի մեջ: [Որպես հայրապետական լիազոր
ներկայացուցիչ: Մեկնումը՝ Բելրուշից Փարիզ օգոս-
տոսի 22-ին: Նպատակը՝ վերականգնել Մյուրապա-
ի թեմը. պատգամախորհակա ժողովի միջոցով լեմա-
կան առաջնորդի ընտրություն]: 1948, հունիս-դեկտ.,
էջ 14:

562. ՍՈՎԵՏ Հայաստանի պատկերավոր ցուցա-
հանդեսը: [Խրաանում]: 1946, փետրվար-մարտ,
էջ 85-87:

508. ՍՈՎԵՏ Հայաստանի 25-ամյակի առիթով լի-
րանահայությանը նվիրատվության հանդիսավոր
րացումը Աճախի մեջ: 1946, փետրվար-մարտ,
էջ 84:

504. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ մամուլի ներկայացուցիչների
գրույթը Անգլո-սովետական բարեկամության ընկե-
րությանը ղեկեցացիայի անդամների հետ: 1946, օ-
գոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 78-81:

Նույն տեղում Ռե Զինայի Բիշոպ: «Ռուսաստան
այսօր» ամսագրի խմբագրի հովանի Հայաստանի
և հայկական հարցի մասին:

Նկար՝ Անգլո-սովետական բարեկամության ըն-
կերությանը ղեկեցացիայի անդամների էջմիածնում:

503. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ նոր քաղաքացու ընտանիքը:
[Նոր-խաղերից: Ռուսիցիայից վերադարձած
Հայկական Ստեփանյանի ընտանիքի մասին]: 1946, հո-
կտ.-դեկտ., էջ 76:

506. ՍՍՍՐ Գերագույն Սովետի առաջին սե-
սիան: Միութենական ռեսպուբլիկաների ժողովրդա-
կան տնտեսության վերականգնման և զարգացման
ույանը: Հայկական Սովետական Սոցիալիստական
Բնակչությանը: [Վիճակագրական սովյակներ]:
1946, փետրվար-մարտ, էջ 76-77:

507. ՍՍՍՐ Գերագույն Սովետի ընտրությունները:
1946, փետրվար-մարտ, էջ 75:

[Նկար՝ Գերագույն Սովետի մոտ Մարտի 15-ի
դիմադրությունը]:

508. ՍՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայի հայ
նոր թղթակից-անդամները: [Ա. Ի. Ալիխանյան-ֆի-
զիկո-մաթեմատիկական բաժանմունքի գծով, Ի. Լ.
Գեուցյան-քիմիական գիտությունների, Ա. Ա. Ա-
վագյան-բիոլոգիական գիտությունների, Ս. Գ. Բա-
րադարյան-գրականության և լեզվի բաժանմունքի
գծով]: 1946, հունիս-դեկտ., էջ 78:

509. ՍՍՍՐ ԳԵՐԱԳՈՒՄԻ մրցանակի լաուրեատները:
[1944-1945 թթ.՝ Վիկտոր Համազասպի Համբար-
ձումյանին, Ստեփան Սարգիսի Մալխասյանին, Հա-
մա Սերգեյի Յուրյանին, Գորգեն Մկրտչի Մուսիյա-
յանին, Հարություն Մկրտչի Տեր-Մարգարյանին,
Անդրեյ Արկադիի Բաղդասարյանին, Ավետիք Լուկ-
անովիչ Մազումովին, Լևոն Նիկիտի Գաբելյանին,
Արամ Նիկիտի Նաչատուրյանին, Նիկոլայ Կարայի Զեմ-
բերշիին, Կոստանի անվան կվարտետին, Հայկա-
նուշ Բաղդասարի Դանիելյանին]: 1946, հունվար,
էջ 57-58:

510. ՍՍՍՐ ԳԵՐԱԳՈՒՄԻ մրցանակի նոր լաուրեատները:
[Արծրունի Մարտիրոսի Գասպարյան, Աշոտ Կա-
րապետի Բալայան, Դավիթ Հովհաննիսյանի Գաբրիել-
յան, Վաղենտին Բոգդանի Կեռնյան, Դիմիտրի Ար-
կադիի Նաչատուրյան, Արմեն Կարապետի Գուլակ-
յան, Իրադի Արտեմի Թադևոսյան, Շարա Մկրտչի
Տաչյան, Ավետիք Սահակի Խահակյան]: 1946, հու-
նիս-հոկտ., էջ 88:

511. ՎԱՀԱՆՆԵՑ Ա.: Հայկապահայության փառա-
շուք ընդունակությունը Կիլիկիա վեհապառ կաթողի-
կոսին: [Գալուսից Հովսեփյանին]: 1946, ապրիլ-մայ-
իս, էջ 76-77:

512. ՎԱՀԱՆՆԵՑ Ս.: Գրքի արժեքը ներկայի հա-
մար: 1946, հունվար, էջ 14-16:

513. ՎԱՀԱՆՆԵՑ: Լատինական ուղղությանը
ուղղված պատմական հիմնական մասին: 1946,
փետրվար-մայիս, էջ 31-35:

Նկարներ՝ Վարդան զորավար:—Ղեկնող Երեմ:—
Պարոնյան պալատի ավերակները Անիում (ԺԳ
դար):

Ստորագր.՝ Վ.
514. ՎԱՀԱՆՆԵՑ ԱՆՆԵՑ: ԲԱՐՈՒՄՆ ԿԱՐՈՒՄՆ
ՊԵՏ:—Որ ունիցի ակադեմ... Լուսին: [Էջմիածնի
Մայր Աթոռի և Կիլիկիայի կաթողիկոսության հարա-
բերությունների շուրջը]: 1946, օգոստ.-սեպտ.-
հոկտ., էջ 8-10:

Նույն տեղում՝ Կիլիկիայի կաթողիկոս Գարեգին
Հովսեփյանի պատգամը Հայաստանյայց առաքելա-
կան եկեղեցու դերի մասին հայ ժողովրդի պահ-
պանման գործում: էջ 8-10:

515. ՎԵՆԵՏԻԿԻ Ս. Դազար կղզին պատերազմի
մասնակց: [Տարեկություններ Միաբարյանների հրա-
տարական անշատանքների մասին]: 1946, ապ-
րիլ-մայիս, էջ 78:

516. ՎԵՐՆԵՐՆԻ ԱՆՐԻ: Հայերն և իրենց պա-
հանքները: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 54-58:

Բովանդ.՝ Հայաստանը 1914-1918-ի պատերազմի
նախօրյակին: Հայաստան 1914-1918-ի պատե-
րազմի ընթացքին: Մուտրոսի գիմադարը (1918,
հոկտ. 30):

517. ՎԵՐՆԵՐՆԻ Մուրտուկ շոգենավը տարավ
Անգլո-Ֆրանսիական զորքերը Կաթողիկոս Գրգորիա-
յան: 1946, օգոստ.-սեպտ.-հոկտ., էջ 92:

518. Տ. ՄԱՏԵՐՆԻ Մայրագույն վարդապետ Ա-
շխնյանի մահը: [Մալխասյանի Գիմադարով]:
1946, հունիս-հոկտ., էջ 29:

519. ՏԱՐԱԳՐՈՒՄ: Մի քանի խոսք էջմիածնի
Մայր Տաճարի վերանորոգության մասին: [Հեղինա-
կի դիմանկարով]: 1946, հունիս-հոկտ., էջ 37-40:

520. ՏԱՐԱԳՐՈՒՄ ԶՆՈՒՄԱԿ: Դեպի հայրենիք:—
[Ներգաղթի ստիգ]: 1946, փետրվար-մայիս, էջ
13-14:

521. ՏԻԳՐԱՆՑԱՆ Է[ԳՐՈՒՄ]:—Ամենայն Հա-
յոց կաթողիկոսի լիցիան Երևանում: 1946, հունիս-
հոկտ., էջ 41-43:

Նկարներ. Կաթողիկոսական լիցիան շենքի մա-
խազից (գլխավոր ճակատը) և խաչքանի հողից: Մա-
րտարապետ՝ Է. Տիգրանյան: Կաթողիկոսական
լիցիան մեծ հյուրարարմի ինտերիերի նախագիծը:
Նախագծի հողից՝ մարտարապետ Է. Տիգրան-
յան:

522. ՏՈՒՐՈՒ Քաղաքի կտակը: [Վահան Քաղա-
յան՝ Լուս-Անգլիայից: 10.000 դոլարի կտակ՝ Սովե-
տական Հայաստանին]: 1946, հունիս-դեկտ., էջ 87:

523. ՏՈՒՐՈՒ Մանուկ Հայաստանը օրինակ կու-
սա: [Հուլիսի 29-ին, Նյու-Յորքում Սովետա-Ա-
մերիկյան բարեկամության հանդեսում, արտասա-
հած ճառից]: 1946, հունիս-հոկտ., էջ 78:

524. ԶՆՈՒՐՏԱՆ Է[ՄԱՐՈՒՄՆ]:—Գողցե-
ված ձեռագիրներ: [Հյուսիսային Ամերիկայում: Ղա-
յաթիայի մատենադարանին պատկանող հայ նեոա-
գրերի սպորինի վաճառքի մասին: Նախ՝ երբեմն
Միջատիայում և Թավրիզում պահվող ձեռագրերի
վաճառքի մասին]: 1946, ապրիլ-մայիս, էջ 19-23:

Արտաստված՝ «Պայքար», Բուստան, 1946, 15, 16
հունվարի:

Նկ. Հոռոմոսի վանքի (Ղոջավանք) մեծ ժամատան
տեսքը (ԺԴ դար):

525. ՕՂԱՆՑԱՆ Մ. (Հայկ):—«Թե հազար կան-
քով հազար նրզ կերեցե...»: [Բանաստեղծություն]:
1946, հունիս-դեկտ., էջ 3:

Նկ.՝ Երևանի համալսարանի կաթողիկոսական
526. ՖԱՐՈՒՄ ՄԱՐ:—Արևշատություն Սովետ
Հայաստանին: 1946, հունիս-հոկտ., էջ 78:

527. ՖԱՐՈՒՄԱՆՆԵՑ համալսարանի 65 ուսանող-
ները հավաքական դիմումը հայրենիք վերադառնա-
լու համար: (Պայքարի Ֆրանսական համալսարանի

լաններ: Պատուարժամ անդամոց համագլխից կոնգրեսի որ ի նիւթորը եւ կազմակերպողաց ներքին, հարազատ գաւառակայ Մայր Աթոռոյ Էջմիածնի ողջոյն եւ օրհմոտքին հայրապետական: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կոնդակը: [Նյու-Յորքում գումարված հայ համագլխից կոնգրեսում հայկական հարցի վերանայման առթիվ]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 8—7:

585. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Մոսկվա: Համայն Ռուսիոյ վեհապետ պատրիարք Ալեքսիին: [Պատասխան հետագիր, հուլիս-դեկտեմբեր հայկական եկեղեցից այցելելու առթիվ]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 10:

586. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Նյու-Յորք, 17. Համաշխարհային հայկական կոնգրեսին: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի հետագիրը համաշխարհային հայկական կոնգրեսին: [Ողջույն կոնգրեսի աշխատանքների սկսվելու առթիվ: Մայր Աթոռի ներկայացուցիչներ են ճշմանկվում հիմա եպիսկոպոս Ներսիսյանը եւ Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայանը]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 8:

587. ԳԵՎՈՐԳ Զ իսրայելոյն պատրիարք եւ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: [Լուսանկար]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 1:

588. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԼՂ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Մոսկվա: Աշխատավորների Դեպուտատների Մոսկովյան ցուցադրից Սովետին: [Ողջույնի հետագիր Մոսկվայի 800-ամյա տոնակատարության առթիվ]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 8:

589. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԶՈՐԻՔԶԱՆԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներին հոգեորդ դասին սրբազան եղբայր Քրիստոս: [Բողոք ամերիկյան լրագրող լոյն Հովարտի, Հայկական դասի վերադարձում, թշուրջայում արած անպատասխանատու, անհարգալիք վերաբերմունքի առթիվ]: 1947, հոյեմբ.-դեկտ., էջ 8—12:

590. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԶՈՐԻՔԶԱՆԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Մոսկվա: Կրեմլ: Իոսիֆ Վիսարիոնովի Ստալինին: [Ողջույնի հետագիր Հոկտեմբերյան հեղափոխության 80-ամյակի առթիվ]: 1947, հոյեմբ.-դեկտ., էջ 3—4:

591. ԳԵՎՈՐԳ Զ ԶՈՐԻՔԶԱՆԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑՈՑ:—Շնորհաշուք վանահոր Մայր Տաճարին Քեթրբերի գերապատիվ դոքտոր Հոյսեմ Ջոնսոնին: Ողջույն հայրապետական: Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կոնդակը դոկտոր Հոյսեմ Ջոնսոնին: 1947, մայիս-հունիս, էջ 8:

592. ԳԵՐ. ԱՐՏԱՎԱՆԶԻ [Սյուրմերյան] արքեպիսկոպոս կրեդուցի գերապատիվ Ողորդնայան արքեպիսկոպոսի այցելությունը: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 48:

593. ԳԻՏԱԿԱՆՆԻ սեսիա Լեմինգտոնի պետական Էքսիտաժում: [Հետպատերազմյան առաջին գիտական սեսիայում ակադեմիկոս Կ. Վ. Տրեբերի զեկուցումը՝ Գառնի ամրոցի կառուցման մասին: Նաև Բ. Բ. Պիտտովսկու զեկուցումը՝ «Հայաստանի» անվան հնարարչյան հիշատակությունը մեր թվ. առաջ 8-րդ դարի ուրարտական քանդակներում]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 88:

594. ԳՅՈՒՂԱՏՆԵՍՍՈՒԹՅԱՆ առաջավորների պարգևատրումը: [Լեմինգի շքանշանով՝ Վանո Ղափաջանին, Օֆիկ Մադոյանին, Մուշեղ Մկրտչյանին]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 88:

595. ԳՆԱՀԱՏՆԵԼԻ ճվիրատվություն: [Թեհրան-Գաղաթի հայ հասարակությանը՝ Լիմոնկարահանման սարքավորումներ]: 1947, հոկտեմբ.-դեկտեմբեր, էջ 98:

596. ԳՈՐԻՆԱՐԿԵՆ Այսվերդու սուպերֆոնֆատի

գործարանը: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80:

597. ԳՈՐԻՆԱՐԿԵՆ ԳՆԱՀԱՏՆԵԼԻ շարքն անցավ հայկական գործարանը: [Նրանում]: 1947, հոյեմբ.-դեկտ., էջ 84:

598. ԳՈՐԻՆԱՐԿԵՆ Ա.:—Համոզիպում մը Գ[ործան] Անհաճախի հետ: [Նրանում հայ երգահան]: 1947, հոյեմբ.-դեկտ., էջ 87—88:

Դիմանկարով:

599. ԳՆԱՀԱՏՆԵՐ Երջանկությունը: [Հայրենադարձ մի քանի ընտանիքի մասին]: 1947, հոկտեմբ.-դեկտ., էջ 18—17:

Նկ. Հայրենադարձ Երջանիք եւ Հայկանու Հայկանցները Երևանի Կարելի գործարանում:

600. ԳՐԻԳՈՐԻԱՆ ԱՐՇԱԿ (Թեհրանից):—Անդրադարձում մի անհուն տեմբ... [Բանաստեղծություն]: 1947, հոյեմբ.-դեկտ., էջ 5:

Նկ. Երևան:

601. ԳՐԻԳՈՐԻԱՆ ՀՈՎՍԵԹ:—Հիշողություններ Տանն Կիլիկիոյ վեհապետ կաթողիկոս Գարեգին Հովսեփյանի մասին: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 21—28:

602. [ԳՐԻԳՈՐԻԱՆ ՀՈՎՍԵԹ]:—Պոլսոյ առաջադիւթը: [Ուսումնասիրություն]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 28—34:

Բովանդ. Թուրք առ Հոռմայեցիս:—Առ Կորնթացիս առաջին թուրք:—Առ Կորնթացիս երկրորդ թուրք:—Թուրք առ Գաղատացիս:—Թուրք առ Կոռնթացիս:—Առ Թեսաղոնիկեցիս առաջին թուրք:—Առ Թեսաղոնիկեցիս երկրորդ թուրք:—Առ Տիմոթեոս առաջին թուրք:—Առ Տիմոթեոս երկրորդ թուրք:—Թուրք առ Տիմոթեոս:—Թուրք առ Փիլիմոն:—Թուրք առ Եբրայեցիս:

Ստորագր. Մեմարանցի:

603. [ԳՐԻԳՈՐԻԱՆ ՀՈՎՍԵԹ]:—Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցի: 1947, հոկտեմբ.-դեկտ., էջ 53—80:

Բովանդ. Սիմեոն Երևանցու կյանքն ու գործունեությունը մինչև կաթողիկոս օգնելը (1710—1768):—Սիմեոն Երևանցու գործունեությունը կաթողիկոս ընտրվելուց հետո (1768—1780):—Սիմեոն կաթողիկոսի հարաբերությունները ռուսական արքունիքի հետ:—Սիմեոն կաթողիկոսի կրթական ու գրական գործունեությունը, նրա քաջած տպարանն ու թղթի գործարանը:

Ստորագր. Մեմարանցի:

604. ԴԱՍԱԳՐԵՐԻ հրատարակությունը: [Գաղի ռուսումնական տարվա համար. Ճախտանքակա Պետրոսյանի պալմով]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80:

605. ԵՂԻՎԱՆԻ ՍԱՀԱՆ ԶԱՀԱՆԱՆ. ԵՒ ՄԱՆՈՒՆԱՆ ԿԱՌԱՎԵՏ ԱՎԱԿ ԶԱՀԱՆԱՆ:—Նամակ խմբագրության: Առաջնորդարան Հայոց Առաքառականի թեմի: Թավրիզ ԼՂ 519, դեկտ. 2. 1946 թ. Էջմիածին ամսագրի խմբագրության: [Հերքում՝ 1946 թ. «Էջմիածին» ամսագրի ապրիլ-մայիս համարներում Թավրիզի ս. Աստվածածին եկեղեցուց արծաթյա կազմով ձեռագիր ավետարանի անհայտանալու մասին քանակներ 2. Հյուրանոցի հոգնվածի առթիվ: Զեռագիրը գտնվում է տեղում. պակաս են միայն յոթ ավետարանների առաջին էջերը]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 84:

Կից խմբագրության ծանուցումը. ձեռագրերի պահպանման մասին:

606. ԵՂԻՎԱՆ Կարդապետ Հարությունյան: [Հայտարարություն մահվան առթիվ, ցավակցական հեռագրեր]: 1947, սեպտ.- հոկտ., էջ 41:

607. ԵՂԻՎԱՆ Կարդապետ Հարությունյան: [Մահախոսական-կենսագրական]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 43—44:

Դիմանկարով:

608. ԵՎՐՈՊԱՆԻ կաթողիկոսական ճվիրակ գեր. Արտավազդ արքեպիսկոպոս Սյուրմերյանը Իտալիայում: [Ներգաղթի օգտին միմյ Դյուրն լիկոս հան-

գանակություն կազմակերպելու մասին]: 1947, Գոյեմբ.-դեկտ., էջ 27:

609. ԵՐԳԵՆՈՎ կապելայի ելույթը: [Հայֆիլիմար-մանիայի փոքր դահլիճում: Նորաստեղծ, քառաձայն, Ղեկավարությամբ Թաթուլ Ալթունյանի]: 1947, Գոյեմբ.-դեկտ., էջ 84:

610. ԵՐԳԻ ու պարի անձամբ: [Անաստասավալ: գլուխում]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 79:

611. ԵՐԵՎԱՆ ցաղաքի հայրենադարձ հայերի ժողովը: [Անկարայի ռադիոյի, հայրենադարձության մասին ասված զրպարտական հեղուրանքների դեմ]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 89:

612. ԵՐԻՏՍԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ միջազգային ֆեստիվալ Պրագայում: [Իսկոնկիդների թվում են կարեն Խաչատրյանը, Արմո Բաքաջանյանը, Գեորգ Չար-մանյանը]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 79—80:

613. ԶԱՄԴԱՔԵՅԱՆ թանգարանի բացումը Պուր-բեշի մեջ: 1947, Գոյեմբ.-դեկտ., էջ 89:

614. ԷԼԵՏՐԱԿԱՅԱՆՆԵՐԻ շինարարություն: [Ոսկեպատ գետի ավիդ. Գան՝ միկրոգլուների կառու-ցում Կողք ու լայնաց գյուղերում]: 1947, հուլիս-սեպտ., էջ 85:

615. ԷԼԵՏՐՈՒՆԻՍԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ արժատուրա-յի գործարար: [Կլեանում: Կառուցման մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 81:

616. ԷՆՏՈՒԶԻԱՍՏՆԵՐԻ ընտանիքը: [Էմիրյու Թարսիսյանի ու Խակոնյան, Գեորգ ու Գրիգոր ու-լիների աշխատանքային խմբի մասին]: 1947, հու-լիս-սեպտ., էջ 17—18:

617. ԷԶՄԻԱԾԻՆ ամսագրում 1947 թվի ընթաց-քում տպագրված նյութերի ցանկ: 1947, Գոյեմբ.-դեկտ., էջ 80—85:

618. ԷՏՅԱՐ Շահինի մահը: [Չարմահայ Գևա-րիչ: Հուղարկվողությունը Ժառիգի հայ Եկեղեցուց]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 95:

Կե.՝ Ըսհին: [Ինքնակար]:

619. ԷՋՆԵՐՅԱՆ ՎԵՐԺԻՆ:—«Էջմիածին»: [Պատմական երաժշտական թատերություն]: [Լուս-դեմոստրացիոն հեղինակ, Ուլարիչ-բանաստեղծ Ջալիլ Պոլադյանի համանուն կյանքական թատերաշարի միա-րյան կողմից բնագրվելու մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 87—88:

Հեղինակի ու դերակատարների լուսանկարներով:

620. ԹԵՐԶԱՆ ՊԵՏՐՈՍ:—Համաշխարհային հայկական քոնգրեսի որոշումը կհամձմի Միացյալ ազգերի ու Ամերիկայի պաշտոնական հեղափոխու-ցիչներում: [Պատգամավորության այցի ու ընդունե-լության մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 85—86:

621. ԹՂԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ Լուստոնեն: [Նվիրված Հայրապետական Աթոռը Կիլիկիայից Էջմիածին տե-ղափոխելու 500-ամյակին, մասնակցությամբ անգլիա-սովետական բարեկամության պատգամավորների: Նաև տպավորություններ Սովետական Հայաստա-նից]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 71—72:

622. ԹՈՐԱՄԱՆՅԱՆ ԹՈՐՈՍ:—Տեղեկագիր: Էջ-միածին տաճարի հարավային արտիգի վրա հնագույն կառուցված զանգակատան համալսարձ փշեղու պատ-նառով վնասված քարիդի ու ուրիշ փոքր մասերի վերահորդման: 1947, մայիս-հունիս, էջ 18—19:

Ստորագր.՝ Երմանարանական աշխատանքների վա-րիչ՝ Եսրտարապետ Թ. Թորանյան:

Թորանյանի դիմանկարով:
Նույն տեղում խմբագրության կողմից: Մայր Տա-ճարի վերահորդման մասին: 1947, մայիս-հունիս, էջ 18—19:

623. ԹՐԱՎԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՍԻ ՊԱՇՏՊԱՆՄԱՆ ԿՈՄԻՏԵ:—Թորանյանի դասի պաշտպանման կոմիտեի նախագահի հասցեագրված Մոսկվա—համա-խմբման Արտաքին գործոց Գախարարներին: 1947, մայիս-հունիս, էջ 84—85:

Արի վաշմագիրը դեկտ. գործնության մեջ: Արա-

տագրիլ Թորանյանի անունի քոլոր հայկական մա-հանգները միացնելով այն Սովետական Հայաստանի հանրապետությանը: Սովետական Հայաստանի տա-րածքը փոքր է և չի կարող տեղափոխել Թորանյանի հայկական մահանգների քոլոր հայերին:

624. ԺՊՂՈՎՐԱԿԱՆ գործիչների հոր անձամ-բը: [Էջմիածնում, հայրենադարձ հայերի ուժերով]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 74:

625. ԺՈՂՈՎՐԱԿԱՆ ստեղծագործության տանը: [Աշխատանքների մասին]: 1947, հունվար-փետր-վար, էջ 83—84:

626. ԻՆԹՈՑԱՆ ՀՄԱՅԱՎ ՎԱՐԱՊԵՏ:—Արից պիտի ծաղի, արևը արդեն ծագած է Խորհրդային Հայաստանի գոյությանը: [Մառ արտասանված Հա-մաշխարհային հայկական կոնգրեսում]: 1947, հու-լիս-սեպտ., էջ 43—44:

627. ԻՐԱՆԱԶԱՆ հայրենադարձ, ազգային եկե-ղեցական ժողովի պատգամավոր, Բարկեմ Դուրուշ-յանի, Երևանում սեփական եռամսյակ բնակելի շենք կառուցելու մասին: 3 լուսանկար: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 80—81:

628. ԱՆՎԱՐԻ բարիքը: [Հանքարի հանույթի Հայապատրաստական աշխատանքների մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 81:

629. ԱՆՎԱՐԱԿԱՆ գործերը Երևանում: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 80:

630. ԼԵՆԻՆԻ հրապարակի բնագրականում: [Գե-ճարարական աշխատանքների]: 1947, Գոյեմբ.-դեկտ., էջ 84:

631. ԼԵՈՅԻ Հայոց պատմությունը: [Ներդրող հա-տորի լույս ընծայման մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 79:

632. ԼԵՎՈՆՅԱՆ ԳԱՐԵԳՈՐ:—[Մահախոսական-կենսագրական]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 62—69:

Գրախոսությամբ:

633. ԼՈՍՏԱՆ Պ. Յ.:—Հայաստանի գոյակտոր մե-տալուրդի գարգազման մասին: 1947, հունիս-սե-պտ., էջ 81—82:

Նկարներ՝ Քաջատանի քանդակական ավանդ:

634. ՎՈՒՍԱԼՈՐՁԻ կանթեր: [Գրախոսություն: Գիրքը պատկերում է ԱՄՆ-ի տարածական եկեղե-ցու ու հայ հասարակական կազմակերպությունների պատկերազարդ պատմությունը]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 89:

Ստորագր.՝ Ս. Հ. Թ.:

635. ԽԱՆԱՏՈՐԻ Արվածի պորտրեն: [Նկարիչ Ա. Ավետիսյան: Աշխատանքը ավարտելու մասին]: 1947, հուլիս-դեկտ., էջ 78:

636. ԽԱՆԱՏՈՐԱՅԱՆ ՎԱՐԵԳՈՐ ԱՐՔԵՊԻՍ-ԿՈՊՈՍ (կաթոլիկոսական պատվիրակ Հարավային Ամերիկայում):—Ներգաղթ կամ վերադարձ դեպի տուն:—Մեկ միլիոն տղաքի հանգանակություն:—Մեր սիրելի ժողովրդին: [Կոչ՝ հայրենադարձության օգտին հանգամանակություն կազմակերպելու համար]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 16—18:

637. ԽՄԲԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ընդունում է հողված-ներ թե Սովետական Միությունից ու թե արտասահ-մանից: [Էջմիածին՝ ամսագրի խմբագրության հա-տարարությունը]: 1947, հունիս-սեպտ., էջ 85:

638. ԽՈՐՈՐ տպարան: [Երևանում: Կառուցվելու մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 84:

639. ԽՈՐՀՐԱՅԻՆ արվեստագիտությունից Պուր-բեշի մեջ: [Նյութումի Քնարիլ Գրիգորյանը ու պարու-րի Սեդա Մարգարյանը Բոլխարեստում]: 1947, մա-յիս-հունիս, էջ 83:

640. ԽՈՐՀՐԱՅԻՆ Հայաստանի 26-րդ տարե-դարձի պերճաշուք տոնակատարությունը Փարիզի մեջ: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 93:

641. ԿԱՐՄԻՐ քուրի հնագիտական սկզբունքներ: [ՀԱՍՏ Գիտությունների Արևմտյանի պատմության ինտերնատի աշխատանքները, գլխավորությամբ Գ. Գիտարովսկու]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 79—80:

842. ԿԵՐՊԱՐԱՎԵՍՏԱԳԵՏՆԵՐԻ ընակարան-արվեստանոց: [Երևանում, Ռիմո Բարակների շենքի կառուցման աշխատանքները սկսելու մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 77:

843. ԿԵՐՊԱՐԱՎԵՍՏԻ թանգարանում: [Ռուսիայի Գործող Ջամբախյանի (Ջամպաքյան) նկարատնությունը՝ ֆրանսիացի գեղանկարիչներ Թեոդոր Բուսսոնի «Արեշտան անտառում», Մոնտիչելիի «Երկուն գետափին» և Բուդենի «Քաղաքի տեսարանը» նկարները]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 77:

844. ԿԵԼԻԿԻՈ թեմը Ռիմո Գործող նախկինպատմության և պատմության կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրվել է Դերենիկ, Փառեն, Զարեն, Խորեն, Ղևոնդ ծայրագույն վարդապետները: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 85:

845. ԿԵԼԻԿԻՈ վեհապետ կաթողիկոս Գարենիկ Ա կորճեն Բարենիքի մեկնողները: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 85:

846. ԿԵՐՊԱՐԱՎԵՍՏԻ քուսարանական ազգին: [Մուստատանկների մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 82:

847. ԿՈՄԻՏՍՈՒ անվան երևանի կոնսերվատորիան: [Համառոտ տեղեկություններ]: 1947, հոկտեմբեր-փետրվար, էջ 82:

848. ԿՈՄԻՏՍՈՒ ձեռագրերը: [ՀՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի հրաժարությունը պատմության և տնտեսության ներառման մասին] Փարիզի «Կոմիտսյան» ընկերությունը: Կոմիտսի ձեռագրերի մի մասի ստացման մասին: 1947, մայիս-հունիս, էջ 78:

849. ԿՈՄԻՏՍՈՒ Երվանդ Սարգսյանի ստեղծագործություններին նկատմամբ համերգ: [Հայֆիլմարմունիայի համերգային դահլիճում]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 83:

850. ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ հուշարձանը: [Քանաքեռի տարածքի վրա կառուցված աշխատանքները սկսելու մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 77:

851. ՀԱՄԱՌՈՒՆՈՒՄԱՐԱՎԵՍՏԻ ցնծության օրեր: [Հոկտեմբերյան հեղափոխության 30-ամյակի տոնակատարությունը]: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 8-8:

852. ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ շաքարի գործարանը: [Սպիտակի շրջանում: Առաջին արտադրանքը տալու մասին]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 87-88:

Գործարանի լուսանկարը:
853. ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ հայկական ցնծության պանթեոնի մեկ էջը սպիտակ հայտնված պատմության: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 88-89:

Բուրմոն: [Պաշտոնական տեղեկություն]:—Մաշկերպող և արագորակային ծողովը:—Պատգամավորների ընդհանուր թիվը:—Ներկայացված կազմակերպություններու ամփոփում:—Համաշխարհային հայկական ցնծության տեսքած համագործակցության ընդունությունը: [Ստացված հեռագրեր]: Արտասահմանի եկեղեցական ասպետությունը:—Պաշտանքներ, Եվրոպային և Մերձավոր Արևելքին:—Արևմտյան կիսագունք և խաղաղական կողմերը:

854. ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ և **ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ** ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԴԻՎԻԶՆ:—Ցնծության դիմումը Միացյալ ազգություն: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 84-85:

855. ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ հայկական կոնգրեսի արձագանքը Ամերիկյան մամուլի և ռադիոյի մեջ: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 85-86:

856. ՀԱՄԱՐԱՎԵՍՏԻ օրագրությունը համաշխարհային հայկական կոնգրեսի: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 84-85:

857. ՀԱՅ դպրոցները պետականացված: [Բուրդախյան]: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 88:

858. ՀԱՅ եկեղեցական ծողովը Երվանդում և Կոնստանդնուպոլսի հայոցաբնակների հայկական գաղութներում: 1947, մայիս-հունիս, էջ 84-87:

Կինոստուգովին:
859. ՀԱՅ կյանքը Կիպրոսի մեջ: [27.000 եգիպտահայերից հեղափոխության համար ցուցակագրվել

է 12.000 մարդ]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 89-90:
860. ՀԱՅ մեծագույն լուսավորչի Ռիշատակին: [Խաչատուր Աբովյանի արձանը Երևանի Արտիկայի հրապարակ-պուրակում կանգնեցնելու մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 79:

Կ. Ս. Արտիկայի արձանը Երևանի Արտիկայի հրապարակում:

861. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ կերպարվեստագետների միությունում: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 83:

862. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ կոլտնտեսների էլեկտրիֆիկացիան: [Համառոտ տեղեկություններ]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 85:

863. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ կոմպոզիտորները Հոկտեմբերի 30-ամյակին: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 87:

864. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ սովետական կոմպոզիտորների միությունում: [Աշխատանքային ծրագրերի մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 83:

865. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ քաղաքների պլանավորումը: [Արթիկ, Նոր-Բայազետ, Հոկտեմբերյան, Արտուշատ, Երվանդ: Նախագծերի մասին]: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 85-86:

866. ՀԱՅՅԵՐԻ վիճակի և կենցիկի մեջ: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 81-82:

867. ՀԱՅՅԵՐԻ հայրենադարձությունը ԱՄՆ-ից: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 33-34:

868. ՀԱՅՅԵՐԻ հայրենադարձությունը Հունաստանից: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 35:

869. ՀԱՅՅԵՐԻ ներգաղթը Երվանդից: [Նաև գաղութային կյանքի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 86:

870. ՀԱՅՅԵՐԻ և վրացիների վերադարձը Ֆրանսիայից: [Ներգաղթ]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 70:

871. ՀԱՅՅԵՐԻ թիվը Անատոլիայի մեջ: [Վիճակագրական տվյալներ ըստ բնակավայրերի: Հեղհանուր թիվը մոտ 20.000 հայեր]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 83-84:

872. ՀԱՅՅԵՐԻ կյանքը Անդր-Հորդանանի մեջ: [Վիճակագրական տվյալներ]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80-81:

873. ՀԱՅՅԵՐԻ լուրեր: [Ամերիկայի թերթերը հարկից Մարդիկ Խաչատուրյանի մահվան մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80:

874. ՀԱՅՅԵՐԻ լուրեր: [Ամերիկյան «Թայմս» թերթը Արաժ Խաչատուրյանի «Գայանե» քաղաքի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80:

875. ՀԱՅՅԵՐԻ լուրեր: [Նիդերլանդական Ադոնիսի «Հայաստանի պատմություն» գիրքը ֆրանսերեն լեզվով Փարիզում հրատարակվելու մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 80:

876. ՀԱՅՅԵՐԻ լուրեր: Որոշակային: [Տեղի հայկական գաղութի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 81:

877. ՀԱՅՅԵՐԻ մարդահամար Նյու-Յորքի մեջ: [Նախաձեռնությունը Հայ Առաքնադարանի]: 1947, հոկտեմբեր-դեկտ., էջ 28:

878. ՀԱՅՅԵՐԻ ՍՍՏՏ Ակադեմիայում: [Գիտությունների Ակադեմիայի կազմակերպման 3-ամյակի առթիվ]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 78-82:

Կ. Հայկական ՍՍՀ Գիտ. Ակադ. շենքը:

879. ՀԱՅՅԵՐԻ ՍՍՏՏ Գերագույն Սովետի ընտրությունները: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 65-71: Ստորագր. Վ.:

Կ. Մանգայն Հայոց վեհապետ Հայրապետ Տ. Տ. Գևորգ Զ քվեատուրի մոտ: Էջ 79:

880. ՀԱՅՅԵՐԻ ՍՍՏՏ Գերագույն Սովետի անդամները հրամանագրերը: Հայկական ՍՍՏՏ աշխատակողմերի դեպուտատների շրջանային, քաղաքային, գյուղական և ավանային սովետների ընտրությունները անցկացնելու մասին: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 75:

881. ՀԱՅՅԵՐԻ ՍՍՏՏ Գիտությունների Ակադե-

միայն ղեկավարողի մեկնումը Թրիդիսի:—Հասկանալի ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի ղեկավարման Թրիդիսիում: [Գիտական համալսարանի աշխատանքի մասին]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 81—82:

882. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայի Բոլորական կոնգրեսի: 1947, Երևան-Երևան, էջ 79—81:

883. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայում: [Զեկուցումներ Երևանում Հարավային Հայաստանի պոլիտեխնիկական թանգարանի պատկերասրահներից և Արարատյան դաշտավայրերի ճանաչական և պաշտպանական խորհրդի պատկերասրահներից: Հայրենագրություն՝ ՀՀԳ-ի]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 88:

884. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայում: Զրույց Ակադեմիայի պրեզիդենտի Վիկտոր Համբարձումյանի հետ: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78:

885. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ Գիտությունների Ակադեմիայում: [Նոր, աշխարհագրության ենթաբաժնի ստեղծում: Նաև՝ Ակադեմիայի ֆունդամենտալ գրադարանը և Երևանի պետական համալսարանի համալսարանի համալսարանի մասին: Հայրենագրություն՝ ՀՀԳ-ի]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 83—84:

886. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ Միջնորդների Սովետում: [Խուշափող Արարատյան 100-ամյակի առթիվ կազմակերպված հանձնաժողովի կազմում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78:

887. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ պետական արխիվի ուղեգրեր: [Հրատարակության պատրաստված մասին]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 85:

888. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ի տեղական Սովետների ընտրությունները: 1947, Երևան-Երևան, էջ 36—41:

889. ՀԱՅԿԱԿԱՆ Զոհվածների հիմնադրամի կենտրոնական Կոմիտեի ազգային ազգերում: 1947, Երևան-Երևան, էջ 85:

890. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ի տարածված] Թուրքիայի Բոլորական Անուշի դերում: Բոլորական: Նկար: 1947, Երևան-Երևան, էջ 18:

891. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը բազմապատկերված մեր խոսքը: [Ահա Դեկտեմբերին «Վաղարշ» թիմը՝ Լոկոմոտիվ աստիճանով պարզեցվելու առթիվ]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 83:

892. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը գործադրողներ Գյուլջի Գյուլջիյանի և Սուրբան Երևանի Երգերի տեղում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 21:

893. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը կառուցողների երիտասարդական քրիզային: [Հեղինակները՝ Մ. Թումանյանի, Բազմաբանի, Հանգստյան տեղում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 18—20:

894. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը կոմպոզիտորի ստեղծագործությունները: [Ինքնուրույն Վարդան Հայրիկյանի ստեղծագործությունների մասին]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78:

895. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայ Գեղարվեստի գործերի ցուցահանդեսը: [Արարատի 27-ից Երևանի Գեղարվեստի տանը]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 88—84:

Նկարչների և քանդակագործների խմբակարգ. Գ. Ամարյան, Ա. Պարոնյան, Հ. Գալսեյ, Բ. Վարդանյան, Հ. Զոհյան, Թ. Բերեթյան, Մ. Մարգարյան, Ա. Կոտիկյան, Հ. Ստեփանյան, Հ. Ասատրյան:

896. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի արտադրության մեջ: [Արարատյան, Լեհական, Ուղեգրերում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 82:

897. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի կոլեկտիվի արտադրության մեջ աշխատում են օրինակելի: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78—79:

898. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի շրջապատված են հոգատարությամբ: 1947, Երևան-Երևան, էջ 12—13: Նկ.՝ Երևան-Լիբանոնից, Արարատից և Հայաստանից հայերից վերադարձած մի խումբ հայեր տնտեսական քանակարանային շինարարության մասնավոր մասեր և նստում:

899. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի քրիզային: [Կոմպոզիտոր Բաղդատի Զարգարյան ընտանիքի մասին]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78:

900. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի երգերի կապերը: 1947, Երևան-Երևան, էջ 74:

901. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի երգերի պատմությունը: [20 կոմպոզիտորի աշխատանքների կապերի մասին]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 20—21:

902. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի 1947 թվ. քաղաքականությանը հայերից: [Ներգաղթի, Լիբանոնից, Լեհական, Արարատյան, Գյուլջի]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 8—11:

Նկարներ՝ Գրիգորյան ջութակահար ժամանակահատվածների մի խումբ հայրենիքի նախաճառում:—Երևանի կայսերական քաղաքական գործերի մասին: 1947, Երևան-Երևան, էջ 20—21:

903. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի 1947 թվ. քաղաքականությանը հայերից: Լեհական, Արարատյան, Գյուլջի]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 22:

904. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի 1947 թվ. քաղաքականությանը հայերից: Լեհական, Արարատյան, Գյուլջի]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 20:

905. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը Լ. Փափակյանի և Ն. Կալանյանի Երևանի ժամանակահատվածում: Լեհական]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 22:

906. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը ստանդարտականներ: [Լեհական գյուղգործերի գործարանում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 78:

907. [ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը ստանդարտականներ: Թուրքիայի, Վարդանի, Հայրենյան Թուրքիայից և Լեհականի տեղում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 18:

908. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը արտադրության առաջավորներ: 1947, Երևան-Երևան, էջ 79:

909. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի Երևանի ժամանակահատվածում: [Սիրիայից, Լիբանոնից, Հայրենյան]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 84:

910. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի Երևանի ժամանակահատվածում: [Արարատյանի Երևանի ժամանակահատվածում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 3—5:

911. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը հայերի Երևանի ժամանակահատվածում: [Արարատյանի Երևանի ժամանակահատվածում]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 18:

912. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը Գ[ԵՐԵՎԱՆ]:—Բանաստեղծ Սմբատ Զաքարյանի անտիպ համակերպ (1892—1899): 1947, Երևան-Երևան, էջ 59—74:

Զաքարյանի դիմանկարով:

913. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը Գ[ԵՐԵՎԱՆ]:—Խաչատուր Աբովյանի և Ստեփանոս Նազարյանի կենսագրության շրջան ստեղծված մի անդամների լուսանկար: [Ուսումնասիրություն: Բնագրերի հրատարակումներ]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 81—86:

Խաչատուր Աբովյանի, Ստեփանոս Նազարյանի դիմանկարներով:

914. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը Գ[ԵՐԵՎԱՆ]:—Կոմիտասի երկու համակեր: [Ուսումնասիրություն: Բնագրեր]: 1947, Երևան-Երևան, էջ 58—63:

Բնագրեր՝ Կոմիտասի վարդապետ Սողոմոնյան:—Վեհափառ հորձ Գ. Ս. Մկրտչի Ա Սրբազանությունը: 1947, Երևան-Երևան, էջ 60—63:

Նկար՝ Կոմիտաս վարդապետ Ներսիսյան լուսանկար: Գործ՝ Երևանի Լ. Թադևոսյան:

915. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐ-ը Գ[ԵՐԵՎԱՆ]:—1812 թվ. Հայրենական պատերազմից հայերի մասնակցություն:

հանդիսավոր պատարագ Մայր Տաճարում:—[Ապրիլի 9-ին, Ավագ հինգշաբթի օրը, պատարագ]:—[Մայրի 6-ին, Հայրության տոնի օրը ս. պատարագ]:—[Մայրի 22-ին Ռուսիացիների հայաց թնձի ժամանակավոր առաջնորդ Սուրեն Եպիսկոպոս Թուրքիայի ժամանումը Մայր Աթոռ]:—[Ապրիլի 1-ին Կարեգին ավագ քահանա Տեր-Հակոբյանին արքեպիսկոպոսական շնորհում]:

741. ՄԱՅՐ ԱՅՈՒՆ: 1947, մայիս-հունիս, էջ 11: Բովանդ.՝ [Հանդիսավոր պատարագ Մայր Տաճարում, Գևորգ Զ-ի գահակալության երկրորդ տարեդարձի առթիվ]:—[Հունիսի 8-ին Մայր Տաճարում, ս. էջմիածնի տոնի օրը պատարագ]:—[Հունիսի 28-ին, պատարագ Թարգմանչաց տոնի առթիվ]:—[Հանդիսավոր պատարագներ, ս. Գայանեի, ս. Հռիփսիմյանի, ս. Շողակաթի վանքերում]:—[Հունիսի 22-ին, հոգեհանգիստ Կ. Պոսի ճակիկի պատրիարք Զավեն արքեպիսկոպոս Տեր-Նիկոյանի հիշատակին]:—[Հունիսի 30-ին ժեմարանի տարեվերջյան քննությունները]. մասնակցությամբ Ստ. Մայիսյանի, Ե. Շահազիզի և այլոց:

742. ՄԱՅՐ ԱՅՈՒՆ: 1947, հուլիս-օգոստոս, էջ 23: Բովանդ.՝ [Հունիսի 19-ին, Գևորգ Զ-ի մեկնումը Կիստիկոսկ: Բուժման նպատակով]:—[Հունիսի 19-ին, հանդիսավոր պատարագ Վարդապետի տոնի առթիվ]:—[Մայր Տաճարում, օգոստոսի 17-ին հանդիսավոր պատարագ վերափոխման տոնի առթիվ]:—[Կաթողիկոսի կարգադրությամբ, Սահակ վարդապետ Տեր-Հովհաննիսյանի մեկնումը Բաքու, հայրական կնիքներում պատարագ մատուցելու համար]:—[Գարեգին վարդապետ Հակոբյանին, Շիրակի թեմի ժամանակավոր փոխ թեմակալ Շահակյանի մասին]:—[Ժեմարանի ուսանողության, դեկավարությանը տեսուչ Միքայիլ Միմանյանի, Երևան էջմուրսի և Վանքի մասին]:

743. ՄԱՅՐ ԱՅՈՒՆ: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 40—42:

Բովանդ.՝ [Սեպտեմբերի 27-ին Մայր Տաճարում հանդիսավոր պատարագ Գևորգ Զ-ի անվանակոչության տոնի առթիվ]:—[Սեպտեմբերի 25-ին հանդիսավոր ճիստ ճեմարանում, երկրորդ ուսումնական տարվա առթիվ]:—[Անդրկովկասյան վիրաբույժների 8-րդ համագումարի մասնակիցների այցելությունը Մայր Տաճար]:—[Հոկտեմբերի 11-ին Թարգմանչաց տոնի առթիվ գրական-գեղարվեստական երեկո ժեմարանում]:—[Հոկտեմբերի 12-ին Մայր Աթոռ այցելեցին ՀԱՍՀ մուսուլմանների կրոնական պետ Ղազի Շեյխ Սյակաբ Մահադյանի և նրա տեղակալ Միրզա Այակաբ Բայրամովը]:—[Գևորգ Զ-ի ցավակցական հայտարարությունը Նիդերլանդական Հարությունյանի մամլակ առթիվ]:—[Էջմիածին: Մարազույց պատրիարք և Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ-ին: [ՀԱՍՀ Միգրանտների Սովետին կից հայ եկեղեցու գործերի խորհրդի ցավակցական հետազոտող Նիդերլանդական Հարությունյանի մամլակ առթիվ]:—[Ծավակցական հայտարարություններ Գեորգույց հոգևոր խորհրդից, ժեմարանից, Վեջմիածին ամսագրի խմբագրությունից, Նիդերլանդական Հարությունյանի մամլակ առթիվ]:

744. ՄԱՅՐ ԱՅՈՒՆ: 1947, նոյեմբ.-դեկտ., էջ 19—20:

Բովանդ.՝ [Նոյեմբերի 7-ին Մայր Տաճարում հանդիսավոր պատարագ Հոկտեմբերյան հեղափոխության 80-րդ տարեդարձի առթիվ]:—[Հանդիսավոր ճիստ ճեմարանում Եվրոպա Նոյեմբերյան հեղափոխության 30-ամյակին]:—[Հանդիսավոր պատարագ Մայր Տաճարում Սովետական Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի առթիվ]:—[Սովետական Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի առթիվ Գևորգ Զ-ի կողմից շնորհակալական հետազոտի առթիվ]:—[Նոյեմբերի 28-ին հանդիսավոր ճիստ ճեմարանում Եվրոպա Նոյեմբերյան Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի

նիվ]:—[Կեկտեմբերի 18-ին Մայր Աթոռի միաբանության, ճեմարանի առանցքային և վանքի լուսինների հանդիպումը տեղական Սովետների դեպուտատության լեկցեմանների մասին]:—[Ամենայն վարդապետ Տեր-Հովհաննիսյանին ծայրագույն վարդապետության աստիճան շնորհելու մասին]:—[Մայր Աթոռի միաբանության ճեմարանից Նիդերլանդական Հարությունյանի մամլակ առթիվ]:

745. ՄԱՅՐԱՅՈՒՆ Զ.:—Ջվիգեթի հայ գաղութը երեկ և այսօր: 1947, հուլիս-օգոստոս, էջ 82—83:

746. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԻՆ: Նյու-Յորքում Եվրոպա Հայկական համաշխարհային կոնգրեսի սեփական: 1947, մայիս-հունիս, էջ 83:

Միտինգի մասնակիցները միաձայն քանաչափ ընդունեցին, պահանջելով, որ Միավորված Ազգերի կազմակերպությունը արդարացի կերպով կարգավորի հայերի տնրերի հայ պահանջները՝ թուրքերի զավթած հայկական համայնքների նկատմամբ:

747. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.:—Տալիսանություններ Զվիգեթի: [Տեղի հայկական գաղութի և հայերի հայրենասիրական զգացմունքների մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 85—88:

748. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.: կյանք: [Ներգաղթի մասին]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 91:

749. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.:—Տալիսանություն: [Ուսումնասիրություն]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 55—56:

750. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՏԻՆԱՅ:—Կերպարներ Արտավազ [Սուրմեյան] արքեպիսկոպոսի Կրեմլյոյ այցելությունը: [Քաղաքականական մասին]: 1947, հուլիս-օգոստոս, էջ 81—88:

Նվ. 1945 թ. Ազգային եկեղեցական ժողովի օրերին Գևորգ Զ և Արտավազ արքեպիսկոպոսը վանքի պարտեզում:

751. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.:—Հայ գործարանների ճանաչումը: Ներգաղթի կոմիտեին: [Հայկական, Հարավային Ամերիկայից, Մոնտեվիդեոյից, Բաղդադից, Թափուրից: [Ներգաղթի հայերի վերադարձումը Մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 74—78:

752. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.:—Հայ գործարանների Եվրոպայի մեջ: [Միջին դարերում]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 43—45:

753. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Զ.:—Հայ գործարանների ճանաչումը: [Միջին դարերում]: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 85:

754. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԱՅ:—Գործարանական մարտ: 500-ամյակի առթիվ Ճորջանում: [Ամենայն Հայոց Հայրապետության Աթոռը Սեյի Էջմիածին տեղափոխելու 500-ամյակի առթիվ]: 1947, նոյեմ.-դեկտ., էջ 28:

755. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԱՅ:—Ջվիգեթ արքեպիսկոպոս Տեր-Նիկոյան: [Կ. Պոսի ճակիկի պատրիարք: Մահապատկան]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 12—14:

Դիմակարգում:

756. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԱՅ:—Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանը ուսման երկրորդ տարում: 1947, հունիս-օգոստոս, էջ 28—30:

Երկու խմբակային:

757. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԱՅ:—Նեսպոլիտանների Գիտությունների Ակադեմիաների գիտական գործունեությունը համաշխարհային խորհրդի պնդումով: [Բազումը՝ ապրիլի 27-ին Մոսկվայում: ՀԱՍՀ-ից՝ Վ. Համբարձումյանի ղեկավարությամբ]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 88—87:

758. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ Վ.:—Նամակ Երևանից: [Գեորգույց Սովետի ընտրությունների առթիվ հայրենադարձի նամակը արտասահման]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 71—73:

759. ՄԱՍՆԱՅՈՒՆ ՄԻՏԱՅ:—Գիտության շարժումը Երևանում, որ մեր իրավունքները մոռացված: [Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի կազմակերպ-

հեղ. Ինտելեկտուալ Պատկերացումը և պրոֆ. Վառլադու
Թումանյան:

784. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Կարողությունական
կոնցեպցիան և օրհնության թղթեր: [Ուսումնասիրու-
թյուն: Բնագրեր]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 28—29:

785. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մազադար: [Օգտա-
գրական և պատրաստման տեխնոլոգիայի մասին]:
1947, մայիս-հունիս, էջ 29—30:

786. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Բայրենադարձ հայերի
1947 թվի քարավանների ժամանումը հայրենիք:
[Կառնիկից, Բյուրիկից, Սիրիայից, Լիբանանից, Փա-
րիզից, Հունաստանից, Եգիպտոսից]: 1947, սեպտ.-
հոկտ., էջ 70—72:

787. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Կատակերգությունների հայերեն
հրատարակությունները ուղարկված է Բիրմինգհամի
գրադարանին: 1947, հուլիս-օգոստ., էջ 87:

788. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Երջանունի դրաման:
[Այրված համարված ձևերից, Հայաստանի պե-
տական թատերական թանգարանում, մայրամարտ-
վելու մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 78:

789. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Արձագագործ Արև
Ասլանյանի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 74:

800. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Երջանունի դրաման:
[Սովետական Հայաստանի 28-րդ տարեկարծի առթիվ]: 1947, մարտ-
ապրիլ, էջ 82:

801. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական կոնգրեսի
պատգամավորների այցը Ռուսիայի դաժնարանին]:
1947, հուլիս-օգոստ., էջ 98—97:

802. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: Մանգոզե վարդապետ Ուր-
ֆալյանի նամակը Փարիզի «Նյուսմուտ» թերթի
խմբագրին: [«Ոգնենք Կիլիկիո կաթողիկոսին» հոդ-
վածի առթիվ]: Նաև Կիլիկյան կաթողիկոսության
հոգևոր և մշակութային կյանքի մասին]: 1947,
հոկտ.-հունիս, էջ 45—48:

803. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: [Տպավորություններ Սովետական Հայաստա-
նից]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 72:

804. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

805. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 27:

806. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 45:

807. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 81:

808. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 86—88:

809. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 75—78:

810. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 21:

811. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 21:

Կապից մեկ միլիոն 200 միլիոն ռուբլի արտադրու-
յուն մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 79:

812. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 82:

814. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 83—80:

815. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 88:

816. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 82:

817. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

818. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

819. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

820. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

821. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

822. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

823. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

824. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

825. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

826. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

827. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

828. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

829. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

830. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

831. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

832. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

833. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

834. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

835. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

836. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

837. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

838. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

839. ԸՆԴՀԱՆՈՒՄ ԵՐԿԱՆԴ:—Մանգոզե: [Համաշխարհային հայկական
կոնգրեսի մասին]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 81:

832. ՍՈՐԻՔԻ ԼԵՔԱՆԳԻ.—Հայ դատին համար ձերականության Ամբիոնի խոստումը: [Հայկական դատի Ամբիոնի կամ Բանաձայնի միջանկյունայում]: Որոշումը կայացած է սեպտեմբերի 25-ին, Նորթ Պրերի, Նեո Շերիդան, ուղարկված է Միացյալ ազգերի ժողովի Թյուսկեյ Լիից: Թարգմ. Ա. Շապլան: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 77:

833. ՍՅՈՒՐՄԵՆՍԿԻ ԼԵՎԻՔ Զ. (Կալիֆորնիա):—Լեոն Զ Սյուրմենյանի Ֆամակը սովետական գրողների երկրորդ համագումարին: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 83—85:

Սյուրմենյանի դիմանկարով:
834. ՍՅՈՒՐՄԵՆՍԿԻ ԱՐՏԱՎԱՋԻ ԱՐՔԵՊԻՍ-ԿՈՊՈՍ.—Երբեք քայլով, սիրտ ձեր սրտերում հետ: [Ողջերը ֆրանսիական հեղափոխություն]: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 80—81:

835. ՍՅՈՒՐՄԵՆՍԿԻ ԱՐՏԱՎԱՋԻ ԱՐՔԵՊԻՍ-ԿՈՊՈՍ.—Հազար քար, հազար արև Խորհրդային Հայաստանի 28-րդ տարեդարձին: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 86:

836. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ գրող՝ հրատարակչություն: [Կազմակերպվել է Հայաստանի Սովետական գրողների միության կից]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 78:

837. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի տոնակատարությունը արտասահմանում: Նյու-Յորք:—Հոլիվուդ:—Բելյուս:—Կահիրե: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 17—18:

838. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ Հայաստանի 27-րդ տարեդարձի տոնակատարությունը: Երևանի քաղաքային Սովետի համադասվող միտքը նվիրված Սովետական Հայաստանի 27-րդ տարեդարձին: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 18—19:

839. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆԻ ՎԱՐԳԵՍ:—Ս. Էջմիածնի վերաշինության խնդիրը: (Նորին վեհապետության կաթողիկոսին մեղադրել է հայրապետին Ամենայն Հայոց Տեառն Տեառն Մատթեոսի երկրորդի: Ամենախոնարհ զեկուցումն յաղագս վերամոտրություն հաճախելով Սր. Էջմիածնայ): 1947, հունվար-փետրվար, էջ 85—86:

Սուրենյանի դիմանկարով:
Նույն տեղում Հարությունյան Գ.:—Նկարիչ Վարդգես Սուրենյանի «Տաղազ» վերամոտրության տաճարին սր. Էջմիածնայ զեկուցակիրը:

Ջեկուցակիրը պահպանվում է ՀԱՍՀ պետական կենտրոնական արխիվում:

840. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆԻ ՎԵՎՈՐԳ:—Նեպի վերջին հանգրվանը: [Բելյուսից ծավալած հայ ուսուցչի երախտագիտության խոսքը]: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 11—12:

841. ՍՈՒՐԵՆՑԱՆԻ ԱՍՏՂԻԿ:—Ամեն մի Հայաստան [Սիոն եպիսկոպոս Մանուկյանի նույնանուն գրքի գրախոսությունը]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 80—82:

Առն Նախկոպոսի դիմանկարով:
842. ՍՈՒՐ Գեղարվեստից Ակադեմիայի ընդհանուր ժողովի առաջին սեսիոն: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 83:

843. ՍՈՒՐ Միմիստրների Սովետում: [1946 թվի գիտական հրապարակումների համար պետական մրցանակների շնորհում. Խաչատուր Սեդրակի Կոչտոյանցի, Արտեմ Իվանի Միկոյանցի, Ռոյն Արսենի Խոնյանցի, Սերգեյ Արմենակի Խաչատուրյանցի, Նորայր Գրիգորի Գրիգորյանցի, Համիկ Ավետի Եմգիսարյանցի, Սուրեն Նորենի Կյուրիկյանցի, Լիսադիտ Սմբատի Ծոփոյանցի, Ռուբեն Նիկոլանի Սիմոնյանցի]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 76:

844. ՍՈՒՐ-ի հետ կուլտուրական կապի Արամական ընկերության ղեկավարներ Երևանում: [Տաղապետություններ]: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 78—80:

845. ՎԻԵՆՆԱԿԱՆ Միջառարկայի միաբանության կյանքին: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 93:

846. Յ. Յ. Գեվորգ Զ ծայրագույն պատրիարք և

կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: [Գլխավորակարգ: Ամենախոնարհության տոնի արժիվ]: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 89:

847. ՑԱՆՆ Կիլիկի կաթողիկոս Ս. Տ. Գարեգին Ա-ի համառոտ կենսագրությունը: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 14—18:

[Լուսանկարներ] 1945 թվի կաթողիկոսական ընտրության և օծման օրերին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Գևորգ Զ և Տաճկ կիլիկի կաթողիկոս Ս. Տ. Գարեգին Ա դուրս եմ գալիս Մայր Տաճարից:—...Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ, Տաճկ կիլիկի կաթողիկոս Ս. Տ. Գարեգին Ա և Երուսաղեմի պատրիարք Ս. Կյուրեղ Բ փհարանքի պարտնեցիներ:— 1945 թվին հայրենիք ծանուցելով Ս. Տ. Գարեգին կաթողիկոսը վերստին այցելում է իր սիրած հուշարձանները:—...Գարեգին Ա Բելյուսի հավանական գրությունը ողջերը է մարտում առաջին կաթողիկոսի մեկնող հայրենադարձներին: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 15—18:

848. ՑԱՆՆԵՐԻ ԶԱՍՐ սեմյակ: [Ծիցարարության զարգացումը Սովետական Հայաստանում]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 78:

849. ՏԵՐ-ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՄԵՆ:— Էջմիածին: [Զախաճ]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 5:

850. ՏԵՐԱԿԵՐՍԿԱՆ Բ.:—Հայ և եգիպտական եղբայրության փառահեղ ցույց մը Գաբրիելի մեջ: [Մասնակցությանը ծերակույտի հախազած Հայկալ Կաշալի և կառավարական բարձրաստիճան անձանց, ինչպես նաև Սովետական և Իրանական դեսպաններին]: 1947, մայիս-հունիս, էջ 85:

851. ՏՆԵՐ արտասահմանում հայերի համար: [Երևանում]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 78—80:

852. ՅՈՒՐԵՆՑԱՆԻ Ժ.:—Աշխատում ենք կրկնապատիկ եռանդով: [Կիրովականի կարի ֆարքիկայում աշխատող հայրենադարձ հայերի մասին]: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 18—19:

853. ՓԱՐԻՋԻ հայ եկեղեցվի վարչության ընտրությունները: 1947, սեպտ.-հոկտ., էջ 48:

854. ՓԱՆՍԵՐԱՅԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ:— Մեծ Կոնստանդնուպոլիսի քաղաքացի ենք: [Խոսք հայրենադարձին]: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 12:

855. ՔԱՆԳԱԿԱՆՈՐԾ Գրիգոր Ա հարոզման աշխատանքները: [Համառոտ տեղեկություններ]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

856. ՔԱՆԳԱԿԱՆՈՐԾՈՒԹՅԱՆ Այնթիկ Ուղարկումի արվեստանոցում: [Համառոտ տեղեկություններ գործերի մասին]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 84:

857. ՍՄԵՆ ԱՐՔԵՐ: (Կոպենհագենի համալսարանի արքի.)—ՍՈՒՐ-ի հետ կուլտուրական կապի Դանիական ընկերությանը միապագա պարոն Օլենկ Երևանում: [Տաղապետություններ Հայաստանի և հայրենադարձության մասին]: 1947, մարտ-ապրիլ, էջ 76—77:

858. ՕՐԻՈՐԳ [Սրաքսի] Գալիկյան Ամբիոնային մեջ: [Պոլսից. Կոմիտասի աշակերտությանը Երզնու-հի]: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 88—89:

859. ՖԵՏԱՎԱՅԱՆ ԱՐՔԱԿ:—Իմ միջառարկայությունները հայ ազգին: [Հարուստ հավաքածու, մասնակցից առաջ, Հայաստանի պետական թանգարանից նվիրելու մասին]: 1947, հունվար-օգոստ., էջ 88—89:

860. ՖՐԱՆՍՍԵՆԻ հայտնի անձնավորությանը դիմումը ի նպատակ Հայաստանի վերականգնման և հանրային կյանքի հարմարությանը: [Հրապարակված են կոչը ստորագրողների անձնանունները]: 1947, հունվար-փետրվար, էջ 74—75:

861. ՖՐԱՆՍՍԻԿԱՆ իշխանությունների նոր կառավարություններ: [Սուրենյանի հարցումը հարցումից ձայնակցող հայերի համար]: 1947, հունվար-դեկտ., էջ 85:

(Ծարումակելի)

ԲՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ուղթույնի և օրհնության խորը Միացյալ Կառնաճաց արևելյան թիմի պատգամավորական ժողովին	8
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի ուղջույնի և օրհնության խորը Միացյալ Կառնաճաց Բողևորականաց ճամագումարին	11
Քաղվածքներ Գերագույն Բողևոր խորհրդի նիստերի արձանագրություններից	22
ՈԱՅՐ ԱԹՈՒՄՈՒՐ	25
Ա. ՀԱՏԻՏՅԱՆ—Ս. Կերսես Ընդունակի Հայրապետ	26
ՀԵՆՐԻԿ ԲԱՆԶԻՆՅԱՆ—«Հառառով խոստովանին»-ը աշխարհարար	37
Սարգարապատի ներսամարտում զոհվածների ճիշատակը ոգեկոչելու օր	41
Հ. ԹՈՒՄՅԱՆ—Հայության մեծ գոյամարտը	42
ԻՐԶՐԱՆ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ—Սարգարապատի և Բաշապարանի Ռերոսա- մարտերի Բողևորական մասնակիցներ	45
Մատենագիտություն «Էջմիածին» ամսագրի	49

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՇԻՆ «ԷՋՄԻԱՇԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».
Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine, Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 14/V 1978 թ.: Ատորագրված է տպագրության 12/V 1978 թ.:
Տպագրական 4 մամուլ, թուղթ 80×84¹/₂, պատվեր 378

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1978 թ.